

ISSN 1392-6845

Naujasis ŽIDINYS

2016

6

— AIDAI

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

Laiškas redaktoriui

VYTAUTAS VOLUNGEVIČIUS

Humanitarika ir mokslis 1

Pastabos

NERIJUS ŠEPETYS

O sporte, tu – taika!
Rio, Rusija ir mes tarp nusikaltimo ir garbingumo 4

Įžvalgos

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

Pastabos apie populizmą 7

In memoriam Marijai Matušakaitei

INA DRINGELYTĖ. Marijos Matušakaitės talentas 9

Istorija

NERIJUS ŠEPETYS. Ernsto Nolte's (1923–2016)

nepraėinančioji praeitis: Tarp politinio
(ne)korektiškumo ir klausimo, padedančio
(ne)suprasti 16

Istorija

ERNST NOLTE. Nenorinti praeiti praeitis: Kalba,

kurią buvo galima parašyti, bet nebuvo galima
pasakyti 20

Filosofija

LINAS JOKUBAITIS. Istorijos filosofijos ir

konservatizmas 23

Akademybė

TOMAS DAUGIRDAS

Už ką balsuoti krikščioniui? 28

Tema: Pirmosios respublikos žmonės

ŠARŪNĖ SEDEREVIČIŪTĖ. Tarpukario Lietuvos

asmeninius fotoalbumus bevartant 30

Tema: Pirmosios respublikos žmonės

BERNADETA BAUBLINSKAITĖ. Mažosios

scenos kultūra prieškario Kaune 39

Kultūros istorija

BERNARDAS GAILIUS. Gyvenk ir leisk

numirti: Teisės žudyti reikšmė: Bondas.
Džeimsas Bondas (VII) 44

Nustebimai

GUODA AZGURIDIENĖ

Žmonės ir imigrantai, bet ne tie 56

APŽVALGA

Tojana Račiūnaitė. Krikščioniškosios dailės

kolekcija: įvaizdintos ir nutylėtos istorijos 58

Vidas Poškus. Ką daryčiau, jei būčiau graferis?

Pastebėjimai po festivalio *Vilnius Street Art* 61

Dovydas Pancerovas. Ar Lietuvoje egzistuoja

tiriamoji žurnalistika? 64

Marija Paškevičiūtė. Muzika ir filosofija:

apie pasimetusią muzikos esmę 67

Egidijus Vareikis. Genezės: Demokratijos

persisotinimo deficitas 69

Knygų mugė

71

Skilčių logotipai: *Įžvalgos* – Gordon Edvard Craig. Book of Penny Toys. 1899. Iliustracija. Medžio raižinys; *Akademybė* – Gargulė (Oksfordas, Naujoji kolegija); *Nustebimai* – XVIII a. nežinomo anglų autoriaus graviūros fragmentas

Viršelyje – Liudas Parulskis. Vilniaus langų ir durų gidas. Tautvydo Stuko nuotr.

LAIŠKAS REDAKTORIUI

Humanitarika ir mokslis

Vytautas Volungevičius

Mielas Redaktoriau,

šią vasarą viename nedideliame Europos mieste kasdien praeidamas tarp daugybės gatvėje prie upės išsimėčiusių skoningų parduotuvėlių ir restoranų, šalia nedidelio tilto, matydavau tamsią vitriną. Iš pradžių pamaniau, kad tai bus viena iš tų verslo nesėkmės istorijų. Tačiau ilgai pastebėjau, kad tai nedidelės kalvio dirbtuvės. Pasirodo, kad jos ten veikia beveik du šimtus metų. Vėliau sužinojau, kad tame mieste šiuo metu dirba keliolika auksakalių. Vargu ar tiek jų būta prieš du šimtmečius. Keičiasi laikai, praktikos, įpročiai, papročiai (?). O gal vis dėlto ne tiek drastiškai kinta, kiek pasislenka, pasipildo, blunka...

Tačiau visada atsiras tas, kuris paaiškins, kaip viskas yra dabar ir kada viskas buvo gerai. Vis dėlto žvilgtelėjus atidžiau pamatysime, kad gerai nebuvo niekada. Net jei XX a. pradžios Europa matoma kaip idilė Žemėje, tai tik todėl, kad kažkas už tai tuo metu brangiai mokėjo. Jei šiandieną vertinsime pagal praeities kriterijus, tuomet viskas atrodys ištis niekingai. Todėl panašios *bédavonés* dėl išėjusių ir niekada nebegrišiančių Antikos filosofų atrodo apgailėtinos. Kaip ir tai, kad būta kažkokio minties aukso amžiaus, prie kurio reikia sugrįžti semtis išminties. Žinoma, vertybes sergstintis filosofas paaiškins, kad tai vulgarus istorizmas, kuris veda tiesiai reliatyvizmo link. Tačiau išeitų, kad kažkuri istorinė epocha (istorizmo *išmislas*) yra arčiau Dievo! Taigi kuri?

Tokie humanitarų paverkšlenimai, kylantys iš jų giliamintės kompetencijos, tampa jų lėtinės impotencijos sąlyga. Ir vis dėlto toks jų darbas – kiekvienam aiškinti, kas buvo, kaip viskas yra ir ko reiktų tikėtis. Visa tai humanitaras atlieka su vadinamoju plačiu išsilavinimu. Tuo tarpu savąjį mokslingumą ir mokslisumą jam vis reikia įrodyti. Visų pirma ne kitiems, o panašioms į save. Kad ir kaip būtų keista, įvairaus plauko tekstuose niekas apie tai nesivargina kalbėti, tačiau anapus jų visi viską žino ir supranta. Logika neatremiama: niekas nemato reikalo dėl to pasivarginti (tuščia laiko gaišatis, viskas ir taip aišku) – todėl tekstų nėra. Tekstų nėra – nes viskas ir taip aišku. Iš čia turbūt ir kyla tas naivus žinojimas, kas yra mokslas ir koks jis turi būti. Net kalbėti apie tai nematoma reikalo. Reikia užsiimti mokslu, ne *sapalionėmis*.

Štai kad ir istorikai. Pagrindinis jų mokslis – šaltiniai. Visa apvalanti kančia, patiriama istoriko prie rankraščių, yra tarsi ugnis, kuri nuskaistina sąmonę ir mintis. Darbo su pirminiais nepublikuotais šaltiniais metu gimsta ir į istorikų tekstus nugula neretai mažai ką jaudinančios temos ir pasakojimai. Kiekviena tema verta savo *mūnugrafijos*! Juk istoriko, kaip ir kiekvieno save gerbiančio mokslininko, tikslas – Tiesa, slypinti kiekviename daikte ir pasiduođanti tik įveikus daugybę pagundų ir išbandymų. O kas nutinka, jei istorikas praleidžia per mažai laiko rankraščių skai(s)tykloje? Teksto tankumas krenta, o jo paties kontūras horizonte vis labiau blykšta. Žinoma, visada yra išsigelbėjimas – publikuoti šaltiniai (jų publikavimas proporcingai mažėja artėjant šiandienos link). Tačiau jie yra suteršti šiandienos (kai buvo publikuoti) profaniškumo. Nepatin-

gėkite kada nors nusigauti iki kokio nors archyvo, užsisakykite bet kokį rankraštį, atsiverskite jį, ir nė akimirksnis nepraeis, kai pajusite, kaip į jus skverbiasi tas laike nutolęs aukščiausio intensyvumo pasaulis.

Keista, kodėl neklausiama, kokio šaltinių kiekio (neturima omenyje statistinio serijinių šaltinių apdoravimo) panaudojimas padaro istoriko išvadas pagrįstomis? Kaip tai apskritai įmanoma? Ypač kalbant apie senąsias visuomenes. Taip aiškėtų istoriko darbo pobūdis (žinia, jis ir taip visiems aiškus). Gal tuomet istorikai baigtų aimanuoti, kad juos moko visi, kas netingi. O taip vyksta ne tik todėl, kad istoriko darbas paliečia žmogaus kasdienio gyvenimo problemas (įvairiausio lygmens) ir visi manosi gali pamokslauti, bet dar ir todėl, kad istorikui neretai trūksta savo gyvenamo laiko nuovokos, santykio su visuomene, kurios didžiąjai daliai daugeliu atvejų nuoširdžiai nusispjauti, ką ten istorikas iškraptė naujo archyve. Šaltiniai, be abejonės, svarbu (ne tik istorikui).

Kita mėnulio pusė – savojo mokslo bendrųjų problemų, kurios mažų mažiausiai peržengia nacionalines ir regionines istorijas, suvokimas. Ir čia jau vargiai bepasislėpsi po dievagojimusi, kad humanitariniai mokslai yra lokalūs (regioniniai). Bet ir vėl galima pasakyti: viskas taip aišku, kad nėra apie ką kalbėti. Užtenka nurodyti keletą žinotinų pavardžių, kad atrodytum išmanęs problemos esmę, ir kalba baigta. Papildomas reikšmingas galvos palinksėjimas, skeptiška šypsenėlė, vieno kito burtažodžio burbtelėjimas veikia kaip puikiai atpažįstami kodai, kad pats laikas keisti temą.

Radikalesnis santykis yra paaiškinimas, kad kalbos apie istorijos mokslo euristines prielaidas, jų kritiką ir apskritai mokslo mokslškumą yra tušti *plurpalai* tų, kurie nesugeba dirbti su normaliais šaltiniais. Tarsi istoriografijos teorija ir kritika, istorika, istorijos filosofija užsiima ant-rarūšiai istorikai, kurie greičiausiai kažkaip neįsitvirtino tarp savojo cecho praktikų. Johannas Gustavas Droysenas pirmiausia buvo helenizmo ir Aleksandro Didžiojo žinovas. Turbūt mažai kam žinoma, kad Haydenas White'as akademinę veiklą pradėjo 1953–1955 m. dirbdamas Vatikano archyve, kuriame tyrė Bažnyčios istoriją (1130 m. popiežiaus Inocento II rinkimai ir kilusi krizė su antipopiežiaus Anakleto II išrinkimu, Bernardo Klerviečio vaidmuo konflikte).

Viską būtų galima ir baigti, tačiau taip būtų galima padaryti tik tuo atveju, jei visi mokslininkai būtų istorikai (bent jau humanitarai). Kiekvienas raustųsi užsiėmęs kokį smėlio dėžės lopinėlių, didžiutuose pasiekimais ar reikštų nepasitenkinimą, kad neįvertinami jo atradimai. Dėžėje vyksta daug įdomių dalykų, o kai kas iš tų darbo spartuolių per visą savo gyvenimą iš jos taip ir neišlipa. Viskas turbūt taip ir vyktų. Bėda ta, kad yra daug kitų dėžių, kuriose įtemptai dirbuojasi ne mažiau savo darbą vertinantys ir aukšta saviverte pasižymintys darbuotojai (gamtamokslininkai). Retkarčiais kas nors iš jų dirbsteli į kitą dėžę. Juos nustebina tai, ką jie pamato istorikų dėžėje. Jiems pasirodo keistas ir nesuprantamas tas žaidimas, o jo taisyklės nevienareikšmiškos. Kadangi viskas gamtamokslininkams pasirodo miglota, jie kiek arogantiškai kreipiasi į istorikus (humanitarus) klausdami, kuo šie užsiima ir apskritai – ką čia veikia? Istorikai, pajutę, kad buvo suabejota jų darbo vertingumu (taigi ir pačia egzistencija), arba nekreipia dėmesio, arba paaiškina, kad netrukdytų jiems dirbti jų darbo. Dar vienas kitas humanitaras bando kažką miglotai aiškinti apie *Verstehen* ir *Erklären*, tačiau gamtamokslininkui tai pasirodo pernelyg abstraktu ir spekuliatyvu. Nėra dėsnių, nėra eksperimento – nėra mokslo. *Basta*. Vieni seka vienas pasakėles, kiti kitas. Kas čia per mokslas? Vakar sakė vienaip, šiandien kitaip.

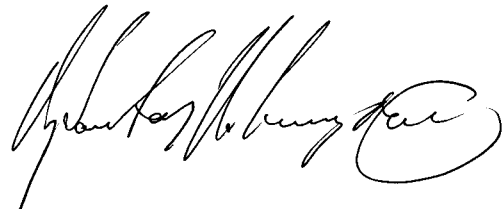
Ne tiek čia svarbus tas mokslas (bent jau man). Problemos branduolys glūdi ne kažkokiuose didžiuosiuose teoriniuose išvedžiojimuose (retas kuris apie tai ką nors prasmingo galėtų pasakyti). Vakarų Europoje yra prirašyta begalės knygų apie mokslo teoriją, kurią aptariant po vienu viršeliu sutelkiami įvairiausi mokslai, jų problemos ir prieštaros. Kas nori – gali pasiskaityti. Problema ta, kad tų norinčių turbūt nelabai yra. Bet visi turi ką pasakyti. Manysčiau, kad tai galioja tiek gamtamokslininkams, tiek ir humanitarams. Tai būdinga ne tik santykiams tarp skirtingų mokslų, bet ir mokslų viduje (ypač tarp humanitarų ir socialinių mokslų). Domėjimasis ir gėrėjimasis savimi, tapimas etalonu. Nesibaigiantis kalbėjimas apie platų humanitarinį išsilavinimą yra vienas iš tų varganų argumentų, kuriuo suabejojus (kad ir kaip būtų skaudu) bus pradėta mąstyti originaliau. Tarsi visi filosofai būtų neaprėpiamų minties tolių galiūnai (vienas,

baigęs magistro studijas Anglijoje (!), man aiškino, kad Tomas Akvinielis prirašė pakankamai nesąmonių ir jam tikrai nereikia to žinoti), o visi inžinieriai moka atlikti tik vieną funkciją. Tam ateina pabaigos pradžia, kai apleidžiamas savasis smėlio dėžės lopinėlis.

Mielas Redaktoriau, visi šie mano apmesti metmenys išties abstraktūs. Nėra vardų, pavardžių, nuorodų į tai, ką būtų galima patikrinti. Nėra šaltinių! Tai greičiau fragmentiškas išpūdis, supaprastinantis tikrovę: istorikų cecho santykį su savimi (vidus), kito cecho požiūrį (išorė) ir jų ryšį (santykį). Visuose šiuose trijuose lygmenyse trūksta ne tiek jau mažai: išėjimo anapus savęs ir saviironijos. Tik taip gali rasti kuklumas dėl savojo žinojimo, kuris visada liks labai sąlygiškas. O iki tol telieka juoktis iš meistrų, kurie nepasijuokė iš savęs.

Sugrįžkime ten, kur pradėjau. Vieną dieną stabtelėjau norėdamas užėiti pas kalvį. Neišdrįsau. Pamaniau, kad pagalvos, jog kažkoks prašalaitis kabinėjasi pats nežinodamas ko nori. Ir iš tiesų – nežinojau. Gal tiesiog paklausti, kaip bėga laikas ir kinta aplinka? Kaip sekasi amatas? Kaip gyventi besiverčiant kalvystėje? Keisti ir sudėtingi klausimai. Ir vis dėlto paskutinę dieną nuėjau išdrįsau. Man pradėjus postringauti apie keliolika auksakalių, kurie iš visų pusių jį apsupę, kalvis paaiškino, kad prieš kelias dešimtis metų taip toli gražu nebuvo. Laikas bėga. Tačiau juk mes visi vienaip ar kitaip esame kalviai. Jie dirba su subtilesniais metalais, jis – su kietesniais. Skiriasi įrankiais, metalo apdirbimo kiekiais, technika. Tačiau visus juos vienija, kad dirbama su metalu, kuriama forma, anksčiau ar vėliau sugrįšianti į savo pirmąją pavidalą.

Vilnius, 2016 m. rugsėjo 5 d.

O SPORTE, TU – TAIKA!

Rio, Rusija ir mes tarp nusikaltimo ir garbingumo

Nerijus Šepetys

Нет, это не Рио-де-Жанейро, это гораздо хуже, – tokiais žodžiais skaitytojui prisistato 1931 m. pasirodžiusio Ilfo ir Jevgenijaus Petrovo kūrinio *Aukso veršis* herojus Ostapas Benderis, žingsniuodamas Jaunųjų talentų bulvaru Arbatovo miesto gatvėmis. Pavyzdinis literatūrinis sukčius individualiu mastu Ostapas Rio daugiau taip ir nebesiekė. Pavyzdinei tikroviškai sukčiuvienei valstybiniu mastu Rusijai po 85 metų Rio pasiekti pavyko. Pavyko Rusijos olimpinei komandai, deleguotai Rusijos Federacijos olimpinio komiteto. Tegul ir be lengvaatlečių ir sunkiaatlečių, didelės dalies irkluotojų ir nemažos – dviratinkų. Tegul ir be prezidento Putino, premjero Medvedevo, ministro Mutko, divos Šarapovos. Tegul ir be visų neįgaliųjų sportininkų parolimpiadoje, iš kurios išmetė net tą guda, kuris Rusijos vėliavą viešai išskleidė. Blogis (*jie*) šventė, tegul ir dalinę, pergalę, gerosios jėgos (*mes*) pralaimėjo(me). Kas tie mes ir kas jie, kodėl, kaip ir kuo blogis ar gėris, kaip, kame ir kam laimėjo ar pralaimėjo? Šie trys klausimai apsvarstyti skyrium, nevengiant užklausti ir savų (*mano*) prietarų, neišleidžiant iš akių nacionalinio klausimo (sporte) ir ypatingą dėmesį skiriant tarptautiniams santykiams, didžiajai politikai.

Aš nesportuoju. Nemėgstu, tingiu (vienas), esu silpnos valios (laimėti) ir neypatingos sveikatos (dalyvauti). Sportą užtat mėgstu: žiūrėti varžybas, rungtynes ir lenktynes per TV, sekti informaciją, statistiką, prognozuoti ir analizuoti. Esu patyręs, matau ir senokai maštau apie įvairias tokio mėgimo rūšis. Gal tiksliau lygmenis, kurių paprasčiausias – patriotinis, nors man jis tinkamesnis pavadinti gentiškai vartotojišku. Tai yra sporto žiūrėjimas dėl *saviškių*. Savo miesto klubo palaikymas gali būti toks pat negudrus, kaip ir pažįstamo sportininko, bet jie yra normalūs, kaip ir daugelis kitų pomėgių. Sportas čia tik dar viena solidarumo rinkoje, tapatinimosi kovoje ir savivertės (mes laimėjom) auginimo gyvenime priemonė. Nelaimėjus gali būti pykčio, nusivylimo, netgi keršto, bet dažniausiai nustojama tuo domėtis (*mūsiškiai gi iškrito*). Tapęs masiniu, toks mėginimas gali tapti pavojingu, mobilizuoti minias socia-

liai destruktiviems tikslams, ypač – sukelti gentinius karus. Bet čia labiau būdinga tradicinio modernizacijos kelio šalims, kur susiklostė futbolo ir jo sirgalių tradicijos. Mūsų gi masinis sirgimas už nacionalinę (krepšinio, žinoma) rinktinę gali daugiau pakenkti nebent mokesčių mokėtojams ir kitoms valstybės dotuojamoms sritims (ačiū, kad paklausėte, aš – už valstybinių tiesioginių sporto dotacijų panaikinimą), nuo kurių visada rasis ką nukirpti dėl krepšinio, – juk žmonėms patinka, rūpi. Tikrai tamsi ir buka šio reiškinio pusė, už kurią norisi ką nors pritvoti, yra lietuviškų sporto redakcijų polinkis į sporto naujienas iškelti (dažnai tik) kažkokias nacionalines greitųjų kreditų ar kazino lygas, suminėti belenkokių lietuvių sportininkų belenkokius pasirodymus belenkokiose varžybose, dažnai net nutylint, kas jas laimėjo. Čia jau nebe gentinio sporto mėgimo skatinimas, o kažkoks mulkinimas ir gluminimas. Taip, patriotiškai vartojant sporto re(n)ginius, kiti dažnai nesvarbūs, bet žinios generuojamos juk pirmiausia mėgėjams.

Aukštesnį mėgimo lygmenį kaip tik ir galima pavadinti mėgėjišku politiniu. Visi tikri futbolo mėgėjai daug labiau domisi tikru futbolu, o ne tokiu, kuriame Lietuva ar jos klubai. Kas yra gera, tikra – geriausiai, stipriausiai, aistringiausiai, tai, kas profesionalu, įtempta ir žaidybiška iki pergalės. Čia jau svarbiau ne kur mūsiškiai, o kaip, kas su kuo, ar tiksliau – prieš ką. Kaip sakė dabar jau nebe popiežius, o tuomet dar tik Miuncheno arkivyskupas Josephas Ratzingeris, prieš 1978 m. pasaulio futbolo čempionatą: „Žiūrėdami žmonės identifikuojausi su žaidimu ir žaidėjais, ir šitaip patys dalyvauja buvime vienu-su-kitais ir vienu-prieš-kitus, žaidimo rimtyje ir jo laisvėje“ („Futbolas yra daugiau“, in: *NŽ-A*, 2006, Nr. 6–7). Vienu prieš kitus – labai svarbus motyvas, žinoma, nebūtinai visada. Linkėti pralaimėjimo galima ir negražiai besivaržantiems, bet dažniau – ne mūsiškiams platesne, civilizacine ar pan. prasme. Šitoks išitraukiantis sporto mėgimas – visada politiškasis, net jeigu palaikomi tik Trečiojo pasaulio atstovai arba tik baltieji, mėgstamų atostogauti šalių koman-

dos ar tiesiog „kaimynai“. Nors čia jau pilkoji zona; gentinis motyvas čia gali rimtai susikirsti su politiniu, nes yra kaimynai ir yra kaimynai. Yra mums simpatiški ir yra *naši*.

Ypatingas politinio sirgališkumo subtilybes galėjome regėti sovietiniais laikais, kai garbės reikalas buvo sirgti ne tik prieš caskus ar spartakus (pirmiausia Maskvos), bet ir prieš Tarybų Sąjungą, tarybinius sportininkus – tarptautinėse varžybose. Man iš sirgališkos patirties labiausiai yra įstrigę trys epizodai. Pirmas – sutrikimas, kai, išvydęs iš esmės vien tuos pačius mėgstamus Kijevo *Dinamo* futbolininkus 1986 m. pasaulio čempionate, pajutau natūralų priešišumą jiems – jau su raudona apranga, kaip SSRS futbolo rinkinei. Triumfas – 1988 m. Europos čempionato finalas, žiūrėtas kažkokuose poilsio namuose Preiloje tarp krūvos *vyresniųjų brolių* poilsiautojų, kai mūsiškiai olandai sutvarkė tarybinius prieš(inink)us, su visais ten *žalgiriečiais* sukritovais. Įsiminė ne prasčiau už pirmą gyvai patirtą Sąjūdžio mitingą, tikra mūsiškių pergalė! O čia jau buvo tiesioginė politinio intereso pergalė prieš gentinį: 1988 m. rugsėjį vykusioje Seulo olimpiadoje krepšinio turnyro finale sirgau už amerikonus, o ne... priešus, vedamus pirmyn *mūsų* Sabonio, Marčiulionio, Kurtinaičio, Chomičiaus, – raudona vėliava ir himnas nusvėrė...

Trečias sporto mėgimo lygmuo – profesionalaus etoso. Mūsiškiai mūsiškiais, priešai priešais, bet svarbiausia – žaidimo kokybė (išlaisvinta profesionalumo) ir rimtis, kai žaidžiama įjungus viską. Visą – reiškia autentiškumą, atsidavimą, garbingumą. *Fair play*. Ir čia jau tikrai moralinis matmuo – atmetimas sukčiavimo, papirkimo, tyčinio sužeidimo ar slapto neleistino pasistiprinimo būdu pelnyti pergalę, laimėti. Tokie ne tik priešininkai, o jau tikri priešai – ne mūsiškių, ne mūsų, o paties sporto. Sirgti už švarų sportą prieš sukčius – tai tapo įmanoma tik pradėjus gyventi laisvame pasaulyje. Jau jame visuotinai tapo žinoma apie VDR sporto imperijos paslaptis, apie sisteminio dopingo mėginimus SSRS ir apskritai viso pasaulio sportininkams gresiančios laimėti bet kokia kaina pagundos. Dopingo daug kas imdavosi nė nepagalvoję apie kokius ten etosus, o ir pradėjus galvoti – atsakyti nelengviau nei pradėti. Būdavo labai gaila, kai sukčiaujant nutverdavo gentinį ar politinį mūsiškį (Lars Ulrich, Martina Hingis, Marion Jones, Raimundas Rumšas), svetimųjų atveju gal nestigdavo ir piktdžiugos, bet pateisinimų nesirasdavo; žaidimo laisvė ir rimtis svarbiausia. Žinoma, gentinio lygmens sporto mėgimas į tuos dalykus nesigilina (*taigi mūsų nepagavo; kodėl tik mūsiškius gaudo; gi visi... ryja! Buvo čia toks nesusipratimas, bet dabar pasimokėm – ir medalis*). Kur kas blogiau, kai mėgėjas ar profesionalas atsiduria kitoje etoso pusėje. Štai ko-komentuoja patyręs Lietuvos lengvaatlečių treneris varžybas per TV ir dūsauja: kiek daug Rusija (Kinija, Kazachsta-

nas) skirianti pinigų sportui, kokias sąlygas turi sportininkai, kokie rezultatai! Suprask, duotų mums valstybė tų pinigų, tai ir mes pastatytume ant kojų, tegul ir su „kokteiliais“ ir injekcijomis, mūsų pretendentes į čempionus, – svarbu, kad tik nepagautų...

Mes ir jie čia skiriasi nebe pagal atpažinimo ženklus, regimas ir neregimas sienas, o pagal mąstymą ir požiūrį, ir ne tik į sportą, bet į visą žmogišką tikrovę. Rusijos valstybinio sukčiavimo sistemos atveju – kas tie mes? Pirma, nepriklausomi tyrėjai ir tiesos skelbėjai – Hajo Seipeltas ir *ARD, New York Times, WDR*, Tarptautinės antidopingo agentūros (WADA) sukurtos Richardo Pouno ir Richardo Maclareno komisijos ir šių neparnokstamieji raportai; antra, perbėgėliai iš nusikaltėlių į tiesos pusę, whistlebloweriai: nuo stajerės Julijos Stepanovos iki vieno didžiausių sukčių, nesusekamo kokteilio barmeno, „pelės urvelio“ (per kurį Sočio olimpinių žaidynių metu dopingą vartojusių rusų sportininkų šlapimo mėginius, dar prieš juos tikrinant, sukeisdavo su išankstiniais dėl identiško svorio pasūdytais švariais) genijaus dr. Grigorijaus Rodčenkovo (ši turime ne mylėti, o saugoti nuo *ju*); trečia, tarptautinės (sporto) politikos ir teis(m)inės institucijos – pati apsivaliusioji WADA ir ryžtingiausios jos nacionalinės narės, Tarptautinis sporto arbitražas (CAS), Prancūzijos ir JAV prokurorai; netgi paskirų sporto šakų tarptautinės federacijos.

O kas jie – ne, tikrai pirmiausia ne Rusijos sportininkai, o jos sporto tradicijos, mokyklos (nuo trenerių iki gydytojų ir techninio personalo), jos antidopingo institucijos, ir svarbiausia, pati Rusijos sporto sistema su ministru priešakyje ir FSB užnugaryje. Šalia rusiško sluoksnio esama ir tarptautinio: tai atskirų sporto šakų (plaukimo, dziudo, imtynių, anksčiau – ypač lengvosios atletikos) tarptautinės federacijos, užmerkančios akis prieš galimus piktnaudžiavimus ar net pridengiančios jau įvykdytus nusižengimus, ir Tarptautinis olimpinis komitetas (IOC), palikęs Rusijai ne pelės, o dramblio landą į olimpiadą. Bet baisiausia, kad esama ir trečios grupės – tai paprasti sporto žiūrovai ar gerbėjai, netgi profesionalai visame pasaulyje, kurie choru šaukia nepainioti sporto su politika, pasisako už taiką, lygias galimybes, siūlo žvelgti į priekį ir žengti pirmyn. Jie išivaizduoja esantys už gerį ir teisingumą. Jie klysta. Kodėl?

Nes rusų sportininkų niekas nepersekioja. Jie savo valia arba verčiami išivėlė į didžiausią sporto istorijoje nusikaltimą sportui ir žaidimo dvasiai. Sakysime, koks čia nusikaltimas, va, kai FIFA ima milijoninius kyšius ar Kataras perka žaidėjus ir varžybas, čia tai lygis. Taip, anie tai darė ir turbūt bus nubausti, bet už nusikaltimus įstatymui, už neteisėtą asmeninį praturtėjimą ar už nusikalstamas priemones, pasitelktas tuštybei patenkinti. Bet Seppo Blatterio milijonų milijonai

yra niekis, palyginti su vienomis sutartomis Lietuvos futbolo lygos rungtynėmis. Ir Rusijos valstybinė sukčiavimo mašina yra tokio, iš esmės sportą pakertančio tipo nusikaltimas. Jie sąžiningą rungtyniavimą iš taisyklės baudžiasi paversti (lūzeriška) išimtimi, jie įstatymo saugojimą išverčia į nusikaltimų dangstymą, jie išaiškintą tyčinį apgaudinėjimą pateikia kaip nekaltųjų tyčinį persekiojimą. Ir visi, kurie mano, kad Rusijos sportininkus reikia leisti į tarptautines varžybas, nes jie gal nekalti, gal nežinojo, kiti irgi dopingą vartoja, kitur irgi mėginius mėgina sukeisti, – tiesiog pateisina blogį, stodami jo pusėn. Visada yra neišaiškintų nusikaltimų, nepagautų nusikaltėlių, tai gal dėl to nustokime juos gaudyti, o pagautus nusikaltimo vietoje – paleiskime, patapšnoję per petį. Eik, ir daugiau nebenusidėk! Bet nebe nusidėjimas čia esmė. Pagavus pinigų klastotojus, nepakanka konfiskuoti suklastotų dirbinių ir klastojimo technikos; reikia ir adekvačios baudos, atgrasančios nuo tokios veiklos pratęsimo ateityje. Nuostolių atlyginimo. Kaip ir šantažo ar panašių nusikaltimų atveju. O čia dar sudėtingiau, čia pasikėsinimas į pačias garbingo elgesio šaknis, kone pakertant tokio elgesio galimybės sąlygas – žinoma, tiems, kurie sistemos viduje. Todėl sumordorėjusią Rusijos sporto sistemą būtina atkirsti nuo pasaulinių sporto struktūrų ir renginių, kaip tai padarė lengvaatlečiai ir parolimpiečiai. Nebeturėdami galimybių laimėti prieš kitus, varžytis su kitais, gal sportininkai pradės reaguoti, gal ir sistemai rasis galimybių subyrėti, transformuotis į tai, kam vėl būtų galima taikyti nekaltumo prezumpcija, lygių galimybių principą.

Sporto pralaimėjimas klastojimo ir sukčiavimo, bauginimo ir papirkinėjimo (neslėpkim, ir staigių bei netikėtų mirčių) sistemai nebuvo neišvengiamas. Visi ženklai klostėsi kita kryptimi, kai apsivalė WADA, kai Pouno komisija 2015 m. pabaigoje ir 2016 m. pradžioje paskelbė du raportus, po kurių Rusijos antidopingo institucijos buvo suspenduotos, o lengvosios atletikos federacija – išjungta iš tarptautinės arenos, kuri patyrė priverstinį apsivalymą nuo sukčių dengėjų ir gynėjų. Kai CAS teismas atmetė Rusijos pusės apeliacijas, o naujoji Maclareno komisija jau liepos 16 d. atskleidė didžiųjų valstybinių manipuliacijų mastą per Sočio olimpinės žaidynės ir kitus tarptautinius sporto rengi-

nus, vykusius Rusijoje. O kur dar kitų WADA struktūrų raportai apie trukdymus, gąsdinimus ir sukčiavimo bandymus jau po sankcijų. Vėlgi valstybinius, vėlgi sisteminius. Tai vis veiksmai, bet kai dėl bailumo IOC leido „federacijoms nuspręsti“, kurių sporto šakų rusų olimpiečiai galės varžytis Rio, ir dėl kvailumo (mat rusai pažadėjo neapeliuoti į CAS – ir, žinoma, apgavo) nutarė nubausti jau anksčiau baustuosius, sparčiai išisuko išsienėję politinio spaudimo, korupcijos ir telefoninės teisės krumpliaraičiai. Svarbiausia, Rusijai pavyko pakeisti diskursą savo naudai, nes visi svarsto nebe jos nusikalstamos sistemos blogybes, o kitų (mūsų) teisės bausti pagrįstumą, geros valios privalumus prieš įtarinėjimus, rusų sportininkų savijautą, kitų sukčių pagavimus ir ne. Tada jau tampa įmanoma, kad patys pasaulio sportininkai, dalyvavę Rio olimpiadoje, išrenka atstovauti juos IOC (lig tol – šuolių su kartimi superherojė, dabar – Putino favorite) Jeleną Isinbajevą, tiesiog neigiančią atskleistus faktus; kai sąžiningi pareigūnai traukiasi iš papuvusių tarptautinių sporto federacijų; kai rusų hakeriams pavogus ir paviešinus kitų šalių sportininkų asmens sveikatos istorijų duomenis, IOC prezidentas Thomas Bachas tiesiog prašo Putino sustabdyti nenaudėlius... Kol kas informacinį karą laimi tie, kurie neigia, kad esama skirtumo tarp gėrio ir blogio, tarp garbingo žaidimo taisyklių laikymosi ir jų neigimo, kur ten nepaisymo.

O kaipgi mes, sakysite? Negi neturime pažiūrėti į savo daržą? Būtinai. Nes mentališkai, pagal pasirengimą įvardyti, pripažinti, pasmerkti, pareikalauti teisingo atlygio esame labiau nusikalstamos Rusijos sporto sistemos nei ją demaskavusiųjų pusėje. Juk mums svarbu, kad mūsų šaliai laimėtų, jei jie sukčiauja – kad jų nepagautų, o jei pagaus – kad skaudžiai nebaustų. Nebent gal irgi, – nuo sporto funkcionierių iki žurnalistų, jau nekalbant apie sportininkus ir sporto mėgėjus, – visi suprasime, kad visus gentinius, vartotojiškus, net politinius ir estetinius motyvus turi nusverti *fair play*, ir taip išsilaisvinsime. „O laisvė juk gyvena dėka taisyklės, disciplinos, kuri išmoko buvimo vienu-su-kitais ir tikro buvimo vienu-prieš[ais]-kitais, išmoko nepriklausyti nuo išorinės sėkmės bei savivalės ir šitaip tapti tikrai laisvam“ (Joseph Ratzinger, *ibid.*). ☒

Pastabos apie populizmą

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

2012 m. bulgarų politologas Ivanas Krastevas teigė, kad gyvename populizmo amžiuje. Dar anksčiau Europos Vadovų Tarybos pirmininkas Hermanas Van Rompuy aiškino, kad populizmo vėjai keliantys grėsmę ES. Tuo metu Donaldas Trumpas nekandidavo į JAV prezidentus, Didžioji Britanija nebuvo nubalsavusi palikti ES, pabėgėliai dar nebuvo užplūdę Europos, nebūta ir teroristinių antpuolių bangos. Šiomis dienomis Tarptautinis PEN klubas ragino visame pasaulyje organizuoti renginius, palaikančius demokratiją be populizmo. Kreipimesi buvo teigiama, kad „populizmas yra politinė pozicija, priderinta prie visuomenėje vyraujančių emocijų, išankstinių nuostatų bei baimių ir panaudojanti jas apibrėžti politinei programai, žadančiai paprastus ir greitus visų problemų sprendimus“. Išvardyti ir populistai, demagogai, kurie kelia grėsmę – Trumpas, Marine Le Pen, Vladimiras Putinas, Geertas Wildersas, Recepas Erdošanas, Viktoras Orbánas, Frauke Petry (Vokietija). Būtų galima sąrašą papildyti, įtraukiant Graikijos „Syriza“, Ispanijos „Podemos“, Italijos „Penkių žvaigždžių“ judėjimus, Lenkijos „Teisė ir teisingumą“, Austrijos Laisvės partiją, kuriai kadaise vadovavo Joergas Haideris, buvusį Italijos premjerą Silvio Berlusconi, Šiaurės Lygos vadovą Umberto Bossi, Čekijos prezidentą Milošą Zemaną. Net Šiaurės šalys turi populiaras populistines partijas – Danijos Liaudies partija, Suomijos „Tikruosius suomių“, Švedijos demokratų.

Su kai kuriomis išimtimis dauguma stebėtojų populizmą laiko neigiamu reiškiniu, bet negeba pasiūlyti apibūdinimo, kuris sulauktų platesnio pri-

tarimo. Populistai esą siekia kalbėti liaudies ar tautos vardu, vaizduojasi atstovaujantys tikrosioms žmonių nuostatomis. Ši savybė nėra unikali populistams, beveik visi politikai panašiai kalba demokratijose, kuriose reikia laimėti rinkėjų, taigi liaudies balsus. Populistai esą žada paprastus ir greitus visų problemų sprendimus, pataikauja rinkėjams, siekia patenkinti jų trumpalaikius norus: siūlo didinti atlyginimus, apriboti įvairias pašalpas, neišleisti svetimtaučių. Duodama suprasti, kad nepopulistai elgiasi kitaip. Gal romanuose, bet ne tikrovėje. Beveik visi politikai stengiasi sukurti įspūdį, kad jie geba greitai, arba greičiau negu jų oponentai, išspręsti šali kankinančias problemas. Ir sąžiningi politikai itin retai pripažįsta, kad nežino, ką daryti. Jei lengvų sprendimų propagavimas ženklinų populistus, tai populistais laikyti reikėtų JAV respublikonus ir įvairių pakraipų libertarus, aiškinančius, kad mokesčių mažinimas išvaduos ūkį ir užtikrins visiems, ne tik turtuoliams, gerą gyvenimą. Lietuvos laisvosios rinkos institutas perša panašias nesąmones.

Kai kurie teoretikai mano, kad populistai prisiderina prie visuomenėje vyraujančių emocijų, išankstinių nuostatų ir baimių, pagiežų ir nuoskaudų, telkia tuos, kurie jaučiasi nuvertinti, įskaudinti dėl savo žemos vietos visuomenėje. Tad teigiama, kad populizmą palaiko *hoi polloi*, žemesnės klasės, mažiau išsilavinę, šiuo metu globalizacijos lūzeriai, tie, kurių gero gyvenimo viltis sužlugdė kintantis pasaulio ūkis. Daugelis Trumpo rėmėjų yra prasčiau išsila-

vinę, neturtingi baltaodžiai. Nemažai šitokio profilio žmonių balsavo už *Brexit*. Jie veikiausiai sudaro nemažą dalį „Syrizos“, „Podemos“ elektorato. Antra vertus, tyrimai rodo, kad Trumpą teigiamai vertina žmonės, gyvenantys ten, kur globalizacijos pasekmės (vietos ūkio nuosmukis ir imigrantų gausa) beveik nepastebimos. Populistus remia ir pasiturintieji. 2011 m. „Tikruosius suomių“ palankiausiai vertino rinkėjai, kurių metinės pajamos 35 000 – 50 000 eurų. *Jobbik* balsuotojas yra labiau išsilavinęs ir geriau uždirba negu vidutinis Vengrijos gyventojas.

Princetono universiteto profesorius Janas Werneris Muelleris mano, kad populizmas yra ypatinga, moralistinė politikos samprata. Vieninga, dora, sunkiai dirbanti liaudis grumiasi su dviem priešais – korumpuotu elitu, kuris dirba tik savo naudai, ir su veltėdžiaujančiomis visuomenės padugnėmis, ar tai būtų juodaodžiai JAV, romai Rytų Europoje, imigrantai ir pabėgėliai. Pagrindinė populistų mintis nėra ta, kad mes esame liaudis ar tauta, kaip kadaise skandavo Rytų Vokietijos protestuotojai, bet kad mes ir tik mes esame liaudis. Tad populistai skeptiškai žiūri ne tik į elitą, bet ir į visus, kurie jiems nepritaria, nes jei nepritari, tai nedirbi bendram gerui, veikiausiai savanaudiškais ir piktybiš-

kais sumetimais. Daugelis populistinių partijų neigia pliuralizmą ir visuomenės pasidalijimą bei nepripažįsta teisėtos opozicijos. Jų vaizduotėje tėra vieninga liaudis ir jos nepalaikantys svetimkūniai iš viršaus ir apačios. Jos pasižymi mo-

nolitine vidaus struktūra, polinkiu pripažinti vieną vadą, vidaus nesutarimai nėra toleruojami, disidentai ir nenuoramos pašalinami. Patekusios į valdžią, jos ramia sąžine įveda klientelinę sistemą, samdo ir propaguoja savuosius, taip mėgdžiodami tuos elitus, kuriuos smerkia.

Muellerio pastabos verčia susimąstyti, bet neįtikina. Spalvos sutirštintos. Neaišku, ar populistai turi vieną pasaulėvaizdį, ar tiki, kad jie atstovauja tikrajai, vieningajai, dorajai tautai, kad jų oponentai beveik atskalūnai. Populistai vaizduojami beveik kaip protofašistai, kurie, ko gero, atsakytų demokratijos, jei galėtų. Ar Berlusconi šitai galvojo? Ar Putinas? Įtariu, kad Putinas ne itin galvoja apie liaudį ar tautą. Jam rūpi Rusijos valstybė, jos galios ir tarptautinio prestižo atkūrimas. Gal koks Orbánas svajoja apie vienvaldystę, bet abejoju, ar tai būdinga Šiaurės šalių populistams.

Suprantu norą rasti tikslų populizmo apibūdinimą, nors abejoju, ar tai įmanoma. Žodis vartojamas išreikšti neigiamą nuostatą, bet kas tave pykdo, manęs nepykdo, tavo populistas nebūtinai mano. Putinas yra atgrasus, bet nelaikau jo populistu. Jam nereikėjo ieškoti liaudies pritarimo, nes jis iš pradžių buvo paskirtas prezidentu, reikėjo tik liaudies palaiminimo. „Podemos“ ir „Syriza“ pretenduoja atstovauti nuskriaustiesiems, gana santūriai žiūri į imigrantus, kaip ir Italijos žvaigždės. Vakarų ir Šiaurės Europos šalyse imigrantai yra pagrindinis nepasitenkinimo šaltinis, o elitui kliūva todėl, kad juos palaiko.

Kad ir kaip apibūdintume populistines partijas, jų skaičius didėja. Šoktelėjęs nepasitenkinimas tradicinėmis partijomis didele dalimi pelnytą, nes jos negeba reaguoti į globalizacijos iššūkius ūkiui ir gyvenimo lygiui, o dėl politinio korektiškumo ilgai atsisakė atviriau kalbėti apie imigraciją, kurią dar prieš 14 metų įvardijau kaip bene opiausią Europos klausimą. Retas tradicinių partijų politikas drįso atviriau nagrinėti neigiamus imigracijos aspektus arba vietos gyventojų rūpes-

čius, žinodamas, kad už tokius pasisakymus spauda ir politiniai oponentai jį apkaltins rasizmu ir ekstremizmu skatinimu, įrikuios į neofašistų gretas. Kas nebuvo diskutuojama viešai, liko aptarimui privačiai tarp bendraminčių, kurie tik stiprino vieni kitų išankstines nuostatas. Rinkėjai ieškojo alternatyvų, tokių, kurie žadėjo kito, skirtingą politiką. Ir jų sulaukė.

Muelleris pažymi, kad pokariu Europoje buvo kuriama suvaržyta (*constrained*) demokratija. Po Antrojo pasaulinio karo nebuvo pasitikima paprastais žmonėmis, kurie pasidavė nacizmo ir komunizmo vilionėms. Nepasitikėta parlamentais – Vokietijos ir Prancūzijos deputatai perleido galią Hitleriui ir Petainui. Tad imtasi priemonių riboti žmonių ir tiesiogiai renkamų politikų galią. Demokratijos stiprinimo tikslu buvo stengiamasi pažaboti ne tik rinkėjus, bet ir parlamentus, suteikiant vis daugiau galių nerenkamoms institucijoms, ypač konstituciniams teismams (KT) ir viršvalstybinėms ES institucijoms. Šitokia santvarka, grindžiama nepasitenkinimu tiesiogine demokratija, netenkina žmonių, kurie mano, kad valdžia turi būti liaudies rankose. ES jaučiamas demokratijos deficitas nėra atsitiktinumas – jis tiesiog įmūrytas institucijose. Ir pareigūnų arogancijoje. Prisiminkime Egidijaus Kūrio pasisakymą, kad jis ir KT nutaria, koks yra Konstitucijos turinys. Kiti teisininkai aiškino, kad, kadangi KT sprendimai yra galutiniai ir neskundžiami, ir „nėra subjekto, kuris galėtų pripažinti KT suklydus“, tai „teisiniu požiūriu teiginiai apie KT „klaidas“ tėra be reikšmės deklaracijos“. Toks atviras ir atgrasus paternalizmas iš dalies paaiškina pritarimą naujiems judėjimams, kurie priešinas *status quo*.

Viršvalstybinės ES institucijos irgi plečia savo veiklą, ribodamos vyriausybių, taigi ir rinkėjų kompetencijas. Daug kas džiaugėsi, kai Europos Komisija nurodė JAV technologijų milžinei *Apple* Airijai sumokėti maždaug 13 mlrd. eurų nesumokėtų mokesčių. Atseit pamokysime tuos sukčius iš JAV. Bet tai didelis smūgis Airijos su-

verenumui. Komisija diktuoja mokesčių politiką, vieną pagrindinių valstybės kompetencijų. Pirminės apklausos rodė, kad 62% airių mano, jog valdžia turi priešintis Komisijos sprendimui.

Vox populi nėra *vox Dei*. Masės klysta ne mažiau negu ekspertai. Gerai, kad pagrindines žmogaus teises gina konstitucija, kurią labai sunku pakeisti. Reikia užtikrinti, kad dauguma negalėtų atimti teisių iš mažumos, bet polinkis labiau riboti sferas, kuriose piliečiai gali tarti paskutinį žodį, kelia teisėtą pasipiktinimą.

Tiesioginės demokratijos suvaržymai, ribojantys liaudies valią, yra ir liks viena pagrindinių populizmo versmių. Antras toks šaltinis – ūkio mardėjimas ir su juo susietas eilinių piliečių įsitikinimas, kad jų gyvenimas negerės, o jų vaikų – net blogės. Sunku susitaikyti su gero gyvenimo vilčių žlugimu. Nepasitenkinimą didina tradicinių partijų abejingumas, tai, kad jos akivaizdžiai proteguoja pasiturinčiuosius. Po didžiosios recesijos didieji bankai buvo valstybės išgelbėti, smulkūs būsto savininkai – palikti likimo valiai.

Trečias šaltinis – su įprasto gyvenimo nykimu susietas susvetimėjimas. Pagrindinė priežastis yra imigracija. Esama rasizmo ir ksenofobijos, bet ir paprasto noro gyventi tarp savųjų, su kuriais mes siejami tradicijų ir bendrų prisiminimų, nes lengviau su jais susikalbėti ir bendrauti, suprasti juos. Jaučiama, kad niekinamos tradicinės vertybės, arba bent jų nepaisoma, o politikai skiria dėmesį kultūros kovoms – dėl abortų, gejų teisių, multikultūralizmo, politinio korektiškumo.

Populizmas nėra vienalytis. Kai kurie jo variantai yra atgrasūs, net pavojingi. Bet kiti populistų siūlymai gali būti racionalūs, net sveikintini, pavyzdžiui, reikalavimai didinti minimalius atlyginimus, nuosekliai peržiūrėti tarptautinės prekybos sutartis, kad jos gintų ne tik verslo, bet ir darbininkų interesus. Dabarties iššūkiai – milžiniški, tad populizmui dirva plati. ☞

MARIJOS MATUŠAKAITĖS TALENTAS

Ina Dringelytė

Mano pažintis su Marija, prasidėjusi kaip nedrąsus studentės kreipimasis pagalbos į pripažintą ir gerbiamą menotyro autoritetą, toliau tęsėsi kaip kolegiškas bendradarbiavimas, peraugęs į nuoširdžią bičiulystę, besitęsiančią iki šios dienos. Susipažinome 1982 m., Kūčių išvakarėse. Tuo metu buvau Dailės instituto menotyro katedros antrakursė. Šviesaus atminimo dėstytojas Tadas Adomonis paskyrė paruošti pranešimus apie LDK antkapinius paminklus. Vienintelė medžiaga apie tai buvo 1970 m. apginta Marijos Matuškaitės disertacija, atskirais straipsniais skelbta *Menotyroje* bei *Muziejuose ir paminkluose*. Su akademinės grupės draugais pasidalijome atskiras temas ir man kliuvo peržiūrėti spaudoje nepublikuotą medžiagą apie Andriejaus Valavičiaus antkapį Tytuvėnų bažnyčioje. Nebuvo kitos išeities, tik belstis pas Matuškaitę ir prašyti leidimo pasinaudoti jos moksliniu darbu. Tarpininkavo tėtis, architektas Liucijus Dringelis, buvęs Marijos kolega. Ji mane maloniai priėmė, pasodino prie rašomojo stalo, atnešė įrištą disertaciją ir paliko „nusirašinėti“.

Vėliau patyriau, kad Marijai būdinga dosniai dalytis žiniomis ir patirtimi: aptikusi kokios nors man ar kitiems kolegoms naudingos darbinės informacijos, ne-

INA DRINGELYTĖ (g. 1960) – dailės istorikė, Lietuvos liaudies buities muziejaus Architektūros skyriaus muziejininkė. 1987 m. baigė dailės istorijos ir teorijos studijas Lietuvos TSR valstybiniame dailės institute (dab. Vilniaus dailės akademija). Tyrimų kryptis – XIX a. Užnemunės bažnyčių sakralinė dailė, jos restauravimo problemos, darbas su restauravimo projektais. Tekstas – dalis autorės straipsnio „Marijos Matuškaitės talentas“ iš spaudai rengiamos monografijos *Babtai* (sud. ir vyr. red. Damijonas Šniukas), kitais metais išėisiančios *Lietuvos valsčių* serijoje (*Versmės* leidykla). Jis spausdinamas rengėjų ir leidėjų sutikimu. Autorė nuo 1988 m. nemažai dirbo kartu su Marija Matušakaite (1924–2016), įgyvendinant KPC programas, Lietuvoje ir užsienyje renkant medžiagą rengiamiems leidiniams. Š. m. birželio 24 d. mirusi dailėtyrininkė Matuškaitė buvo ir *Naujojo Židinio-Aidų* autorė, publikavusi ne vieną straipsnį, tarp jų ir garsiuosius apie Laukžemės Madoną (1991, Nr. 9; 1992, Nr. 3), taip pat kitus iš dailės ir bažnytinės dailės istorijos (pvz., „Tariamasis Sirvydo portretas“, 1992, Nr. 5; „Dar viena įminta mįslė“, 1993, Nr. 1; „LDK kancleris ar didysis kunigaikštis“, 1995, Nr. 2).

delsdama skubėdavo apie tai pranešti. Tarp dailės istorikų nemenka konkurencija, profesionalios žinios ir patirtis turi aukso vertę, tad geranoriška pagalba ir informacijos teikimas yra reta išimtis.

Man ir mano bičiuliams bei kolegoms gyvenime labai pasisekė, kad galėjome pažinti iškilų Matuškaitės asmenybę, su ja bendrauti ir kartu dirbti. Nors daktarė niekada nedėstė dailės istorikams, daugelis pagrįstai ją

Marijos Matuškaitės dokumentinė nuotrauka. Apie 1960

vadino ir vadina savo Mokytoja, – tokią didelę įtaką ji yra padariusi Lietuvos dailės istorijos mokyklai. Marijos profesinė kompetencija, interesai, platus kultūrinis akiratis, ypatingas darbštumas, atkaklumas, produktyvumas ir kūrybingumas visada stebino aplinkinius. LDK dailės palikimui skirta ir 1970 m. apginta jos disertacija buvo precedentas sovietmečio sąlygomis. Matuškaitė buvo viena iš nedaugelio dailės istorikų, tuo metu kryptingai tyrinėjusių LDK dailės paveldą, pagal galimy-

bes jį skelbė ir nepataikavo sovietinei konjunktūrai. 1984 m. pasirodžiusi jos knyga *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje* padarė didžiulį įspūdį kultūrinei visuomenei, studentams, paakino domėtis nuošalyje paliktu LDK dailės palikimu. Tą metą ryškiai prisimena žinoma dailėtyrininkė Giedrė Jankevičiūtė: „Aš tada buvau tik ką baigusi Dailės institutą, domėjausi moderniuoju menu, bet tos knygos su įkarščiu puoliau ieškoti ir skaičiau, skaičiau, skaičiau, atrasdama visiškai nepažįstamą man pasaulį. Man tai buvo kultūrinis sukrėtimas ir naujų profesinių horizontų atradimas“.

Iš tikrųjų, kai šią knygą autorė pristatė Dailės institute, susidomėjimas buvo didžiulis – iki tol nebuvo mačiusi, jog ne vien meno istorikai, o įvairių specialybių studentai būriais rinktųsi į kieno nors paskaitą. Auditorija buvo sausakimša, klausytojai sėdėjo net ant

palangių. Knyga tuo metu buvo novatoriška ne tik dėl medžiagos, bet ir dėl dėstymo stiliaus, labai tikslios, išraiškingos aptariamų kūrinių analizės. Be to, tuo metu Matuškaitė jau buvo didelis dailės istorikų autoritetas, garsėjo profesine kompetencija, o jos paskaitos pasižymėjo apibūdinimų taiklumu, šmaikštumu, plačiu lektorės kultūriniu akiračiu. Rodomos skaidrės intrigaavo netikėtais palyginimais ir pastebėjimais, buvo justai, kad tyrėja, gebanti pateikti įdomias detales, turi milžinišką žinių atsargą. Gerai atsimenu, kaip tuomet atrodė Marija: santūri, apsirengusi melsvos spalvos megzta suknete ir pasidabinusi mėgstamu medalionu – ant grandinėlės pakabinta senovine moneta.

Trečią kartą su Marija susitikau, kai paprašiau recenzuoti mano diplominį darbą. Kadangi darbe buvo ne tik teorinė menotyrinė, bet ir praktinė architektūrinių pasiūlymų dalis, labai norėjau Matuškaitės ne tik kaip dailės istorikės, bet ir kaip architektės vertinimo. Sutartu laiku daktarė man padavė recenzijos juodrašį (parašytą ant šviesoraščio lapo pieštuku, kaip vėliau patyriau, ji taip dažnai rašydavo tekstus) ir liepė atspausdinti. Kai nunešiau atspausdintus lapus, juos pasirašė net nežvilgtelėjęsi į tekstą, taip parodydama pasitikėjimą menkai pažįstamu žmogumi.

Dailės istorikų gyvenime pasitaiko laimingų akimirklų, kai daugelio metų darbą vainikuoja sėkmė. Kartais ji ateina netikėtai, nelauktai, atsitiktinai, ir nuo tyrėjo patirties priklauso, ar jis praeis pro šalį, ar įgudusi akis atskirs tai, kas nepatraukė kitų dėmesio. Būna ir ilgų svarstymų, abejonių. Tada prie įžvalgios dailės istoriko akies ir patirties prisideda nuojauta, neapsakoma kantrybė, mokėjimas laukti. Esu liudininkė kelių tokių

atradimų, kurie ne tik gerokai papildė, bet ir pakeitė senosios Lietuvos dailės istoriją. Jie susiję su Matuškaitės įžvalgomis. Pirmoji jų – profesionalės pamoka pradedantiems kolegoms.

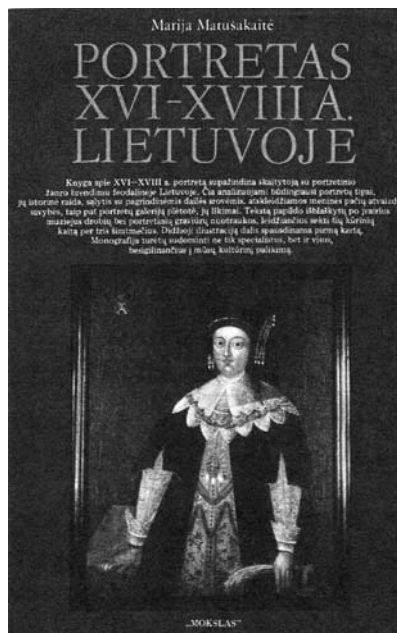
1989 m. mano bičiulė ir studijų draugė Algė Gylienė (Narkevičiūtė), gavusi *Spindulio* spaustuvės užsakymą surinkti medžiagą leidiniui apie Žemaitijos bažnyčių paveldą, į pagalbą pakvietė ir mane. Sutiko bendradarbiauti kauniečiai fotografai Romualdas Požerskis ir Rymantas Penkauskas. Įsigilinus į užduoties esmę, paaiškėjo, kad mūsų pajėgos per silpnos, nes abi buvome neseniai baigusios studijas, kur tuo metu Lietuvos dailės istorija nebuvo pamatinė disciplina, neturėjome patirties. Pradėjome kalbinti kartu dirbti Matuškaitę, ir ji, neilgai galvojusi, sutiko, nes užduotis ją sudomino. Prasidėjo ilgos klajonės po Žemaitiją – su linksmiais ir nelabai nuotykiiais. Vežiojo mus šeimos nariai ar draugai. Tuo metu nepriklausomybę paskelbusiai Lietuvai Maskva taikė blokadą, tad Mažeikiuose sunkiai medžiojome benzina. Nakvojome apleistuose rajonų viešbučiuose, maitinomės ateities nebeturinčių kolūkių valgyklose. Mūsų dviasią kėlė šviesaus atminimo Telšių vyskupo Antano Vaičiaus (1926–2008) palaiminimas ir nuoširdi parama mūsų tyrimams.

Į pirmąją ekspediciją išsiruošėme 1990 m. vasario pradžioje. Buvo dar šalta, niūru, anksti temo. Pradėjome nuo tolimiausiojo krašto – Latvijos pasienio. Aplankėme Senąją Įpiltį, Darbėnus, užsukome ir į nedidelę Laukžemės gyvenvietę. Pagal sovietinį dailės paminklų sąvadą, čia neturėjo būti nieko ypatinga. Nenoriai buvome įleistos į bažnyčią (*Spindulio* spaustuvės raštas, nurodantis mūsų darbo tikslą, menkai padėdavo).

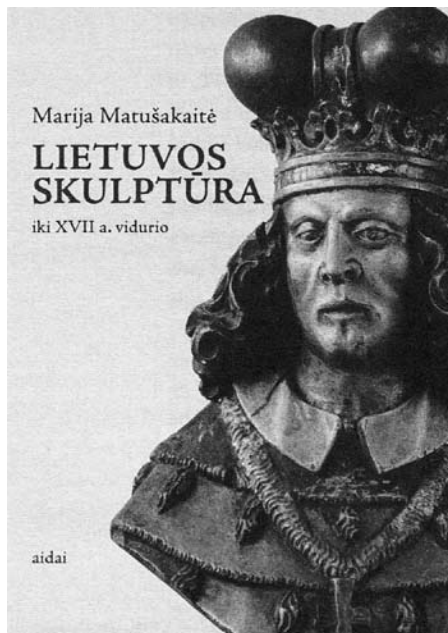
Marijos nuotaika greitai pasitaisė išvydus puikų XVII a. pabaigos drožtinį barokinį didįjį altorių, iki tol nepatekusį į jokių paminklų sąrašus. Viską apžiūrėjusios ir pasižymėjusios, jau traukėme į menkai apšviestą priangį, kur tradiciškai prie šoninių laukųjų durų kabėjo Nukryžiuotasis, o prie jo kojų – šventintas vanduo akmeniniame inde. Čia, rodės, nebuvo nieko, kas patrauktų dėmesį, – tik dar keletas suolų, nuo dulkių uždengtų bažnytinių vėliavų. Kampe ant sienos, tuščioje laikrodžio dėžėje, už stiklo, apšviesta liuminescencinių lem-

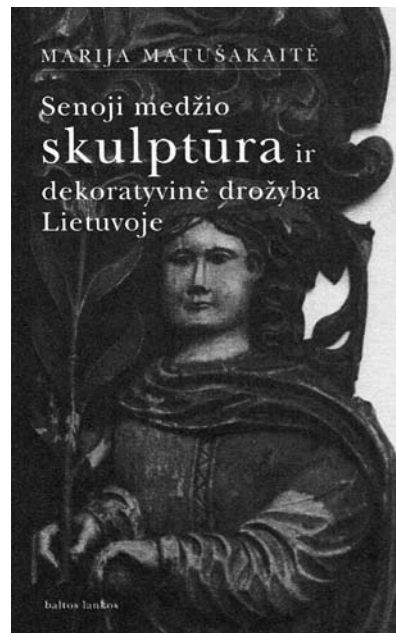
Marija Matuškaitė žemaičių muziejuje „Alka“. 2002. Klaudijaus Driskiaus nuotr. Nuotraukos iš knygos *Kuriantis protas brangesnis nei turtai...* (Vilnius, 2009)

Knygos *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje* (1984) viršelis

Knygos *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio* (2007) viršelis

Knygos *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje* (1998) viršelis

pų, stovėjo maždaug metro aukščio Švč. Mergelės Marijos su Vaikeliu Jėzumi ant rankų skulptūra. Žemaitijos papročiu visa apkaišyta dirbtinėmis gėlėmis, su uždėta ant galvos karoliukų karūna ir uždengta priekyje surištu užuolaidinės medžiagos apsiaustu. Apžiūrėjus iš arčiau matyti, kad ji begalę kartų perdažyta, gal net gipsinė. Mariją ji kažkodėl sudomino. Apsidairiusi, kai šalia stovėjęs klebonas trumpam pasišalino, ji pravėrė laikrodžio dėžės dureles, praskleidė visą Madonos figūrą dengusią medžiaginį apsiaustą ir mes išgirdome nustebimo šūksnį: „Oi, moterys...“ Pribėgome prie jos – tarp praskleisto apsiausto kraštų matėsi smailus gotikinio batelio galiukas. Tuo metu priėjo labai nepatenkintas klebonas ir leido suprasti, kad mūsų vizitas baigtas.

Toliau važinėjome po Žemaitiją, prabėgo daugiau nei metai. Marija apie tai, kas jai rūpėjo, daug nešnekėjo, bet mintyse, matyt, kirbėjo nuolat, kol galų gale 1991 m. pavasarį, kiek nulsūgus Sausio 13-osios įvykių įtampai, prikalbinome bičiulį mus vėl nuvežti į Laukžemę. Šį kartą buvome apsiginklavusios vyskupo Vaičiaus raštu, leidžiančiu netrukdomai dirbti Žemaitijos bažnyčiose. Nuvažiavus, dideliame visų mūsų džiaugsmui, paaiškėjo, kad klebonas kažkur trumpam išvykęs, o zakristijonas, nors ir labai nepatenkintas vėl mus išvydęs, vyskupo raštui pakluso. Reikėjo išnaudoti kiekvieną akimirką: puolėme į vidų, prie kabančios laikrodžio dėžės pristūmėme kelių pakopų suoliuką, bičiulis įjungė atsivežtą prožektorių ir pasiruošė fotoaparata, o Marija, pasistiebusi ant suolo ir pradariusi laikrodžio dėžės duris, pradėjo skubiai nurenginėti skulptūrą.

Nuo pečių nudengus apsiaustą, pasirodė sudėtingos,

gausios, plastiškomis kaskadomis žemyn krintančios gotikinio drabužio klostės. Nuo galvos nukėlė karolių vainiką, ir atsidendė aštriai karpytu viršumi Dievo Motinos karūna. Pagaliau iš šonų nurinko dirbtines gėles, ir aiškiai atsivėrė kompozicijos visuma – kontrapostu graškiai stovinti Madonos figūra su įstrižai gulinčiu Kūdikiu ant rankų. Jis buvo pridengtas tik klubus supančia audinio juosta, dešinėje rankutėje laikė nedidelį vaisių. Abiem rankomis suėmus ir pasukus skulptūrą, pamatėme tai, ko Marija tikriausiai ir tikėjosi, – išskobtą, plokščią medinės skulptūros nugarą – neabejotiną įrodymą, jog tai XV a. pradžios originalas. Prieš mus stovėjo gotikinė Madona su Vaikeliu ant rankų, senesnė už mums žinomas enciklopedines Veliuonos Madoną ir Madoną su kriaušė (saugomą Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje). Puikaus dailininko kūrinį į Lietuvą greičiausiai atvežė karališkieji asmenys – Vytautas ar Jogaila. Gėrėtis teturėjome kelias akimirkas, bičiulis spėjo vos kelis kartus nuspausti fotoaparato mygtuką, ir tarpduryje pasirodė klebonas. Vaizdas jo akims – prožektoriumi apšviesta, nurengta ir pusiau iš laikrodžio dėžės ištraukta skulptūra, Matuškaitė, pasilypėjusi ant suolo, ir dar trys piliečiai su fotoaparatais rankose – buvo šventvagiškas. Netaręs nė žodžio, jis centrine nava patraukė į zakristiją. Rodydama vyskupo leidimą ir šaukdama „Klebone, klebone!“, ji vijosi Marija. Tas vaizdas ir dabar mano akyse – atsukta klebono nugara, paskui bėganti Marija ir išjungiamų elektros kirtiklių garsas zakristijoje. Aiškinimai, kad turime vyskupo raštą, nepadėjo, bet tai jau nebebuvo svarbu. Marija buvo rami – jos spėjimai pasitvirtino.

Vėliau ji prasitarė, kad daugiau kaip metus vaikščiojo apimta euforijos, manė, kad jei nieko daugiau gyvenime nepadarytų, vien to atradimo pakaktų. Išvažiavome palikę tamsaus bažnyčios prieangio laikrodžio dėžėje stovinčią seniausiąją iš tyrinėtojų žinomų Lietuvos gotikinių Madonų.

Ilgai nedelsusi, Marija savo radinį pristatė visuomenei. *Naujajame Židinyje* (1991, Nr. 9) buvo publikuotas jos straipsnis „Unikalus radinys Laukžemės bažnyčioje“, o po pusmečio jo papildymas – „Dar apie Laukžemės Madoną“ (*Naujasis Židinyš-Aidai*, 1992, Nr. 3). Prie šios temos ji grįžo ir 1995 m. – paskelbė straipsnį „Seniausioji Lietuvoje gotikinė skulptūra“ (*Kultūros paminklai*, 1995, Nr. 2). Plačiau šis radinys Vakarų Europos gotikinės skulptūros kontekste pristatytas ir Matuškaitės knygoje *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*. Atradimas, iš esmės pakeitęs Lietuvos vaizduojamosios dailės istoriją, deja, nesulaukė beveik jokių atgarsių – skulptūra nebuvo apsaugota nuo galimos vagystės, ji pasiliko stovėti kaip stovėjusi bažnyčios prieangyje, laikrodžio dėžėje. Niekas neskubėjo nei gaminti skulptūros kopijos, nei originalo paimti į vyskupijos muziejų. Marija guodėsi tik mintimi, kad vagys neskaito specializuotos menotyros literatūros. Pagaliau po beveik ketvirčio amžiaus – 2013 m. – Laukžemės Madona paimta restauruoti, tik tada pagarsinta per visą žiniasklaidą kaip visai naujas atradimas.

Marija Matuškaitė tyrinėja Trakų bažnyčios meno vertybes. 1996

Pro pastabų dailės istorikės žvilgsnį 1995 m. nepraslydo dar vienas gotikinės dailės kūrinys – Platelių bažnyčios Pieta. Ši skulptūra, įmontuota į didelį, daugiau nei pustrečio metro aukščio procesijų altorėlį, 1903 m. sukurtą žinomo Žemaitijos meistro Virkelio, iš karto atkreipė tyrėjos dėmesį. Nors buvo ir oponentų, Matuškaitė neabejojo, kad Platelių Pieta, didžiulės meninės ir istorinės vertės skulptūra, sukurta pirmajame XV a. ketvirtyje, yra vienintelė Lietuvoje žinoma gotikinė Pieta. Pamenu ekspediciją, kurią Marija suorganizavo 1995 m. pabaigoje ar 1996 m. pradžioje, dar kartą norėdama apžiūrėti ją dominusį kūrinį. Kelias buvo tolimas, dienos trumpos, visą laiką smarkokai snigo. Kol aplankėme visus pakeliui apžiūrėti numatytus objektus, ėmė temti, o kai pasiekėme vietinius Žemaitijos keliukus, paaiškėjo, kad jie iš viso neišvažiuojami. Marija pasakė, kad mes trūks plyš turime pasiekti Platelius, nes ji būtina dar kartą privalanti ištyrinėti Pietą. Kai šiaip ne taip, keiksnojami Kultūros paveldo centro vairuotojo, pasiekėme Platelius, jau buvo visiškai tamsu. Bažnyčios apšvietimas buvo toks menkas, jog vargiai ką buvo galima išžiūrėti. Tačiau Marija buvo patenkinta ir tuo. Su bendrakeleivių pagalba altorėlis buvo ištemptas į geriausiai apšviestą vietą ir istorikė nuo jo ilgai nesitraukė. Savo naują atradimą ji pristatė *Kultūros paminkluose* (1996, Nr. 3) – paskelbė straipsnį „Platelių bažnyčios Pieta“, o Vakarų Europos gotikinės skulptūros analogų kontekste šią skulptūrą aptarė knygoje *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*.

Gailiuosi, kad nefotografavau tų nepakartojamų pirmųjų ekspedicijų dalyvių veiksmų, nefiksavau per kraštus besiliejančių emocijų. Tuo metu fotografuodavau tik tyrimo objektus. Įsivaizduoju, kokią vertę šiandien turėtų nuotraukos, kuriose užfiksuota Marijos reakcija pirmą kartą pamačius gotikinę Laukžemės Madoną ar tiriant ją antrosios ekspedicijos metu! Fotografuoti kolėgas ekspedicijose pradėjau 1993 m., vėlesnių mūsų kelionių po Žemaitiją, Vilnijos krašto bažnyčias metu, ir 1996 m., dirbant Trakuose ir Paberžėje, kai pagal Kultūros paveldo centro programas inventorizavome bažnyčių sakralines vertybes. Čia, po mėnesių ar daugiau prabūnant vienoje vietoje, buvo galima rasti laiko stebėti Mariją – kaip ji apžiūri objektus, kaip juos aprašo, pasižymi pastabas, susikaupusi mąsto ar, mūsų pertauktai, įsijungia į bendrą pokalbį, pasako savo pastebėjimus, pataria, juokauja. Marija visada turėjo puikų humoro jausmą, jai nesvetima autoironija, kartais net juodojo humoro blyksniai. Dirbdama Trakų bažnyčios Rōmerių koplyčioje, Marija pavargusi prisėdo atsipūsti ant ten stovėjusio katafalko. Pamačiusi mane su fotoaparatu, paklausė: „Gal man prigulti?“

Su Marija teko praleisti daug laiko, daug keliauti, dirbti daugelyje objektų – bažnyčiose, muziejų fonduose, bendrauti neformalioje aplinkoje – pobūviuose po

ekspedicijų, pasisėdėjimuose su bendrais draugais, lydėti ją į knygų pristatymus, net į Nacionalinės premijos teikimo iškilmes ir visada dalyvauti jos gimtadienio šventėse. Kartu iškilmingai atšventėme garbingą Marijos 90-metį, jaukiai paminėjome ir 91-ąjį gimtadienį. Kasmet susirinkdavo didesnė ar mažesnė draugija: kauniečiai dailės istorikas Gintautas Žalėnas, bendrų su Marija ekspedicijų dalyvis, kolega, kurio žiniomis ir nuomone Marija visada pasikliaudavo; paveldosaugos specialistas Remigijus Grėbliūnas, kurį Marija vadindavo „greitąja pagalba“ savo darbuose; dailėtyrininkė Algė Gylienė; dailininkė muziejininke Milda Mildažytė-Kulikauskienė; visų paskutinių metų ekspedicijų bendražygis, daugelio Matušakaitės leidinių nuotraukų autorius ir leidėjas vilnietis fotografas Klaudijus Driskius. Pastaruoju metu dėl sveikatos jau nebedalyvaudavo artima Marijos draugė ir ekspedicijų palydovė dailininkė Taida Balčiūnienė, rečiau aplankydavo redaktorius, vertėjas, buvęs muziejininikas Petras Kimbrys. Užtat nuolat lankėsi vėliausiai prie Marijos bičiulių būrio prisijungęs, bet ištikimiausiu jo dalyviu tapęs vilnietis inžinierius archyvaras Alfredas Samerdokas. Jis mokslininkę lydėjo sudėtingose ekspedicijose į Smolenską ir Maskvą, kur padėjo rinkti medžiagą knygai *Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, aktyviai talkino rengiant leidinį *Skaruliai*. Kol tik pajėgdavo, Marija svečius stengdavosi pavaišinti savo ruoštais patiekalais. Moterys atnešdavo tortą, vyrai visada parūpindavo mėgstamų Marijos gėrimų – vermuto arba martinio – ir šventė prasidėdavo! Paprastai pokalbiai liedavosi per kraštus, bet sukdavosi aktualiomis temomis: dailės paveldas, naujos ekspedicijos, nauji atradimai, naujos parodos, nauji leidiniai, seni pažįstami, kūrybiniai planai.

Kažkada viena Marijos bičiulė architektė manęs paklausė, kas traukia prie Marijos gerokai už ją jaunesnius žmones? Atsakiau, kad mums tiesiog gera su ja būti, lengva ir paprasta bendrauti, kad ji taktiška, kukli, dėmesinga, demokratiška ir labai tolerantiška kitų žmonių silpnėms. Kai mes su bičiule Alge, neseniai baigusios institutą, pradėjome dirbti kartu su Marija, kartais mūsų pokalbių temos nukrypavo visai ne į dailės paveldo klausimus, bet Marija nė nemirktelėjusi įsiliedavo į mūsų moteriškas šnekas, aptardavo gyvenimiškus ir meilės klausimus. Tai vykdavo taip natūraliai, jog užsimiršdavome esančios autoritetingos mokslininkės draugijoje.

Visada stebino išskirtinis Marijos darbštumas ir disciplinotumas. Neturėjo poilsio, laisvadienių, labai brangi no laiką. Būdama vyresnio amžiaus, jei blogai jausdavosi ir kokį pusdienį tekdavo pagulėti, krimsdavosi, kad veltui praleido brangų laiką. Amžius ją spaudė, ir mokslininkė labai skausmingai tai jautė, ypač nerimavo dėl silpnėjančios atminties. Pasiteiravus, gal jai ko trūksta,

ar reikia ko nors atnešti, Marija pusiau juokais, pusiau rimtai atsakydavo: „Taip, proto“.

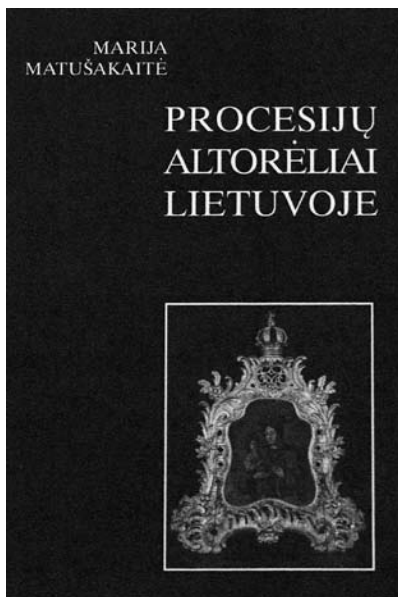
Matušakaitės mintys 2015 m. išleistoje knygoje *Asmenybės. 1990–2015 m. Lietuvos pasiekimai* tiksliai atskleidžia jos požiūrį į darbą ir gyvenimo vertybes. Į klausimą, koks žmogus laikytinas Asmenybe, mokslininkė atsako, kad „tai toks žmogus, kuris nesiblaško gyvenime, o žingsnis po žingsnio siekia užsibrėžto tikslo, sugeba tam tikslui visą save paaukoti“. Kalbėdama

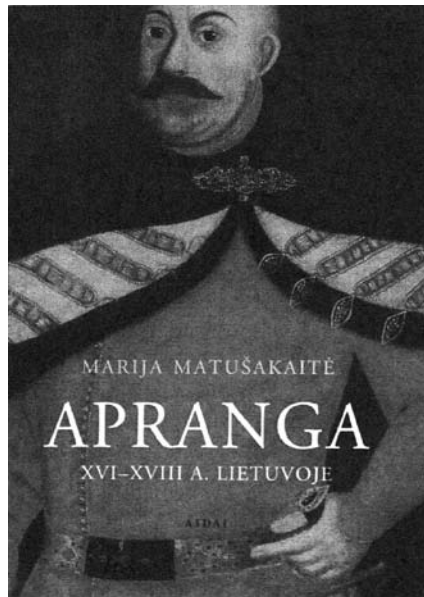
Marija Matušakaitė su baltarusių menotyrininke Irina Zvaryka Baltarusijos istorijos ir kultūros muziejuje. Minskas, 2008

apie laisvalaikį nurodo, kad jos „mėgstamas darbas ir buvo laisvalaikis“ ir kad „jai likimas buvo palankus – leido dirbti darbą, kuris buvo ir pomėgis“.

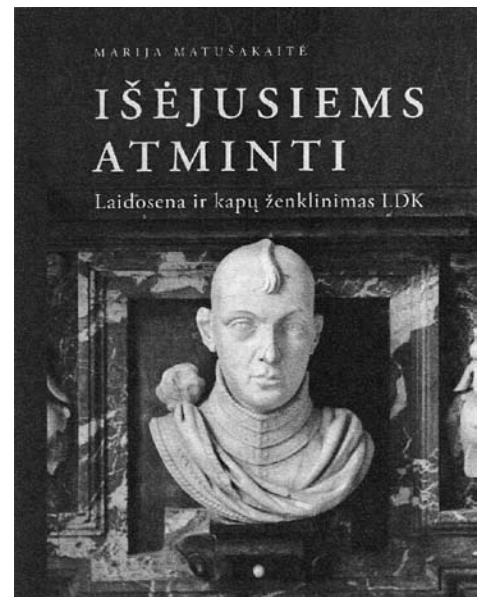
Marija nesukūrė šeimos, nes visą gyvenimą skyrė architekturo ir dizainerio darbui, LDK dailės tyrinėjimams. Tik tokiu tempu dirbant, buvo galima pasiekti rezultatų, kurių ji pasiekė. Stulbina Matušakaitės kūrybinis fenomenas – jos 9 knygos (išskyrus pirmąją, išspausdintą 1984 m.) buvo parašytos, suredaguotos ir išleistos per labai trumpą laiką – nuo 1997 iki 2010 metų. Tarp knygų pasirodymo dar būdavo publikuojami straipsniai, vyko ekspedicijos, skirtos anksčiau surinktai medžiagai papildyti ir patikslinti, paieškos archyvuose ir bibliotekose, darbas su knygos dailininku, redaktoriumi. Marija daug kartų kruopščiai peržiūrėdavo spaudai rengiamą medžiagą, aktyviai dalyvaudavo kuriant leidinio maketą. Ypač rūpindavosi viršeliu – jame paprastai atsirasdavo išskirtinai išraiškingas jos nagrinėjamos temos kūrinys. Būdama puiki piešėja, knygas ir straipsnius papildydavo savo grafiniais piešiniais-schemomis, paaiškinančiomis tekstus. Kartais tekdamo pačiai ieškoti leidinių rėmėjų – vaikščioti su ištiesta ranka, kaip sakydavo. Tai mokslininkę trikdė ir žemino. Laimė, vėlesnių knygų leidybą paremdavo LR Kultūros ministerija, Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos kultūros fondas, kelių knygų leidyba buvo iš dalies finansuota pagal Lietuvos tūkstantmečio progra-

Knygos *Procesijų altorėliai Lietuvoje* (1998) viršelis

Knygos *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje* (2003) viršelis

Knygos *Išėjusiems atminti: Laidosena ir kapų ženklavimas LDK* (2009) viršelis

mos mokslinių tyrimų ir leidybos projektus. Nemažai buvo ir kitų rėmėjų.

Matuškaitės kūrybinis produktyvumas ir gebėjimas susikoncentruoti į tikslą iš tiesų glumina (1997 m. jai buvo 73 metai, o 2010 m. – 86!). Kai buvo rengiamos knygos *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio* ir *Išėjusiems atminti: laidosena ir kapų ženklavimas LDK* 2005–2008 m., vyкта į netrumpas ir nelengvas ekspedicijas Baltarusijoje ir Vakarų Ukrainoje; 2009 m. rengiant knygą *Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, keliauta į Rusiją (Smolenską, Maskvą), į Lenkiją (Liubliną, kt. vietas), dirbta išvykose Lietuvoje. Žinoma, Marija nekeliaudavo viena, pagrindinis ekspedicijų organizatorius buvo jos vėliausių knygų fotografas ir leidėjas Driskius. Jo paties vairuojamas asmeninis, specialiai įrengtas mikroautobusiukas tiko Marijai ne tik patogiai sėdėti, bet ir pavargus prigulti, prie staliuko pavalgyti ir padirbėti. Prisdėdavo jaunesni kolegos – dailės istorikai Žalėnas, Dringelytė, Regimanta Stankevičienė, fizikos krypties mokslų dr. Judita Puišo. 2005 m. ekspedicijose mokslininke lydėdavo jos jaunystės bičiulė dailininkė Balčiūnienė. 2010 m., Marijai pritrūkus sveikatos vykti į Sankt Peterburgą pas Ermitažę su Vakarų Europos grafikos kolekcijomis dirbančią lietuvę dailės istorikę Nijolę Masiulionytę, ten važiuo jaunesni jos kolegos ir bičiuliai – Driskius, Samerdokas ir Dringelytė.

Marijos knygose, skirtose LDK pasaulietinei ir religinei dailei, buvo aprėpiamos ir gvildenamos skirtingos temos: graviūra, skulptūra ir dekoratyvinė drožyba, apranga, antkapiniai paminklai, tapyti portretai: *Senieji Lietuvos kunigaikščių portretai: 1601 metų raritetas*

(Kaunas: VDU leidybos grupė, 1997), *Procesijų altorėliai Lietuvoje* (Marijampolė: Ardor, 1998), *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje* (Vilnius: Baltos lankos, 1998), *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje* (Vilnius: Aidai, 2003), *Karalienė Barbora ir jos atvaizdai* (Vilnius: Versus aureus, 2006, antrasis pataisytas leidimas – 2008); *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio* (Vilnius: Aidai, 2007), *Išėjusiems atminti: laidosena ir kapų ženklavimas LDK* (Vilnius: VDA leidykla, 2009), *Skaruliai* (su Driskiumi ir Vidmantu Jankausku, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2010), *Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* (Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2010).

Po kiekvienos iš vėliausiai išleistų knygų Marija sakydavo: „Viskas, šita paskutinė“. Ne todėl, kad nenorėjo rašyti ar neturėjo pakankamai medžiagos, o todėl, kad manė, jog neužteks jėgų ir sveikatos. Kiekvienos knygos atsiradimas turi savo istoriją. *Procesijų altorėliai Lietuvoje* ir *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje* apibendrina daugelio metų tyrinėjimus ir rinktą medžiagą, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje* priverstė sutvarkyti begalę sukauptos, Mariją visada labai dominusios ir neskelbtos medžiagos apie LDK kostiumo istoriją.

Gotikinės skulptūros atradimus ji svajojo apibendrinti knygoje, ją ypač skatino kolega ir bičiulis Žalėnas. Jis vis sakydavo: „Marija, turite tai padaryti“, o Marija atsakydavo: „Kažin kaip jau čia gausis...“ Pagaliau pasirodė monografija *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*.

Tuomet atėjo eilė seniai (1970) apgintos disertacijos medžiagai. Atnaujinta ir gerokai papildyta ekspedicijų atradimais buvusiose LDK teritorijose Ukrainoje ir Bal-

tarusioje, ji sugulė į solidžią knygą *Išėjusiems atminti: laidosena ir kapų ženklavimas LDK*.

Toliau – netikėtas pasiūlymas parengti albumo, skirto Skarulių bažnyčiai, menotyro dalį. Medžiaga dailės istorikei buvo žinoma, knygos leidybą rėmė verslininkas Bronislovas Lubys (1938–2011). Albumas pasirodė su puikiais Driskiaus nuotraukomis, istorine Jankausko ir menotyrine Matušakaitės dalimi.

Sunkiausiai rengta paskutinė knyga *Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje* – didžiulės apimties, papildyta ir išplėsta naujais atradimais ir tyrinėjimais, palyginti su 1984 m. leidiniu *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje*, ji atėmė iš Marijos daug jėgų ir sveikatos. Laikas spaudė, nes reikėjo laikytis griežtų terminų, kad nedingtų projektinis knygos finansavimas. Vėliau, 2011 m. pradžioje, prasidėjo monografijos pristatymo maratonas. Iškilmingiausias renginys vyko kovo 9 d. Vilniaus paveikslų galerijoje, kur buvo ne tik pristatyta knyga, bet ir paminėtas 87-asis autorės gimtadienis. Apsilankymu autorę pagerbė LR prezidentė Dalia Grybauskaitė.

2011 m. pavasarį, greičiausiai persitempus po darbų maratono, rimtai sušlubavo mokslininkės sveikata, teko nutraukti knygos pristatymus ir intensyvią darbą, pereiti prie ramesnės dienotvarkės ir poilsio. Visą gyvenimą įtemptai dirbusiai Marijai tai buvo labai neįprasta ir nepriimtina, dėl to ji labai nusiminė.

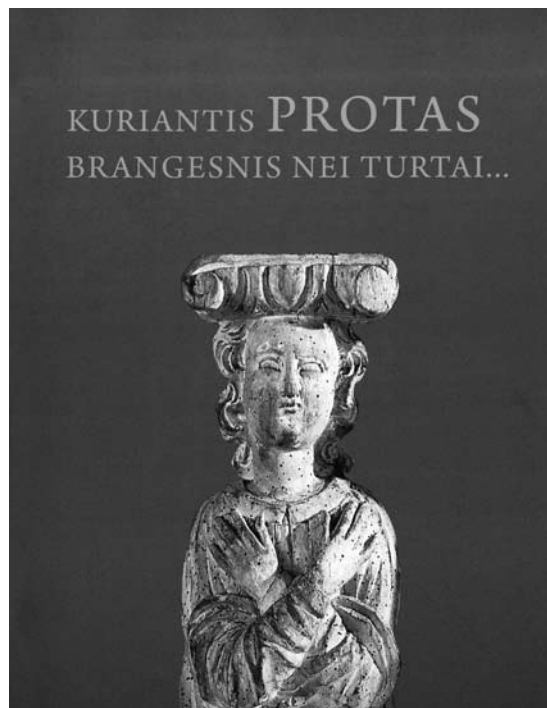
Žinant Matušakaitės kūrybinį potencialą, natūraliai kyla mintys, ką ji būtų galėjusi nuveikti, naudodamasi dabartinėmis informacijos pasiekiamumo ir prieinamumo galimybėmis. Kita vertus, net baugu pagalvoti, kad galbūt neturėtume etapinių dailės istorijos veikalų, jei Lietuva nebūtų atgavusi nepriklausomybės. Mokslininkės tyrimų sritis – LDK dailė, Lietuvos nepriklausomybės metais tapusi ypač aktuali ir reikšminga, leido mokslininkei visiškai atsidėti darbui, negalvoti apie kokias nors direktyvas ar cenzūrą, ką jai teko patirti sovietmečiu. Išsakydama savo nuomonę apie Lietuvos pasiekimus 1990–2015 m., Matušakaitė pabrėžė, „jog didžiulis pasiekimas Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu – tai įgyta žmogaus vidinė laisvė, galimybė sakyti tiesą, kūrėjo išlaisvinimas iš cenzūros, atsivėrusios didžiulės galimybės kurti“.

Lietuva įvertino mokslininkės darbus suteikdama jai garbingiausius apdovanojimus: 1998 m. – Lietuvos vyriausybės meno premiją už reikšmingus Lietuvos menui ir kultūrai darbus, 2007 m. – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžių ir 2009 m. patį svarbiausią įvertinimą – Nacionalinę kultūros ir meno premiją už autentiškas senosios Lietuvos dailės atodangas. Deja, Nacionalinė premija (ši kartą turima omenyje jos piniginė išraiška) buvo įteikta Matušakaitėi sulaukus 85 metų, kai mokslininkei jau buvo sun-

koka leisti į tolimesnes keliones. Marijos svajonė – nu-skristi į Romą, pamatyti garsiausius Amžinojo miesto ir Vatikano muziejus – liko neįgyvendinta. Užtat ji finansavo jau minėtas ekspedicijas į Maskvą, Smolenską, Sankt Peterburgą.

Didžiausias netikėtumas ir išskirtinės pagarbos ženklas mokslininkei buvo 2009 m., jai švenčiant jubiliejinį gimtadienį, pasirodęs Lietuvos dailės istorikų draugijos parengtas leidinys *Kuriantis protas brangesnis nei turtai...*, skirtas pagerbti draugijos garbės narę Matušakaitę. Marijai buvo įteiktas vardinis įrištas šios knygos egzempliorius. Kaip nurodo leidinio autorių kolektyvas, „knygoje pateikta medžiaga visapusiškai nušviečia šios iškilios mokslininkės gyvenimą ir profesinę veiklą“. Specialiai šiai knygai „parašytos M. Matušakaitės knygų recenzijos ir jos bibliografija padeda giliau suprasti ir įvertinti mokslininkės indėlį į Lietuvos meninės kultūros tyrimus“.

Spartietiška gyvensena, disciplina, nesukurta šeima ir tik darbas, darbas ir darbas – toks yra Matušakaitės gyvenimas. Gyvenimas, davęs ypatingų vaisių – ne tik gausybę straipsnių, publikacijų, bet ir 10 išskirtinai reikšmingų Lietuvos kultūrai veikalų, kurie, pasak Gražinos M. Martinaitienės, „apibendrina ilgo mokslininkės darbo rezultatus, bet svarbiausia – vieną po kitos pildo apmaudžias spragas, žiojėjančias mūsų krašto meninės kultūros istoriografijoje, ir kloja pamatą, kuriuo remdamiesi toliau galės eiti kiti tyrinėtojai“.

Knygos *Kuriantis protas brangesnis nei turtai...* (Vilnius, 2009) viršelis

ERNSTO NOLTE'S (1923–2016) NEPRAEINANČIOJI PRAEITIS

Tarp politinio (ne)korektiškumo ir klausimo, padedančio (ne)suprasti

Nerijus Šepetys

Kai numiršta koks žinomas ar iškilus rašto žmogus, skaitančioji visuomenė tokiam žmogui artimoje medijoje paprastai tikisi sulaukti *In memoriam* (tiesa, daugiau nei pusė jų pateikiama klaidingu pavadinimu *Pro memoria*, t. y. atmintinė), nekrologo, gyvenimo ir darbų įvertinimo, bent bi(bli)ografinės žinutės. Tačiau XX amžius, kupinas iškilų asmenybių, pamažėle traukiasi, o depersonalizuotasis XXI amžius vis labiau įsibėgėja. Asmenybės miršta viena po kitos, mums, nebeasmenybės nespėjant nė sekti, kur jau ten minėti, ir lieka tik vis didesnis stokos jausmas: kur šiandienos iškilūs (Lietuvos, Europos, pasaulio) politikai, rašytojai, filosofai, kritikai? Beldžia reaguoti į tuos pasitraukimus iš šio pasaulio, kurie užkabina asmeniškai, nes tai žmonės, iš kurių mokytasi, kuriais žavėtasi, kuriuos tiesiog regisi būtina paminėti.

Ernstas Nolte, kurio ilga žemiškoji kelionė baigėsi 2016 m. rugpjūčio 18 d., buvo būtent tokia, paminėti besiprašanti asmenybė. Gyvas būdamas minimas ir prisimenamas jis buvo gerokai dažniau nei buvo būtina, ir tai (kaip ir begalė dalykų, įvykių, reiškių, su kuriais susidūrė savo gyvenime) jam pasirodė verta atskirai apmąstyti. Savo (jau beveik devyniasdešimties sulaukusio parašytoje) asmeninės interneto svetainės „prakalboje“, išraiškiai pavadintoje „Kas yra „ginčijamas autorius“ ir kaip jis turi elgtis?“, Nolte svarsto: kiekvienas rašantis mokslininkas ar publicistas nori tapti žinomu, diskutuojamu autoriumi; dėl populiarumo jis mielai sutiktų būti pavadintas ir „ginčijamu“. „Tik štai Vokietijoje „ginčijamas autorius“ reiškia ką kita: tai toks autorius, kurio samprotavimai „politinio korektiškumo“ pripažintųjų sargų yra pripažįstami abejotinais ar netgi pavojingais“ (<http://www.ernst-nolte.de>). Su tokiu autoriumi esą geriau neturėti nieko bendra, jo knygų geriau (jei pretenduoja į establišmentą) neskaityti.

Tokią reputaciją Nolte užsitarnavo truputį netyčia. Savo prieš 55 metus išleistoje teoriškai ir istoriškai novatoriškoje knygoje apie fašizmo ideologinius ir socialinius kontekstus (*Der Faschismus in seiner Epoche: Action française – Italienischer Faschismus – National-*

sozialismus, München: Piper, 1963) jis, galima sakyti, sukūrė ir filosofškai pagrindė savitą istorijos suvokimo prieigą, pavadintą fenomenologine. Tuo metu ji gretinta su Weberio idealiųjų tipų prieiga, kurią Nolte ir praplėtė (kontekstualizuodamas), ir atvertė (konstruktyvizmą pakeisdamas atidžiu pamatymu to, kas pasirodo). Pastanga suprasti istorinius fenomenus (nuo žmonių iki socialinių procesų), kaip jie patys anuo metu pasirodė ir/ar save suprato – tai tokia hermeneutiškai pakaustyta pamatinė istorinio tyrimo maksima: pamatyti ir parodyti, kaip buvo iš tikrųjų. Žinoma, būdamas „filosofas tarp istorikų“, jis galėjo leisti sau daugiau, eksperimentiškai jungdamas neokantininkų racionalizmą, hėgeliškąjį *Aufhebung*, heidegeriškąją tiesą kaip nepaslepti ir ankstyvojo Nietzsche's (auto)ironiją (pastariejiems dviem filosofams jis paskyrė po knygą: *Nietzsche und der Nietzscheanismus*, Frankfurt am Main: Propyläen, 1990; *Martin Heidegger: Politik und Geschichte im Leben und Denken*, Frankfurt am Main: Propyläen, 1992).

Grįžtant prie topinio veikalo pirminių vertinimų: jie buvo gana vieningai pozityvūs, džiaugsmingi, netgi tarp kairuoliškų kovotojų, o įtakingiausias literatūros kritikos žurnalas *Neue Rundschau* tuomet netgi teigė, jog Noltei pavykę karinę pergalę prieš fašistines jėgas atkartoti istorinės knygos pavidalu. Ir štai praeina ketvirtis amžiaus, Nolte plėtoja savo kraštutiniųjų ideologijų ir režimų tyrimus ir apmąstymus (*Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945: Nationalsozialismus und Bolschewismus*, Frankfurt am Main: Propyläen, 1987), anaipol nesijaučia pakeitęs pažiūras, o jį tie patys įtakingieji literatūros kritikai (pavyzdžiui, Marcelis Reich-Ranickis) jau apskelbia pavojingiausiu nacionalsocializmo apologetu, apjungiančiu pamišimą ir metodą bei prilyginančiu žydus vabzdžiams. Kas nutiko?

Ogi vadinamasis „istorikų ginčas“, *Historikerstreit*, kiaurai persmelkęs Vokietijos viešąją erdvę 1986–1987 m., įtraukęs visus žinomesnius vokiečiųkalbius intelektualus, sukėlęs bangų kitapus kalnų ir jūrų. Taip, teisingiausia sakyti, kad ginčą pradėjo Jürgenas Haber-

masas, kairesnės krypties dienraštyje *Die Zeit* 1986 m. liepos 11 d. užsipuoless savo sugalvotą istorikų apologetų grupuotę dėl revizionizmo, naujo nacionalinės tapatybės grindimo ir pan. dešiniųjų blogybių (prisiminkime, tai Reagano, Thatcher ir Kohlio laikai...); kiti tik reagavo. Tačiau akstinas Habermasui prabilti buvo (ir šiandien ginčo pradininku visuotinai laikomas) Ernsto Nolte's tekstas „Nenorinti praeiti praeitis“ (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1986-06-06), kaip tik ir siūlomas šio *NŽ-A* numerio skaitytojams. Tekstas (sutrumpinta forma, ne ypač stilistiškai grakštus) atsirado laikraštyje iš bėdos – mat tai buvusi „kalba, kurią galima parašyti, bet negalima perskaityti“. Parengė tą kalbą Nolte prestižiškiausio Vokietijoje debatų klubo, Frankfurto Romerberggespraeche metiniam renginiui („Politinė kultūra šiandien“), kaip atidarymo paskaitą, bet kvietimą organizatoriai paskutiniu momentu atšaukė, kaip vėliau tapo žinoma, ne be to paties Habermaso intrigų... Tai ir paskatino skubotą publikaciją įtakingiausiame Frankfurto dienraštyje, tuomet pasileido lavina ginčo dėl... ko gi kito, jei ne nacionalsocializmo (nusikaltimų) kilmės ir esmės.

Nolte vėliau ne kartą gailėjosi, kad tos mintys buvo publikuotos tada ir tokia forma, kad nepalaukė savo tuomet baigiamos rašyti knygos apie Europos pilietinį karą pasirodymo, kad įvyko tiek daug ir tokių gilių nesu(si)pratimų, kuriems atitaisyti nepakako kito ketvirčio amžiaus... Prie istorikų ginčo tematikos Nolte grįžo bene pusėje (iš 19!) vėliau pasirodžiusių savo knygų (reikšmingiausios: *Streitpunkte: Heutige und künftige Kontroversen um den Nationalsozialismus*, Berlin: Propyläen, 1993; su François Furet: „*Feindliche Nähe: Kommunismus und Faschismus im 20. Jahrhundert. Ein Briefwechsel*, München: Herbig, 1998; *Späte Reflexionen: Über den Weltbürgerkrieg des 20. Jahrhunderts*, Wien: Karolinger, 2011), tačiau susilaukdavo kiekvieną kart vis mažiau supratimo, prielankumo, receptijos. O ir pats pasistengdavo: jo argumentai-paradoksai būdavo vis sudėtingesni, iliustracijoms pateikiami istoriniai faktai – vis labiau provokuojami; atrodo, kad svarbiausia kartais jam būdavę kuo aštriau pasisakyti klausimu, kuriuo galioja „politinio korektiškumo“ normos. Prisdėjo ir tai, kad, nuo 1991 m. pasitraukęs į pensiją, jis vis dažniau viešai užsistodavo kokius nors tikrus revizionistus ar nacionalsocializmo laikų (jei ne simpatikus, tai bent) nostalgikus, – tiesa, pirmiausia dėl žodžio ir mąstymo laisvės.

Minties ir žodžio, mokslinio tyrinėjimo (šiuo atveju – klausimų kėlimo, reiškinų lyginimo, loginio samprotavimo) laisvė, laisvė intelektualui kritiškai pasisakyti viešumoje visais politiniais klausimais, nuoseklus individualizmas, kova su draudimais ir tabu – visa tai Nolte'i per paskutinius 30 metų rūpėjo kur kas labiau nei jo reputacija, visuomenės vertinimai ar net konk-

rečios reakcijos (1988 m. prie Laisvojo universiteto Berlyne, kur jis buvo Naujosios istorijos profesorius 1973–1991 m., tyčiomis padegtas automobilis; 1994 m. būrio studentų asmeninė ataka su lazdomis ir ašarinėmis dujomis, šaukiant „nacis!“). Bet labiausiai jam rūpėjo dalykai, kurių jis imdavosi: juos suprasti ir aprašyti, suprasti pasaulį, kuriame gyvename, iš kur ir kurlink jis juda.

Vienas tų dalykų, be abejo, buvo nacionalsocializmas, susidomėjimas kuriuo buvo sąlygotas, be abejo, ir asmeninės patirties. Gimęs 1923 m. katalikiškoje šeimoje, dar gimnazijoje tapęs įsitikinusiu liberalu, pagal amžių turėjęs atsидurti fronte, dėl įgimtos adaktolijos to išvengęs ir prastudijavęs iki karo, kuriame žuvo jo brolis, pabaigos, tada dirbęs ir mokytoju, filosofijos doktoratą 1952 m. apgynęs Freiburge, nuo septinto dešimtmečio

Ernstas Nolte. www.t-online.de

pradžios pasukęs į istoriją, kurios tikroju profesoriumi jis tapo 1965 m. Marburgo universitete, jis anksti ėmė mąstyti apie nacionalsocializmą kaip reiškinį, „kuriam visą laiką jautė antipatiją, bet ne neapykantą“. Kas buvo nacionalsocializmas, iš kur jis kilo, kas kaltas dėl jo išsigalėjimo, Vokietijos žmonių patikėjimo Hitleriu, ko šis siekė mėgindamas išsigalėti pasaulyje, inicijuodamas visuotinį žydų naikinimą? Šiuos ir panašius klausimus per paskutinius 70 metų kėlė nesuskaičiuojama daugybė rašančiųjų, kalbančiųjų, priimančiųjų sprendimus ir net nuosprendžius (plg. Niurnbergo Tribunolą). Nuo absoliučios daugumos jų Nolte skiriasi atspirties tašku – jis nori žiūrėti istoriškai, o ne politiškai (iš nugalėtojo, kovotojo už ar prieš ką nors, kokios nors gėrio kitiems siekiančiojo pozicijų), – kas, apsieinant su nacionalsocializmu, yra reta. Antra, Nolte nuosekliai vengia didžiulei daugumai net ir istorikų būdingos *Besserwisserei*, žinojimo, kuo viskas baigėsi, perspektyvos; jis visiškai indeterministas. Trečia, klausdamas apie priežastis, kaip ir dera išlavinto filosofinio mąstymo žmogui, jis nesuplaka kalbėjimo apie pagrindus ir akstinius, sąlygas ir motyvus. Nacių nusikaltimų tyrimai, – nesvarbu, atliekami teisės augos institucijų, istorikų ar

pan., – dažnai pasižymi visumos ignoravimu, sąlygojama dominuojančio policinio mentaliteto (nusikaltėliai nustatyti, aplinkybės ir vietos išsiaiškintos, aukos su-registruotos, chronologinė seka atkurta). O kodėl naciai nusprendė (iš)žudyti žydus? Nagi Hitleris jų nekentė, jis mobilizavo išsiplėtojusį vokiečių antisemitizmą, veikė propaganda, jėgos ir klusnumo mašina, neapykanta juk ir veda į žudymą. Čia viena populiari aiškinimo linija, o štai kita: Vokietija vėlavo modernizuotis, liko daug feodalinių amžių liekanų, per skubėjimą nespėta integraliai visko plėtoti, skirtingi greičiai sukėlė įtampas, ambicijos buvo pavėluotos ir pasmerktos žlugti. Didžiulių socialinių, ekonominių ir pan. problemų mazgai išsprogo per krizę; bet dirvą nacių režimui ir jo brutaliai politikai išpureno Vokietijos pasirinktas atskiras kelias. Vokietijos naujausioji istorija, vokiečių mentalitetas, nacių pamišimas ar radikalių dešiniųjų idėjų gyvybingumas – kuo tik neaiškintas nacionalsocializmo nusikaltimų fenomenas... Nolte žiūrėjo ir klausė kitaip: plačiau, įdėmiau, detaliau, paisydamas pačių nacių žodžių ir minčių, žiūrėdamas į juos jaudinusius dalykus, rūpesčius ir siekius. Tai, kuo jis užsiėmė, galima pavadinti istorine kriminaline psichologija, nes jam pirmiausia norėjosi suprasti nusikaltėlio mąstymą, jo motyvus. Tai, ką vėliau pavadino „racionalių grūdų“, tokių juk turi visi nusikaltėliai, labai retai jų veikimo pagrindai būna beprotiški, visiškai iracionalūs. Nolte sako: juk mes aiškiai suprantame komunistų tikslus kovoje su pasauliniu kapitalizmu; mums aišku, kad jie nori panaikinti privatinę nuosavybę, nors to ir nepateisiname. Tad kodėl pastanga analogiškai suprasti tikrąjį nacių mąstymą ir tikslus (jei tai neatitinka teismų nuosprendžių ar politinių dabarties tiesų) laikytina noru juos pateisinti? Ne, Nolte tikrai nemėgino pateisinti nacių, jis niekada neneigė ir jų nusikaltimų masto, ypatingumo, netgi Holokausto (jis dažniausiai minėjo Aušvicą) unikalumo. Bet noras istoriškai suprasti kartu beveik visada reiškia ir kontekstualizaciją, analogų ir ištakų paieškas. Antai dažnas nacių sąjūdį suvokia ir traktuoja kaip revanšistinį, reakcinį. Bet kai Nolte – ir čia jau priename prie jo skandalingumo esmės – užklausia, kieno atžvilgiu reakcinį, prieš ką nukreiptą pirmiausia? – tada ir sukyla didžiosios aistros. Nes Nolte's tezė – esminis nacionalsocializmo antrumas bolševizmo atžvilgiu – vokiškoje (dar nesuvienytoje, dviejų Vokietijų) erdvėje, dar anaipol nežlugusio komunizmo akivaizdoje, buvo skandalingas *per se*. Tai darė jo poziciją politinę, nors jis visą vėlesnį laiką mėgino rodyti savo interesų grynąjį istoriškumą. Antrumas tas suvoktas ne tik chronologiškai (*logische und faktische Prius*), bet ir struktūriškai (*kausale Nexus* – to, tiesa, Nolte neteigė, tik vadino tikėtinu), esą nacionalsocializmas iškilęs kaip atsakas bolševizmui, jis buvęs gynybinio pobūdžio, persmelktas anujo keliamos gyvybinės grėsmės.

Bolševizmas buvęs ir provaizdis, ir baubas (*Vorbild und Schreckbild*) Hitleriui ir jo bendrams, iš pradžių antibolševikinis sąjūdis tik vėliau tapęs esmiškai eliminaciškai nukreiptas prieš žydus (tai dėl visų tokių ideologijų polinkio į ideologinį perteklių, savitą hėgelišką sintezę). Tą transformaciją tiksliai fiksuoti reiškia įdėmiai sekti visus Hitlerio ir nacionalsocializmo raidos momentus, lūžius, permainas. Aušvico nebuvę 1923, 1933, 1939 m., netgi 1941 m. birželį, o kai Aušvicas jau tapo nacių režimo kvintesencija, jis visiškai liovėsis būti antrinis, reaktyvus, gynybiškas. Tada naikinamoji nacionalsocializmo energija galutinai išsilaisvino, ir Tūkstantmetis Reichas nugarmėjo nebūtin. Bet ne žmonių galvose ir sąmonėse, kur jis nuolat aktualizuojamas, paverčiant politinės kovos objektu, reanimuojamas, nutaikant į jį moralizavimo ir auklėjimo programas. Šiuo, nacionalsocializmo suistorinimo kampu, absoliuti dauguma *Historikerstreit* dalyvių istorikų Nolte palaikė; aiškios buvo ir naujos nacionalinės tapatybės ar konstitucinio patriotizmo šalininkų gretos. Sunkiau sekėsi su bolševikinio blogio, GULAGo pirmenybe Aušvico atžvilgiu: juk tai atrodė tiesus kelias į nacių pateisinimą, nes juk jie iš dalies tuo motyvavo savo naikinamąjį karą. O Nolte, nesileisdamas į politinės naudos ir moralinio tyrumo laukus, vis klausė, tyčia provokuodamas, tyčia sukeistindamas žinomas praeities tikrenybes, tarytum koks klastingas advokatas iš pažiūros beviltiškame teisme. Tuomet rasdavosi ir protingų žmonių reakcijų: o tai bolševikai kalti, kad mes norėjome užkariauti pasaulį ir išnaikinti milijonus žmonių? O tai čia turbūt žydai patys laikytini atsakingais už savo Katastrofą? Tokias išvadas iš Nolte's samprotavimų, žinoma, galėjo pasidaryti pirmiausia tie, kurie organiškai nepakentė tokio neosokratiškai postheidegeriško klausinėjimo, kai akivaizdūs dalykai paverčiami miglotais, o kažkokios praeities anomalijos įcentriškai įsukamos į istorijos supratimo akiratį. Nolte's istoriniai gilinimaisi ir apmąstymai išties sudėtingi, vietomis rafinuoti, vietomis sofistikuoti, vietomis demonstratyviai fenomenologizuoti. Niekas nebuvę nulemta, niekas nesiklostė natūraliai, viskam būta ir pagrindų, ir motyvų, viską reikia aiškinantis suprasti...

Kokia išliekamoji Nolte's klausinėjimo apie nacionalsocializmą stiprybė? Pirmiausia – rūpestingas vengimas teisimo ir moralizavimo, remiantis žinojimu, kas buvo po to. O juk tai, kas buvo po to, nebūtinai turėjo taip būti, ateitis – visada atvirų galimybių erdvė, todėl istoriškai konkrečios praeities supratimas turi tą atvirumą buvusiai ateičiai išlaikyti. Taip pat svarbus jo įsitikinimas, kad be bolševizmo nacionalsocializmo nesuprasime. Ta priklausomybė, kurią Nolte's bendramintis ir oponentas Furet siūlė traktuoti kaip bolševikinę (ir naciams, ir bolševikams visada reikėję išorinio baubo, kuris visuomet ir mėgdžiotas), žinoma, nesuves-

tina vien į Hitlerio sąmonę, ir čia, sulig socialinės istorijos pametimu iš akiračio, galima fiksuoti ir Nolte's intelektualinio paveldo trūkumus. Susitelkdamas į Hitlerio motyvus, sąmonės vingius, jis ne tik suskliaudė likusią nacionalsocialistinę personalinę ir masinę tikrovę, esmingai ją desociologizuodamas (kitaip nei pirmoje knygoje), bet ir pats kartais iš istoriško supratimo pozicijų persėkėdavo į gynybinį konstruktyvizmą, visame kame ieškodamas pasparties, argumentų ir pavyzdžių postuluotajam antrumui. Kitas svarbus trūkumas, žinoma, buvo vėlesniuose Nolte's tekstuose vis stiprėjantis antisemitizmas, žydų organizacijas ir lobistus iki karo, ar Izraelio politiką po karo traktuojant kaip ideologinę, kone palygintiną su nacionalsocialistų ar komunistų. Taip, tai iš dalies lėmė bendras antiideologinis Nolte's angažuotumas, taip, užsiimant proto paklydimo fenomenologija nebūtina atsisipirti nuo empatijos to paklydimo aukoms, juoba kad pabrėžtinis Nolte's individualizmas niekaip nesidavė suvedamas į antisemitinius įsitikinimus. Tačiau vis plačiau ir giliau (re)konstruodamas nacių sprendimų ir veiksmų mechanizmus, jis silpnino žmogiškojo solidarumo (su kenčiančiais ir persekiojamais) jausmą, jo tekstuose mažokai justis bendražmogiško susikalbėjimo pagrindų, ant kurių atsistojus klausimus kelti ir svarstyti yra prasmingiau. Turbūt

bet kokia fenomenologija sunkiai suderinama su visuotinybės, vienos epochos ar kelių šimtmečių paaiškinimo pastanga, ir daugybė Nolte's knygų, ypač parašytų, jo mėgstamu autoironišku pastebėjimu, jau labai seno žmogaus, nėra pakankamai kantrios ir atidžios, idant pasiektas supratimas persiduotų ir skaitytojui. Kas galioja rašant biografiją ar atvaizduojant konkretų įvykį, vargiai gali pagelbėti žvelgiant iš paukščio skrydžio į Europos likimą. Vis dėlto Nolte's klausimai, ką paliudija ir toliau pateikiamas, prieš 30 metų pasirodęs tekstas, nėra senstantys. Jie atveria akis praeičiai, numeta dabarties uždėtus akidangčius, jo samprotavimai verčia susimąstyti, dvasios žvilgis stebina. Vokietijai, nacionalsocializmo istorijai jo prieiga gal nepakankama, ypač primygtinai laikantis antrumo tezės, tačiau iš mūsų, Lietuvos ir jos žmonių gautos Antrojo pasaulinio karo patirties perspektyvos, Nolte's siūlytasis priežastinis bolševizmo ir nacizmo ryšys yra vertingas pamatas apmąstyti daugelį dalykų, kurie ir šiandien atrodo sunkiai istoriškai suvokiami. Ir, žinoma, pagrindinė pamoka iš Nolte's *nepraeinančiosios praeities* parašytos, bet taip ir nepasakytos kalbos: „išsilaisvinimas iš kolektyvistinio mąstymo tironijos“ – ir gyvendami dabartyje, ir mėgindami suprasti praeitį, nesielkime pagal totalitarinių ideologų ir politikų pavyzdį. ❏

NENORINTI PRAEITI PRAEITIS: KALBA, KURIAŲ BUVO GALIMA PARAŠYTI, BET NEBUVO GALIMA PASAKYTI

Ernst Nolte

„Nenorinti praeiti praeitis“, – aišku, kad čia galima turėti mintyje tik vokiečių ar Vokietijos nacionalsocialistinę praeitį. Šitaip kalbėdami implikuojame, kad praeitis paprastai praeina, taigi tokia nepraeinamybė yra visiškai išimtis. Kita vertus, normalaus praeities praėjimo nevalia suvokti kaip pranykimo. Antai imperatoriaus Napoleono epocha nuolat aktualizuojama istorikų darbuose, kaip ir Augusto laikų klasikinė literatūra. Tačiau šios praeitys jau akivaizdžiai yra praradusios galią, kurią turėjo amžininkams. Būtent todėl jos gali būti paliktos istorikams. O štai nacionalsocialistinė praeitis, kaip tai prieš kurį laiką yra parodęs Hermannas Lübke, regis, šitam traukimuisi, silpnėjimui nepasiduoda, ji netgi regisi vis gyvesnė ir stipresnė, bet ne kaip pavyzdys (*Vorbild*), o kaip baubas (*Schreckbild*), kaip praeitis, kuri įsitvirtina kaip dabartis arba pakimba virš jos kaip budelio kirvis.

JUODAI-BALTI VAIZDAI

Tam esama rimtų priežasčių. Juo akivaizdžiau Vokietijos Federacinė Respublika ir apskritai Vakarai juda link gerovės visuomenės, juo svetimesnis atrodo paveikslas Trečiojo Reicho, su visu jo karingu pasiryžimu pasiaukoti, „pabūklais vietoj sviesto“, iš mokyklų renginių chorų atgaudžiančia Edos citata „mūsų mirtis bus šventė“. Šiandien visi žmonės yra įsitikinę pacifistai, ir vis dėlto jie negali saugiu atstumu laikytis nuo nacionalsocialistų militarizmo, mat žino, kad abi didžiosios valstybės šiandien savo ginklavimuisi išleidžia kur kas daugiau, nei tai darė Hitleris 1933–1939 m. Taigi išlieka pamatinis netikrumas, kai lengviau apkaltinti akivaizdų [praeities] priešą, nei [įvardyti jį] dabarties suirutėje.

Tas pat galioja ir feminizmui: nacionalsocialistinė „vyriškumo manija“ dar buvo kupina provokuojančio pasitikėjimo savimi, o dabar ši manija linkusi neišsuduoti, pasislėpti, – taigi nacionalsocializmas yra dabartinis priešas savuoju galutiniu, vis dar aiškiai atpa-

žįstamu pavidalu. Hitlerio pretenzija į „viešpatavimą pasaulyje“ čia atrodo juo pasibaisėtesnė, juo nedviprasmiškiau aiškėja, kad Vokietijos Federacinė Respublika pasaulio politikos arenoje tegali atlikti tik vidutinio rango valstybės vaidmenį, – ir, nepaisant to, Vokietija nėra iškart pripažįstama „nepavojinga“, nes daug kur tebėra gyvas būgštavimas, kad ji galinti tapti Trečiojo pasaulinio karo (tegu ir ne kaltininke, bet) pradiniu židiniu. Bet daug labiau nei kas kita prie praeities nepraeinamybės prisideda „galutinio sprendimo“ prisiminimas. Mat milijonų žmonių naikinimo fabriku siaubas yra juo nesuvokiamesnis, juo labiau Vokietijos Federacinė Respublika dėl savo išleidžiamų įstatymų įsitvirtina humaniškų valstybių avangarde. Ir netgi čia išlieka abejonė, tad daugybė užsieniečių (kaip ir pačių vokiečių) mažai tetiki *pays légal* ir *pays réel* sutapimu. Tačiau argi iš tikrųjų tik užsispyrėliška vietinių užstalių *pays réel* priešinosi šiam praeities nepraeinamumui ir norėjo matyti „užbrėžtą brūkšnį“ (*Schlussstrich*), idant vokiškoji praeitis iš esmės nebesiskirtų nuo kitų praeičių?

Ir argi neglūdi tiesos branduolys daugelyje tų argumentų ir klausimų, kurie tarytum siena iškyla priešais niekad nesibaigiantį troškimą „išsiaiškinti santykius“ su nacionalsocializmu? Toliau pateiksiu keletą tokių argumentų arba klausimų, idant išskleisčiau, mano supratimu, pamatinę „pra-leidimo“ (*Verfehlens*) sąvoką, ir nužymėčiau kontūrus to „apsvarstymo“, kuris lygiai tolimas ir „brūkšnio užbrėžimui“, ir vis iš naujo užsibrėžiamam praeities „pergalėjimui“.

Kaip tik tie, kurie dažniausiai ir su neigiamiausiu atspalviu kalba apie interesus, užkerta kelią klausimui, ar praeities nepraėjime irgi nesama suinteresuotumo. Pavyzdžiui, persekiojusių ir jų palikuonių suinteresuotumo išsaugoti nuolatinį išskirtinių, privilegijuotųjų statusą. Kalbant apie „vokiečių kalte“ pernelyg nekaltai pražiūrimas panašumas su „žydų kalte“, kuri buvo pagrindinis nacionalsocialistų argumentas. Visi kaltinimai „vokiečiams“, kuriuos išsako vokiečiai, yra

neteisingi, kadangi neapima pačių kaltintojų ar jų atstovaujimų grupių, taigi taip tesiekiamą suduoti lemiamą smūgį seniems priešinininkams.

Sutelkiant dėmesį į „galutinį sprendimą“ kartu nusišukama nuo svarbių nacionalsocialistinių, kaip antai „nevertųjų gyventi“ žudymo ar elgesio su rusų karo belaisviais, bet pirmiausia – nuo esminių dabarties klausimų, pavyzdžiui, „negimusios gyvybės“ būtiškumo arba „genocido“ užmačių vakar Vietname ar šiandien Afganistane.

Situaciją, kai turime dvi gretimas argumentacijos grandines, kurių viena yra pirmame plane, o kita negali iki galo prasimušti, galime pavadinti paradoksalia arba groteskiška.

Neapgalvota Bundestago deputato replika į žydų organizacijos atstovo reikalavimus arba išsprūdusi savivaldos politiko beskonybė išpučiami kaip „antisemitizmo“ simptomai, tarytum visiškai pamirštant tikrą ir dar anaipol ne nacionalsocialistinį antisemitizmą Veimaro Respublikoje; o tuo pat metu televizijoje rodomas jaudinantis dokumentinis filmas *Shoah*, kurio režisierius žydas keliose vietose parodo esant tikėtina, kad mirties lageriuose veikusios SS grupės irgi galėjusios būti savitos aukos, kita vertus, tarp nacionalsocializmo politikos aukų lenkų būta virulentiško antisemitizmo.

Nors JAV prezidento [Ronaldo Reagano] apsilankymas [Vermachto] karių kapinėse Bitburge ir sukėlė labai emocingą diskusiją, tačiau dėl baimės sulaukti kaltinimų siekiant „kompensacijos“ ir apskritai bijojimo lyginti taip ir neiškilo paprastas klausimas, o ką būtų reiškę, jei anuometinis Vokietijos kancleris 1953 m. būtų atsakęs apsilankyti Arlingtono karių kapinėse, kaip priežastį nurodydamas tai, kad kapinėse esantys palaidoti ir tie vyrai, kurie dalyvavo teroro antpuoliuose prieš Vokietijos civilius gyventojus.

Istorikams tai kaip tik ir yra apgailėtiniausia praeities „nepraėjimo“ pasekmė: atrodo, nebegalioja paprastos taisyklės, tinkamos visoms praeitims: kad jos turi būti vis labiau pažįstamos kaip visumos, kad vis ryškesniais taptų sąryšiai, į kuriuos jos buvo įsiterpusios, kad juodai balti kovojančių amžininkų vaizdiniai susilauktų korekcijų, o ankstesni tų praeičių pavaizdavimai – revizijų.

Būtent šios taisyklės pritaikymas Trečiajam Reichui pasirodo esąs „visuomenei pedagogiškai pavojingas“: argi tokia revizija nevestų prie Hitlerio pateisinimo arba bent jau „vokiečių ekskulpacijos“? Argi taip neatsivertų galimybė vokiečiams vėl identifikuotis su Trečiuoju Reichu, kaip tai darė dauguma jų bent 1935–1939 m. laikotarpiu ir kad jie tuomet liktų neišmokę jiems istorijos užduotos pamokos?

Į tai galima atsakyti labai trumpai ir aiškiai: joks vokietis nenorės pateisinti Hitlerio, tegul jau vien dėl 1945 m. kovą jo duotų naikinamųjų įsakymų prieš vo-

kiečių tautą. Ir ne istorikai ar publicistai, o visiškas galios santykių pokytis ir akivaizdžios dviejų didelių pralaimėjimų pasekmės užtikrins, kad vokiečiai išmoks istorijos pamokas. Žinoma, iš to jie vis vien gali pasidaryti klaidingas išvadas, bet tik pasukę nauju keliu, ir bet kuriuo atveju – „antifašistiškai“.

Taip, išties netrūko pastangų peržengti polemikos ribas ir pamėginti nutapyti objektyvesnį Trečiojo Reicho ir jo fiurerio paveikslą; čia pakaks paminėti Joachimo Festo ir Sebastiano Haffnerio pavardes. Tačiau abu jie pirmiausia žvelgė vidiniu vokiškuoju aspektu. Aš toliau pamėginsiu, pasitelkdamas keletą klausimų ir raktažodžių, nužymėti perspektyvą, iš kurios derėtų suvokti šią praeitį, jei jau jai pritaikysime vienodą traktavimą (*Gleichbehandlung*), principinį filosofijos ir istorijos mokslo postulata, kuris veda anaipol ne į sulyginimą, o į skirtumą išryškinimą.

NUSKAIDRINANTYS RAKTAŽODŽIAI

Maxas Erwinas von Scheubneris-Richteris, vėliau tapęs vienas artimiausių Hitlerio bendrininkų, kol jį pakirto mirtina kulka 1923 m. lapkritį per maršą į Feldherrnhalle [Miunchene], 1915 m. buvo Vokietijos konsulas Erzurume. Ten jis tapo liudytoju vietos armėnų deportacijos, nuo kurios ir prasidėjo vienas didžiausių XX a. genocidų. Jis nė kiek nepasistengė stoti skersai kelio turkų pareigūnams, o jo biografas 1938 m., pavaizduodamas šį įvykį, užbaigia taip: „Bet ką gi galėjo toji saujelė žmonių prieš valią turkų Portos, ignoravusios net tiesioginius Berlyno perspėjimus, valią naikinti, prieš paleistų savivalei kurdų laukinį vilkiškumą, prieš pasibaisėtina sparčiai besiplėtojančią katastrofą, kai viena Azijos tauta tvarkėsi su kita azijiniu būdu, svetimu europietiška civilizacijai“.

Niekas nežino, ką būtų padaręs ar ko nepadaręs von Scheubneris-Richteris, jei jis vietoj Alfredo Rosenbergo būtų tapęs okupuotųjų Rytų kraštų ministru. Tačiau esama labai mažai šansų, kad tarp jo ir Rosenbergo bei Himmlerio, netgi tarp jo ir paties Hitlerio būta esminių skirtumų. Tuomet reikia paklausti: kas galėjo žmones, iš arti susidūrusius su genocidu, kurį jie vadino azijiniu, paakinti patiems inicijuoti dar žiauresnio pobūdžio genocidą? Ir čia esama nuskaidrinančių raktažodžių: 1943 m. vasario 1 d. gavęs žinią apie 6-osios armijos kapituliaciją Stalingrade Hitleris, aptaręs padėtį, čia pat išpranašavo, kad kai kurie į nelaisvę paimti Vokietijos karininkai įsijungs į sovietinę propagandą: „Tik įsivaizduokite, jis (toks karininkas) atvyksta į Maskvą, ir tada įsivaizduokite žiurkių narvą. Tada jis viską ir pasirašo. Jis ir prisipažins, ir kvies į kovą...“

Komentatoriai pateikia paaiškinimą, kad „žiurkių narvas“ reiškias Lubianką. Aš manau, kad tai klaida. George'as Orwellas romane *1984* aprašė, kaip pagrin-

dinis veikėjas Vinstonas Smitas, po ilgų Didžiojo Brolio slaptosios policijos kankinimų pagaliau buvo priverstas atsižadėti savo mylimosios ir taip kartu prarasti savo žmogiškąjį orumą. Taigi prie jo veido prinešamas narvas, kuriame tupi nuo išbadėjimo bemaž pamišusi žiurkė. Tardytojas grasina atšauti skląstį, ir tada Smitas palūžta. Pačios istorijos Orwellas neišsigalvojo, ją galima rasti daugelyje vietų antibolševikinėje literatūroje, pasakojančioje apie Rusijos pilietinį karą, tarp kitų ir patikimu laikomo socialisto [Sergejaus] Melgunovo liudijime. Čia šis pavyzdys priskiriamas „kiniškai Čeka“.

GULAGO ARCHIPELAGAS IR AUŠVICAS

Nacionalsocializmo historiografijoje į akis krenta spraga: nežinoma arba nenorima pripažinti, koku mastu tai, ką vėliau darė nacionalsocialistai, – išskyrus nuodijimo dujomis techninę procedūrą – aprašyta išsamioje XX a. trečio dešimtmečio pradžios literatūroje. Tai ir masinės deportacijos, ir sušaudymai, ir kankinimai, ir mirties lageriai, ištisų grupių išskerdimas pagal grynai objektyvius kriterijus, viešai skambantys reikalavimai naikinti milijonus nekaltų, bet „priešais“ paskelbtų žmonių.

Tikėtina, kad daugelis tokių paliudijimų buvo perlenkti. Be abejo, ir „baltasis teroras“ pasižymėjo baisiais nusikaltimais, nors savo mastu jis nė nelygintinas su paskelbtuoju „buržuazijos išnaikinimu“ [kaip klasės]. Tačiau vis dėlto leistina, netgi neišvengiama iškelti tokius klausimus: galbūt nacionalsocialistai, Hitleris vykdė „azijinius“ nusikaltimus tik todėl, kad jie patys save ar panašius laikė potencialiomis ar tikromis „azijinio“ nusikaltimo aukomis? Argi „GULAGo archipelagas“ nebuvo pirmesnis (*ursprünglicher*) už Aušvicą? Argi bolševikų „klasinės žudynės“ nebuvo logiškai ir faktiškai pirmiau už nacionalsocialistų „rasines žudynes“? Argi slapčiausių Hitlerio veiksmų negalima paaiškinti ir tuo, kad jis neužmiršo „žiurkių narvo“? Galbūt Aušvico ištakos ir yra tokioje nenorinčioje praeiti praeityje?

Tikrai nereikia būti skaičius seniai užmirštą Melgunovo knygele, idant keltum tokius klausimus. Bet tokius klausimus kelti baiminamasi, ir aš pats ilgą laiką baiminausi. Jie suvokiami kaip antikomunistiniai lozungai arba kaip Šaltojo karo produktai. Jie iš tiesų netinka specialiam mokslui, kurio klausimų formuluotės turi būti kuo siauresnės. Tačiau šie klausimai remiasi

paprastomis tiesomis. Sąmoningai palikti jas nuošalyje – taip, tam gali būti moralinių priežasčių, bet mokslo etosą tai pažeidžia.

Abejonės čia būtų pagrįstos, jei mes pasiliktume prie šių dalykų ir klausimų, nejudėdami toliau ir nepažvelgdami į juos platesnių sąryšių lauke. O tai yra Europos istorijos kokybinių lūžių kontekstas, prasidedantis nuo pramonės revoliucijos ir nuolat sukeliantis emocingas pragaištingu laikomo proceso „kaltininkų“ arba „sukėlėjų“ paieškas. Tik šiame fone taptų visiškai aišku, kad, nepaisant bet kokio palygintinumo, nacionalsocializmo vykdyto biologinio naikinimo akcijos kokybiškai skyrėsi nuo bolševikų vykdyto socialinio naikinimo. Tačiau kaip mažai žudynes, juoba masines žudynes galima būtų „pateisinti“ kitomis žudynėmis, taip esmingai klystkeliu veda nuostata, kad reikia žvelgti tik į vienas žudynes, dargi masines žudynes, į kitas nekreipiant dėmesio, nors priežastinis ryšys (*kausaler Nexus*) tarp jų ir yra tikėtinas.

Kas šią istoriją suvoks ne kaip mitologemą, o su visais jos esminiais sąryšiais, tas negalės neprieiti prie pagrindinės išvados: jei šios [masinės žudynės], – nepaisant viso savo tamsumo ir baisumo, taip pat ir naujoviškumo, kurio nevalia nepaisyti, kalbant apie jų veikėjus, – ir yra turėjusios kokią nors prasmę vėlesnėms kartoms, tai turi būti išsilaisvinimas iš kolektyvistinio mąstymo tironijos. Kartu tai turi reikšti ryžtingą susigrąžinimą visų liberalios tvarkos taisyklių, – tvarkos, kuri leidžia ir skatina veiksmų, mąstymo būdų ir tradicijų, taip pat visų rūšių vyriausybių ir organizacijų kritiką. Tačiau ši tvarka turi kaip neleistiną stigmatizuoti tokia – „žydų“, „rusų“, „vokiečių“ ar „smulkiosios buržuazijos“ – kritiką, nuo kurios individai negali išsivaduoti visai, ar tegali didžiulėmis pastangomis. Jei santykių su nacionalsocializmu aiškinimasis esti paženklintas tokio kolektyvistinio mąstymo, tai su tuo būtinai reikia pabaigti, užbrėžiant brūkšnį. Negalima nuneigti, kad tokiu atveju gali veikiai išplisti bemintystė ir pasitenkinimas saviimi. Bet taip neturi būti, ir tiesos bet kuriuo atveju negalima pajungti naudai. Imdamiesi išsamiai aiškintis, visų pirma nuodugnai apmąstydami paskutinių dviejų šimtmečių istoriją, mes galėsime pagelbėti (kaip tai nutinka su visomis praeitimis) „praeiti“ tai praeičiai, apie kurią čia kalbama, ir kaip tik tuo būdu galėsime ją paversti sava praeitimi. (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1986 m. birželio 6 d.)

ISTORIJOS FILOSOFIJOS IR KONSERVATIZMAS

Linas Jokubaitis

Žodžiu, viską galima pasakyti apie pasaulio istoriją, viską, kas tik gali ateiti į galvą labiausiai pakrikusiai vaizduotei.

Vieno tik negalima pasakyti – kad protinga.

Žmogus iš pogrindžio (Fiodor Dostojevskij,
Užrašai iš pogrindžio)

Ilgai ir atkakliai studijavęs klausimą, kaip atrodytų būsimos visuomenės socialinė santvarka, kuri pakeis dabartinę, padariau išvadą, kad visi socialinių sistemų kūrėjai, nuo seniausių laikų iki mūsų 187... metų, buvo svajotojai, pasakininkai, kvailiai [...].

Bet kadangi būsimosios visuomenės santvarkos formą turime žinoti jau dabar, kada visi pagaliau ryžomės veikti, kad negaištume laiko svarstydami ar tyrinėdami, siūlau savo sukurtą pasaulio sutvarkymo sistemą.

Štai ji! – ir jis stuktelėjo į sėsiuvinį.

Šigaliovas (Fiodor Dostojevskij, *Demonai*)

Dvi didžiausios jėgos, šiandien apsprendžiančios Vakarų mąstymą ir veiklą, yra modernus gamtos mokslas ir istorija. Istorija su savo pretenzijomis į universalumą yra vienintelė galia, oponuojanti moderniajam gamtos mokslui ar bent jau siekianti užpildyti žinojimo spragas, kurių anajam savo metodais įveikti nepavyksta. Šiandien „istorija“ nėra tik vienas tarp daugelio specializuotų mokslų, tiriančių aiškiai apibrėžtą sritį. Mineralogija, hidrologija ar meteorologija neturi pretenzijų į universalumą, tačiau, atrodo, nėra nieko, kas negalėtų būti tiriama „istoriškai“. Šiandien visas žmonijos žinojimas yra pasidalijęs į tai, kas vadinama *hard sciences* – tikslieji mokslai ir *soft sciences* – humanitariniai mokslai, kurių nebeįmanoma atskirti nuo istorinės perspektyvos.

Sistemindamas visą žmogaus žinojimą, Aristotelis nematė reikalo istoriją išskirti kaip atskirą discipliną – *pragmateia*. Pats atlikęs daug tyrimų, kuriuos šiandien pavadintume „istoriniais“, jis teigė poeziją esant filosofiskesnę už istoriją, kuri teatskleidžianti paskirus įvykius, nesiejamų bendro tikslo ir nesudarančių vieningo veiksmo. Būtina prisiminti, kad istorijos nerasime ir tarp septynių laisvųjų menų. Iškiliausios auklėjimo institucijos ir žymiausi filosofai neskyrė rimtesnio dėmesio

istorijai iki pat Naujųjų amžių. Šiandien humanitariniai mokslai būtinai yra „istoriniai“. Universitetuose studentai dažniausiai yra mokomi ne literatūros, dailės ar filosofijos, o literatūros istorijos, dailės istorijos ir filosofijos istorijos. Istorijos „sureikšminimo“ pradžia chronologiškai sutampa su moderniosios filosofijos ir gamtos mokslo gimimu XVI–XVII a.

Modernusis mokslas, kurio idealas yra *mathesis universalis*, nuo XVII a. tapo galingiausiu žmogaus pažinimo instrumentu. Kaina, kurią reikia mokėti už tematizuotą gamtos mokslą – bet kokios teleologijos atmetimas. Tai rimta problema, nes, nepaisant visų modernaus mokslo pranašumų, šis negali pasiūlyti to, ką Jeanas Jacques'as Rousseau vadina „paprastų sielų mokslu“. Atmetus teleologiją, neįmanoma kalbėti apie moralę ir politiką – tikslingą žmogaus veiklą. Gamtos mokslas negali atsakyti, ar turėtume „mylėti savo artimą kaip save patį“, ar „bijoti kaimyno kaip bijome savęs“. Teleologiją atmetęs mokslas negali atsakyti į moralinio privalėjimo – „kaip turėtų būti?“ – klausimus. Kitais žodžiais, modernus matematinis gamtos mokslas negali tapti moralės ir politikos mokslo pagrindu.

Tai reiškia, kad modernųjį mokslą dera papildyti, siekiant atsakyti į žmogaus gyvenimo tikslų ir prasmės klausimus. Originaliausias mėginimas užpildyti šią spragą buvo Giambatista Vico *Naujasis mokslas (Principi di Scienza Nuova d'intorno alla Comune Natura delle Nazioni, 1725)*. Neapolio mąstytojo pastangos užpildyti modernaus gamtos mokslo spragas ligi šiol neprarado aktualumo. Vico kritikuoja Rene Descartes'ą ir jo sekėjus teigdamas, kad šie užmiršę tai, kas svarbiausia, – istoriją. Jis nuolat pabrėžia, kad universalios gamtos tiesos esančios abstrakčios, o bet kuris paties žmogaus sukurtas dalykas būtinai esąs istorinis. Vico siekia sukurti naują universalų visuotinės istorijos mokslą, kurio tikslas – ne tik pažinti konkrečias istorines tiesas, bet ir perprasti istoriją valdančius dėsnius. Polemizuodamas su Descartes'u, jis siūlo naują tiesos sampratą – tiesa yra *factum* – mes geriausiai pažįstame tai, ką patys sukūrėme. Norėdami suprasti save ir savo kūrinius, turime studijuoti istoriją, procesą, ku-

riame žmogus kuria ir supranta savo kūrinį. Vico *Naujasis mokslas* yra prototipas to, ką mes šiandien pažįstame kaip istorijos filosofiją. Neapolio mąstytojo darbe išnyksta perskyra tarp „istorijos“ ir „filosofijos“, žmonijos istorijos tyrimai kartu yra filosofiniai tyrimai, nes žmogaus „prigimties“ vietą užima „istorija“. Vico koncepcijoje istorija įgauna iki tol neregėtą filosofinę svarbą. Pastangos užpildyti matematinio gamtos mokslo spragas remiantis istorija ir joje ieškant atsakymų į svarbiausius klausimus šiandien tebėra itin svarbi Vakarų filosofijos ir humanitarikos dalis.

POLITINĖ „ISTORIJS“ PRASMĖ

Politinis šios perspektyvos sureikšminimas ryškiausias reakcijose į Prancūzijos revoliuciją. Ir konservatoriai, ir progresyvūs (tada buvo sakoma „revoliucingi“) mąstytojai ima vis daugiau dėmesio skirti istorijai. Konservatoriai apeliavo į istoriją nesistemiškai ir nemokliškai. Jie neturėjo pretenzijų sukurti naują universalų mokslą ar filosofiją, bet ragino atsigręžti į savo tautų tradicijas. Revoliucijos priešininkus vienijo mintis, kad politikui neužtenka grynai teorinio žinojimo, jį privalu papildyti praktine išmintimi, kuri neatsiejama nuo tiksliai konkrečiai susiklosčiusios situacijos sampratos. Siekiant kuo geriau suprasti konkrečią politinę situaciją, reikia žinoti, kaip ir kodėl ji susiklostė. Konservatorių nuomone, iš istorijos galima pasisemti išminties, tačiau grandioziniai Vico lūkesčiai sukurti naują universalų istorijos mokslą jiems buvo svetimi. Edmundas Burke'as istoriją pavadino „retrospektyvia išmintimi“¹, tačiau nesitikėjo joje rasti atsakymų į svarbiausius politinius klausimus. Priešingai, jam tai atrodė pavojinga politinė iliuzija. Britų politikas nemanė, kad istorija galinti išspręsti tai, ką jis vadino „senuoju ginču tarp spekuliacijos ir praktikos“². Į Prancūzijos revoliuciją reagavę konservatoriai nuolat pabrėždavo, kad politikas turi siekti praktinės išminties, o ne iš mokslo perimtų hipotezių ir visuomet ne iki galo verifikuotų teiginių.

XVIII a. pabaigoje prasidėjo didžiųjų istorijos filosofijų konstravimo metas. Karlo Loewitho žodžiais, tai „sisteminė universalios istorijos interpretacija, pagrįsta principu, pagal kurį visi istoriniai įvykiai ir jų sekos yra unifikuojamos bei nukreiptos į galutinę prasmę“³. Taigi „istorijos filosofija yra visiškai priklausoma nuo istorijos teologijos, ypač nuo teologinės istorijos, kaip išsipildymo ir išganymo istorijos koncepcijos“⁴. Kitais žodžiais, istorijos filosofija esanti sekuliarus krikščionybės pakai-

talas. Po Prancūzijos revoliucijos vis labiau išvirtina tikėjimas, kad istorijos filosofija privalanti perprasti istorijos prasmę ir tikslą, ir taip išspręsti „senąjį ginčą tarp praktikos ir teorijos“.

Daugelis istorijos filosofų neslėpė, kad jų istorijos interpretacijos yra krikščionybės pakaitalai. Claude'as de Saint-Simonas parašė veikalą *Naujoji krikščionybė*,

Indrė Ercmonaitė. Iš ciklo „Tu jų nepažįsti“. 2008. Drobė, aliejus

jo sekretorius ir mokinys Auguste'as Comte'as sukūrė naują „žmonijos religiją“. Karlas Marxas savo ankstyvąjį veikalą *Dėl Hegelio teisės filosofijos kritikos. Įvadas* (1843–1844) pradeda iškalbingai: „Vokietijai religijos kritika iš esmės yra užbaigta, o religijos kritika yra būtina visos kritikos prielaida“⁵. Tai prilygsta minčiai, kad religijos kritiką reikia suvokti kaip sudėtinę „kritinės“ istorijos filosofijos dalį. Drašiai galima teigti, kad modernieji istorijos filosofijos kūrėjai siekė perimti teologų vaidmenį. XIX a. buvo sukurta daug įvairiausių istorijos filosofijų, nuo Benjamino Constant'o liberalios istorijos vizijos iki Saint-Simono ir Comte'o „žmonijos religijos“, Heberto Spencerio socialinio darvinizmo ir daugybės kitų.

Nesutarimai tarp skirtingų istorijos filosofijų kūrėjų nuo pat XVIII a. antros pusės yra daugiau nei tik akademiniai ginčai. Šie ginčai ir šiandien tebėra vieni iš svarbiausių politinių nesutarimų šaltinių. Beveik visų svarbiausių modernių politinių ideologijų šerdį sudaro istorijos filosofija. Sunku įsivaizduoti politinę programą, kuri nesiūlytų kokio nors istorijos aiškini-

¹ Edmund Burke, „A Short Account of a Late Short Administration“ (1766), in: Edmund Burke, *Selected Writings and Speeches*, edited by Peter J. Stanlis, New Brunswick, London: Transaction Publishers, 2009, p. 128.

² *Ibid.*

³ Karl Löwith, *Meaning in History: The Theological Implications of*

the Philosophy of History, Chicago, London: The University of Chicago Press, 1949, p. 1.

⁴ *Ibid.*

⁵ Karl Marx, „Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung“, in: Karl Marx, Friedrich Engels, *Werke*, t. 1, Berlin: Karl Dietz, 1976, p. 378.

mo ir nepateiktų ateities vizijos. Ideologijų funkcija – paaiškinti žmonijos praeitį ir dabartį, tačiau politiškai reikšmingiausias jų aspektas – ateities prognozės. Tokio tipo aiškinimai neturi nieko bendra su metodiškais ir nuobodžiais istorijos tyrimais. Ernesto Renano teigimu, istorijos filosofijos sąvoką nukalęs Voltaire'as padarė didesnę žalą istorijos studijoms nei ištisa barbarų invazija⁶. Istorijos filosofai visada yra spekuliatyvios filosofijos, o ne istorijos tyrimų puseje.

XIX a. stiliaus politinė ideologija būtinai privalo turėti du elementus: 1) ateities aiškinimą ir 2) nurodymus, kaip į ją pereiti. Šiuo požiūriu ideologai tęsia Vico pradėtą filosofinio mąstymo tradiciją, tikėdamiesi atsakymus į svarbiausius politinius klausimus rasti istorijoje. Ideologinis žmonijos ateities numatymas remiasi prielaida, kad istorija esanti dėsninga, todėl, perpratus jos dėsnius, galima daryti tokio paties tikslumo prognozes, kokias mums teikia modernusis gamtos mokslas. Didėjant mokslo ir istorijos autoritetui tampa madinga kalbėti apie moksliskai skambančius „istorijos dėsnius“: nuo Comte'o „trijų pakopų dėsnio“ iki Marxo „geležinių istorijos dėsnių“. Politinė kova nuo XIX a. tapo neįsivaizduojama be kovos dėl istorijos ir ateities supratimo.

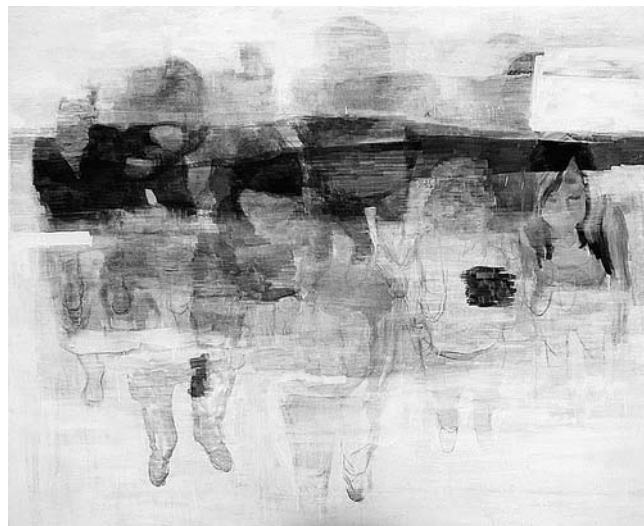
Modernieji konservatoriai atsigręžia į praeitį. Jų oponentai, progresyvūs mąstytojai, viską nori suprasti iš „ateities perspektyvos“. Nors tai skamba absurdiškai, ateitis jiems leidžia „paaiškinti ir pateisinti“ praeitį ir dabartį. Istorijos filosofija tampa „prospektyvia išmintimi“. Istorijos filosofai gali paaiškinti ne tik praeitį ir dabartį, jie skelbia pranašystes. 1977 m. Sovietų Sąjungos konstitucijoje buvo rašoma, kad „komunistų partija, apsiginklavusi marksizmu-leninizmu, nustato bendras visuomenės raidos tendencijas“. Prieš tai šiame dokumente skelbiama, kad „sovietų liaudis vadovaujasi moksliniu komunizmu“. Didžiausia pasaulio valstybė pripažino, kad ji remiasi istorijos filosofija. Būtinai buvo priduriama, kad visuomenė valdoma pagal „moksliską“ istorijos supratimą ir „moksliską“ prognozes.

Visas politiškai reikšmingiausias istorijos filosofijas vienijantis pagrindas yra tikėjimas pažanga. Pažangos klausimas yra tapęs vienu svarbiausių politinių nesutarimų šaltiniu. JAV politikai dažnai atmeta iš Europos importuotus ideologinius „-izmus“, dalydamiesi į „progresyvistus“ ir „konservatorius“. Pastarieji taip ir nepasako, ar netiki pažanga, ar suvokia save kaip didvyriškus kovotojus su nenugalimu progresu. „Progresyvūs“ žmonės negali paaiškinti, kuo tiki, nes ateitis yra nežinomas dalykas. Šiuo požiūriu jiems puikiai tinka Naujojo Testamento žodžiai: „Tikėjimas laiduoja mums tai, ko viliamės, įrodo tikrovę, kurios nematome“

⁶ Ernest Renan, *Nouvelles Études d'Histoire Religieuse*, p. 462; cit. iš: Georges Sorel, *The Illusions of Progress*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1969, p. 96–97.

(*Hebr* 11, 1). Politiniai įvykiai ir procesai šiandien beveik visuomet yra vertinami pagal kokius nors ateities prognozavimo kriterijus. Pykstantys ant Lenkijos ir Vengrijos valdžių ar britų sprendimo palikti ES pyksta dėl žmonių „atsilikimo“, nuvažiavimo nuo teisingų istorijos bėgių. Tai tapo ypač akivaizdu, kai jaunieji britai užsipuolė savo senelius, kurie, nežinodami tikrosios istorijos „ateities“, sugadino jų ateities planus.

Tikėjimas pažanga yra neatsiejamas nuo antropologinio optimizmo. Būtina tikėjimo progresu prielaida yra optimistinė antropologija ar bent jau viltis, kad kreivas žmonijos medis ne tik gali, bet ir privalo būti ištiesintas. Tuo pat metu, kai Voltaire'as pasiūlė prieš krikščionišką tikėjimą Apreiškimo tiesiogiai nukreiptą istorijos filosofiją (1756), Rousseau buvo ką tik paskelbęs naują žmogaus apibrėžimą, kuris puikiai tiko XIX a. filosofijos istorijos konstruktoriams. Ženevos pilietis pareiškė, kad „specifinis žmogaus bruožas, išskiriantis jį iš kitų gyvūnų, yra ne tiek protas, kiek jo sugebėjimas laisvai veikti“⁷. Jis patikslino šią nuostatą teigdamas, kad pamatinė žmogaus charakteristika yra „sugebėjimas tobulėti“. Tikėdami progresu ir žmogaus gerumu, ar bent jau galimybe jį teisingai išauklėti, istorijos filosofai nuolat

Indrė Ercmonaitė. Iš ciklo „Tu jų nepažįsti“. 2008. Drobė, aliejus

operuoja žmonijos sąvoka. Perpratus visuotinės istorijos planus, jie turi būti realizuoti visos žmonijos mastu. Iš šios nuostatos kyla moderniujų politinių ideologijų agresyvumas. Tai geriausiai parodo marksizmas: buržuazijos ir proletariato kova nėra tik viena iš daugybės istorijoje vykusių kovų; tai paskutinis žūtbutinis mūšis. Proletariatas atstovauja žmonijos pažangai, o buržuazija yra žmonijos priešas. Beprasmiška bandyti įtikinėti

⁷ Žanas Žakas Ruso, „Samprotavimas apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus“ (1754), iš prancūzų kalbso vertė Laurynas Skūpas, in: Žanas Žakas Ruso, *Rinkiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 1979, p. 78.

buržuazija, kad jos valdymo laikai baigėsi. Paskutinė išnaudotojų klasė turi būti sunaikinta, pašalinta iš pasaulio istorijos scenos, ir tuomet viskas bus gerai.

Konservatoriai apeliuoja į tradiciją, kultūrinės ir politinės įvairovės partikuliarumus. Pažangių istorijos filosofijų konstruktoriams tradicijų ir institucijų įvairovė yra tik įrodymas, kad reikia dar intensyviau siekti uni-

Indrė Ercmonaitė. Iš ciklo „Tu jų nepažįsti“. 2008. Drobė, aliejus

versalios pažangos. Kodėl papročių, institucijų ir tradicijų įvairovė savaime yra blogis? Atsakymas paprastas: „žmonijos“ ir „istorijos“ sąvokos gali būti naudojamos tik vienaskaita (*non singulorum, sed universorum*⁸), todėl įmanomas tik vienas žmonijos ateities planas. Fritzas Brupbacheris tiksliai apibūdino dogmatišką ir agresyvių sieki viską vertinti pagal universalų istorijos planą komentuodamas marksistinį požiūrį į XIX a. Šveicarijos politinius įvykius: „Marxas, kaip ir Engelsas, šveicarus, kovojančius prieš Habsburgus už savo laisvę, apšaukė reakcionieriais, nes pasaulio istorija reikalauja centralizacijos, o jie nori federalizmo ir laisvės. Marxui trūks ta autoritarinio mentaliteto, bet jis žino, kad pasaulio istorija yra autoritariška, o jis – jos tarnas žemėje“⁹. Šiandien mes vis dar esame progresyvių istorijos filosofijų įkaitai. Paminėsiu tik vieną atvejį, kuris išduoda mūsų dogmatišką tikėjimą pažanga – tai yra *underdeveloped countries* sąvoka, kuri šiandien yra perdaryta į progresyvesnę, neutralėnę ir beprasme *developing countries* sąvoką. Šiandien jau nekalbama apie geras ar blogas valstybes, progresyvu lyginti valstybių progresyvumus.

Nėra abejonės, kad visos ideologijos yra dogmatiškos.

⁸ Immanuel Kant, *Der Streit der Fakultäten in drei Abschnitten*, Königsberg: Friedrich Nicolovius, 1798, p. 148.

Ideologai tai supranta ne kaip savo silpnybę, o kaip tvirtumo požymį. Minties dogmatika yra būtina siekiant mobilizuoti didesnes žmonių mases. Šią politinę būtinybę gerai suprato didelis kraujo praliejimo dėl pažangos ekspertas ir Raudonosios armijos kūrėjas Levas Trockis, teigęs, kad reliatyvios tiesos žmonėms nesuteikia drašos pralieti kraują. Politinių ideologijų funkcija – pateikti ateities viziją, kuri būtų tokia aiški ir įtikinama, kad žmonės dėl jos būtų pasiruošę aukoti savo gyvybę ar žudyti kitus dėl žmogiškumo. Šiandien įtakingiausios ideologijos nebeturi šio apokaliptinio matmens. Politikai dažniausiai kalba apie ekonominius planus ir reformas. Rinkėjus bandoma įtikinti, kad konkreti partija sugebės operatyviau ir efektyviau padaryti tai, ko reikalauja artimiausių keturių ar penkių metų ateitis. Siekiant konkrečių politinių rezultatų šiuolaikinių istorijos filosofijų pažadai yra kuklesni. Gali būti, jog tai ideologijų krizės požymis, tačiau XIX a. ideologijų perspektyva – pastangos suprasti dabartį pagal „ateities reikalavimus“ – tebevaldo piliečių ir politikų protus. Beveik kiekviena „konkrečia“ ir „realistiška“ prisistatanti politinė programa tebėra suręsta pagal kokią nors XIX a. istorijos filosofiją.

Progresyvūs politikai ir intelektualai susiduria su rimta ir nuolat besikartojančia problema – tikrovė neatitinka jų vizijų. Įtakingiausios istorijos filosofijos autorius Georgas Hegelis paskelbė, jog „kas protinga, tas tikra; o kas tikra, tas protinga“. Jaunieji hėgelininkai, tarp jų ir Marxas, sutiko, kad tikrovė turi būti protinga, bet buvo įsitikinę, kad Hegelis klydo, nes tikrovė dar nebuvo tapusi pakankamai protinga. Tai reiškia, kad tikrovė privalo būti pertvarkyta ir racionalizuota. Kai kuriuos itin progresyviais besijaučiančius politikus ir intelektualus galime lyginti su don Kichotu, tačiau šis palyginimas jiems suteikia per daug garbės. „Liūdnojo vaizdo“ riteris taip pat turėjo problemų su tikrove, kurios panašios į daugelio „pažangių“ piliečių problemas. Abiem atvejais problemos atsiranda dėl pernelyg entuziastingo abejotinos reputacijos knygų skaitymo. Don Kichotas skelbia, kad tikroji Dulsinėja jam yra nesvarbi, daug svarbesnis jos idealas, įkvepiantis jį vis naujiems ir kilniems žygiams. Tai labai artima ideologijų kūrėjams ir jų sekėjams, kurie taip pat pasiruošę idėjai paaukoti tikrovę. Vis dėlto kilniojo riterio santykis su tikrove yra daug protingesnis nei daugelio save progresyviais laikančių ideologų. Don Kichotas mokėsi iš savo klaidų, jis pradėjo suprasti vaizduotės ir tikrovės skirtumą, tai ypač akivaizdu jo „blaivējančiame“ santykyje su „šalmais“. Daugybė ideologų toliau kovoja su vėjo malūnais, nors mano, kad su kai kuo kitu.

⁹ Fritz Brupbacher, *Marx und Bakunin: Ein Beitrag zur Geschichte der Internationalen Arbeiterassoziation*, Berlin: Die Aktion, 1922, p. 13.

PAŽANGUS ŠVIETIMAS
IR „GATAVOS“ SĄVOKOS

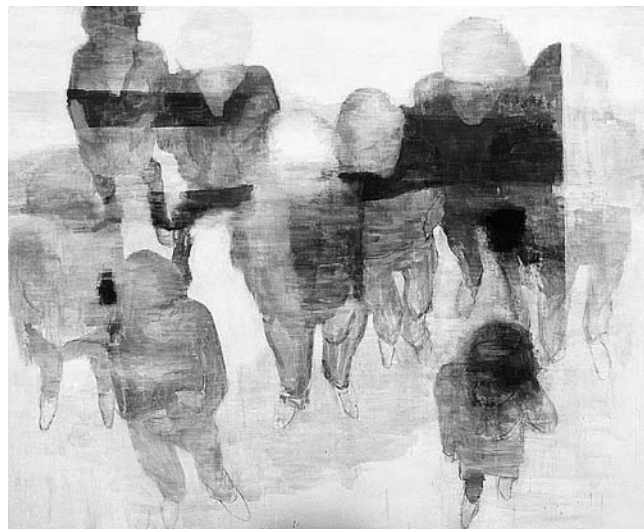
Mokslą ir visas svarbiausias politines ideologijas vieni tikėjimas pažanga. Tikėjimas progresyviu žmonijos protingėjimu neretai tikrovėje reiškiasi kaip individualus žmogaus nuprotėjimas. Leo Straussas pateikia šiuo klausimu dėmesio vertą išvalgą: visi žmonės išauga kokioje nors tradicijoje, kuri juos formuoja, net jeigu tai yra tradicijų nemėgstanti tradicija. Modernioji filosofija, mokslas ir ideologijos kovojo prieš visus prietarus ir tradicijas, tačiau pergalės nepasiekė. Strausso nuomone, tradicijos įveikti neįmanoma iš principo, nes modernioji filosofija ir mokslas nuo pat savo atsiradimo yra neatsiejami nuo tikėjimo pažanga. Naujaisiais amžiais sugriaunamos senos tradicijos ir prietarai, tačiau jų vietą tuoj pat užima naujesnės tradicijos ir prietarai. Tikėjimas pažanga reiškia, kad pamatiniai klausimai gali būti atsakyti visiems laikams ir šiuos atsakymus vaikai gali „iškalti“ mokyklose. Ateities kartoms nebereikia rūpintis pamatiniais klausimais, nes atsakymai į juos yra „paruošti“, – nesvarbu, ar jie teisingi, ar klaidingi¹⁰. Moksleiviai žino, kad $e=mc^2$, tačiau jų fizikos mokytojai nežino, ką ši formulė reiškia. Tai, ką mes laikome savo „žinojimu“, dažniausiai tegali pretenduoti į „prietaro“ statusą. Tikėjimas pažanga tebėra šiuolaikinės prietaringos antitradicionalistinės tradicijos pagrindas.

Šiuolaikinis universalus švietimas beveik visuomet yra tik mokymasis pakartoti iš anksto paruoštus atsakymus į itin sudėtingus klausimus, kurių net nereikia suprasti, nes atsakymai į juos yra paruošti iš anksto. Šią tendenciją *Dvasios fenomenologijos* įvade apibūdino Hegelis: „Senovėje praktikuotas studijų stilius nuo šiuolaikinio skiriasi tuo, kad tos studijos iš esmės buvo natūralios sąmonės apšvieta. Atskirai smelkdamasi į kiekvieną savo esaties sritį ir filosofuodama apie viską, kas pasitaiko, senovė pavertė save tam tikrais atžvilgiais veiklia bendrybe. Priešingai, naujaisiais laikais individas randa jau parengtą abstrakčią formą“¹¹. Tai reiškia, kad kažkas atliko mąstymą už mus ir paliko mums paruoštas sąvokas bei atsakymus. Mes kasdien vartojame tokias iš anksto paruoštas sąvokas kaip „estetika“, „kultūra“, „subjektas“, „objektyvumas“, „konceptas“, „ironija“ ir t. t. Naudojantys šias sąvokas dažniausiai nežino, ką turi omenyje jas išstardami.

Turėdami po ranka „gatavas sąvokas“ žmonės kalba nemažtydami. Tai ypač akivaizdu politinėse diskusijose: „socialinė atskirtis“, „vertybės“, „charizma“, „globalizacija“, *sustainable development* ir daugybė kitų sąvokų, kurias itin dažnai tegalima apibūdinti kaip *sound and*

fury, signifying nothing. Šios sąvokos yra paruoštos kokio nors ideologo, tiesa, jas vartojantieji beveik niekuomet to nežino. Vis dėlto didžiausia problema politikams ir piliečiams yra pamatinės ir, atrodytų, paprasčiausios sąvokos – laisvė, gėris ar teisingumas. Beveik visi žmonės yra už laisvę, gėrį ir teisingumą, tačiau būtent dėl šių sąvokų ir kyla didžiausi nesutarimai. Pamatinės moralės ir politikos sąvokos, kurios senovėje buvo „natūralios sąmonės“ stichija, mus pasiekia performuotos mokslo, istorijos ir ideologijų. Turime labai pasistengti, idant suprastume, ką turime omenyje sakydami „laisvė“, „gėris“ ar „teisingumas“.

Modernaus konservatizmo tėvu laikomas Burke'as nuolat pabrėždavo, kad moralės ir politikos pasaulyje nėra atradimų. Pagrindinės politinės sąvokos nereikalauja jokios istorijos filosofijos. Progresyvūs žmonės turėtų prisiminti paprastą dalyką – ateities naujumas yra garantuotas (ateitis ateis), tačiau sumanymas tvarkyti politinius reikalus pagal įsivaizduojamą ar pranašaujamą ateitį nėra protingas. Tikėjimas pažanga šiandien virto savitiksliu naujovių vaikymusi. Lietuvos konservatoriai į rinkimus eina pasivadinę „Tėvynės Sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai“. Minėta, jog istorijos filosofijos atsirado kaip krikščionybės pakaitalai. Šian-

Indrė Ercmonaitė. Iš ciklo „Tu jų nepažįsti“. 2008. Drobė, aliejus

dien konservatoriai gali toliau vaikytis naujovių, kurti vis naujus planus, tačiau jie taip pat gali atsigręžti į savo partijos pavadinime užfiksuotą „krikščionybę“. „Geroji naujiena“ turi būti suprasta nemoksliskai ir neistoriškai, vengiant absurdiškų pastangų ją padaryti *up to date*. ■

¹⁰ Leo Strauss, „The Living Issues of German Postwar Philosophy“ (1940), in: *Leo Strauss and The Theologico-Political Problem*, edited by Heinrich Meier, New York: Cambridge University Press, 2006, p.

123–124.

¹¹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Dvasios fenomenologija*, iš vokiečių kalbos vertė vertė Arvydas Šliogeris, Vilnius: Pradai, 1997, p. 50.

Už ką balsuoti krikščioniui?

TOMAS DAUGIRDAS

Ši spalį vyksta Lietuvos Respublikos Seimo rinkimai. Partijos, kaip ir prieš ankstesnius rinkimus, rengia programą, numato veiksmus ir išsako poziciją, ką ketina padaryti, kad Lietuva taptų geresne valstybe ir kad joje būtų geriau gyventi. Tai suteikia gerą progą patyrinėti, kurių partijų išreiškiamos nuostatos yra artimiausios krikščioniškajai pozicijai. Kitaip tariant, už kurią partiją labiausiai pritiktų balsuoti krikščioniui.

Krikščioniškumo ir politiškumo santykis apskritai yra drauge ir paprastas, ir problemiškas. Krikščioniui galioja bendras principas: „Kas iš Dievo – Dievui, kas iš cezario – cezariui“. Pasaulietinė valdžia yra svarbi, nes užtikrina tvarką ir nustato taisykles, pagal kurias funkcionuoja žmonių bendrija. Net sovietinė valstybė, persekiojusi krikščionis, taip pat palaikė bendrąją tvarką. Kita vertus, krikščionys jos politikos ir tvarkos atžvilgiu neturėjo jokio balso, kuris galėtų daryti įtaką ir keisti. Valstybė buvo atsiribojusi nuo jų nuostatų, vertybių ir požiūrio, tad ir krikščionys gyveno ir veikė valstybėje, bet drauge ir anapus jos. Klausimas, ar galima būti vienu metu ir komunistu, ir krikščionimi, galėjo būti atsakytas teigiamai. Tačiau tai galėjo įvykti tik tuo atveju, jei žmogus buvo vidujai „suskilęs“ į komunistą politinėje, tarnybinėje ar visuomeninėje veikloje ir į krikščionį labai siauroje valstybės ir ideologijos nereguliuojamoje privataus gyvenimo srityje. Kompromisas šiuo atžvilgiu griovė žmogaus asmenybę ir jo krikščioniškumą, nes krikščionis visada siekia asmenybės integralumo, kuris ir tėra kelias į išganymą.

Šiandien gyvename demokratinėje visuomenėje. Krikščionys gali konsta-

tuoti ne vien tai, kad vakarietiškosios demokratijos šaknis yra krikščioniška, net jei ir labai giliai pasislėpusi. Dabar galima rinktis tarp politinių pozicijų, kurios mažiausiai griauna ar visai negriauna asmenybės integralumo, o jei tokios politinės jėgos nėra, galima ją sukurti. Lietuvos politinės partijos prieš Seimo rinkimus pateikia visą meniu vertybių, nuostatų ir priemonių. Kaip su visu šiuo meniu dorotis krikščioniui? Galima iškelti bent keletą pradinių klausimų. Pirma, ar partijų programos apskritai nurodo kurias nors vertybes ir principus, kuriomis siekia vadovautis, ir kiek jos krikščioniškos? Antra, ar kalbama apie teisingumą valstybėje, ir kaip jis suprantamas? Kaip yra pastebėjęs Aurelijus Augustinas, jei valstybėje nėra teisingumo, ji niekuo nesiskiria nuo plėšikų gaujos. Trečia, ar partijų programa nesukuria kokio politinio stabo, kuris kreiptų Lietuvos gyvenimą kryptimi, izoliuojančia ir atribojančia nuo politikos krikščionis?

Apie krikščioniškas vertybes, o juo labiau apie tai, kad jos taptų partijos veikimo ir sprendimo priėmimo pagrindu, nekalba nė viena iš didžiųjų partijų. Net Tėvynės Sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai (TS) „krikščioniškąsias tradicijas“ tepamin kalbėdami apie Vakarų civilizaciją, pagal kurios principus jie siūlo kurti gerovę. Daugiausia minimos „pamatinės vertybės“, valstybei numato didelį vaidmenį jas remiant, įdiegiant į švietimą, valstybės valdymą. Pamatinės vertybės nurodo į tam tikrą žmogų, kurį siekiama

sukurti kaip valstybės pagrindą: „sąmoninga, atsakinga, kultūringa, pilietiška asmenybė“, nusikreipusi į valstybės išlikimą ir klestėjimą. Lietuvos socialdemokratų partija deklaruoja: „svarbiausia – žmogus“, tačiau politinius principus suvokia kaip valstybės funkcionavimo principus (laisvė, lygios galimybės, solidarumas, socialinis teisingumas), o ne pagal vertybines nuostatas, į kurias šie principai remtųsi. Lietuvos liberalų sąjūdis deklaruoja, kad „svarbiausios žmoniškiosios vertybės yra laisvė, sąžinė ir atsakomybė“, tačiau apie valstybę kalba kaip apie nešališką kurios nors pasaulėžiūros atžvilgiu. Kita vertus, aišku, kad liberali valstybė klestės, jei bus vairuojama sąžiningų ir veiklių žmonių, į kuriuos partija pirmiausia ir orientuojasi. Labiausiai krikščioniška partija atrodo esanti Lietuvos lenkų rinkimų akcija – Krikščioniškų šeimų sąjunga. Ji tiesiog deklaruoja, kad „partijos veiklos pagrindas yra krikščioniškos vertybės, kadangi visi žmonės yra Dievo vaikai ir prieš jį visi mes esame lygūs“. Apie „krikščioniškosios kultūros tradiciją“, kuria turi būti remiama vaikų ir jaunimo ugdymo bei švietimo sistema, o valstybė turinti tą garantuoti, kalbama ir Tvarkos ir teisingumo partijos programoje.

Krikščioniui, ketinančiam teisingai rinktis, būtų sunku apsispręsti remiantis vien krikščioniškųjų vertybių paminejimu ar nepaminejimu programose. Partija, deklaruojanti besilaikanti krikščioniškųjų vertybių ir ketinanti visą valstybės gyvenimą pastatyti ant krikščioniškojo požiūrio,

kažin ar būtų krikščionims priimtinesnė nei partija, kuri siekia stiprinti demokratiją ir kalba apie valstybę, iš kurios krikščionys nebus išstumti.

Galbūt teisingai pasirinkti krikščionims padės atsakymas į kitą klausimą, ar partijos kalba apie teisingumą valstybėje. Teisingumas yra viena pagrindinių temų beveik visose partijų programose. Lietuvos Sąrašas deklaruoja: „Teisingumas – laisvos valstybės pamatas. Piliečiai pasitikės valstybe tik tuomet, jei joje bus siekiama teisingumo, jei ji gins asmens teises ir laisves“. Darbo partija (DP) ketina „ugdyti teisingumo sąmonės visuomenėje augimą, stiprėjimą, populiarėjimą“. Galima net sakyti, kad partijos rungtis, kuri labiau išplės teisingumo sąvoką, pažadės daugiau teisingumo apeliuodamos į tuos, kurie jaučiasi kenčiantys nuo jo stokos. Vienos partijos kalba apie socialinį teisingumą ir rūpinimąsi labiausiai nuskriaustais, kitos kalba apie mokesčių teisingumą, trečios – apie teisingumą teismuose. Susidaro vaizdas, kad neteisingumas Lietuvoje klesti, o valdžia yra „plėšikų gauja“, kurią partijos kaip įmąnydamos siekia sutramdyti. „Teisingumo“ kriterijus, regisi, taip pat sunkiai leistų atsakyti į klausimą, už kurią partiją balsuoti.

Lieka trečiasis klausimas: ar partijos nesukuria politinių stabų, po kurių kojomis būtų suklotos vertybės ir teisingumas, kurie uzurpuotų politinio gyvenimo orientyrus, nepalikdami vietos Dievui ir krikščioniškumui, drauge tarsi nepastebimai naikintų ir griautų demokratiją. Partijų programose nesunku aptikti keturis stabus: valstybę, tautą ir pilietinę bendruomenę; „teisingumas“ neretai taip pat veikia kaip stabas, kuris minta pavydu savo artimui ir geidžia jo gero. Šis stabas klesti socialdemokratų programoje, kur keitinama turėti tokios mokesčius, kurie sulygintų daugiau uždirbančiųjų ir nieko nedirbančiųjų būklę. Tai veda į demokratijos pagrindo griovimą ir valstybės pavertimą „plėšikų gauja“, tik plėšikai šiuo atveju būtų ne val-

dančiųjų mažuma, o gėrių išalkusioji dauguma.

Stabas valstybė viską valdo Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos nuostatoje. Net rinkiminis šūkis skelbia apie „stiprią valstybę“, o nuostatose valstybės reguliavimas iškeliamas virš visuomenės ir bendruomenių gyvenimo, individo sprendimų. Valstybės stabo nuogumas, tiesa, pridengtas „rūpesčio“ ir „darnos“ apdangalais: „Darnioje visuomenėje valstybė rūpinasi, padeda piliečiams, šeimai ir bendruomenėms ugdyti ir skatinti pilietinį aktyvumą, dalyvauti sprendžiant bendruomenės, savivaldos ir valstybės reikalus bei įgyvendinti savo patriotinį išpareigojimą“. Tas pats stabas klesti ir DP programoje, kuri ir sveikatos apsaugai skiria išskirtinai didelį dėmesį, nes valstybei nereikia sergančių, reikalingi sveiki ir stiprūs žmonės, kaip skelbia šūkiu: „Sveika tauta – stipri valstybė“, „Sveikata visose politikose“.

Stabas tauta ryškiausiai valdo Tvarkos ir teisingumo partijos programoje. Čia valstybė, numatomos partijos priemonės ir keliami tikslai tarnauja tautai kaip jos apsauga ir įtvirtinimas: „Apsaugokime Lietuvos valstybės idealus ir vertybes, kurie yra savitas, unikalus mūsų paveldas. Mūsų valstybės ir tautos stiprybės šaltinis, suteikiantis tai valstybei gyvybės versmę“. Piliečiai, turintys asmeninių ar kitų interesų, atsidurs už valstybės ribų: „Valstybė finansiškai remis visus žmones, organizacijas bei bendruomenes, kurios saugo, puoselėja ir propaguoja tradicinį Lietuvos gyvenimo būdą, jos kultūrą bei tradicijas ir papročius“, o religinės bendruomenės bus pakviestos „į dialogą su valstybe“, kai reikės spręsti socialines ir skurdo problemas.

Pilietinės bendruomenės stabas veda Lietuvos Sąrašą. Numatoma, kad pilietinė bendruomenė dalyvaus ir prižiūrės valstybės institucijas, teismus, aktyviai veiks visas valstybės ir visuomenės sferas: „sustiprinti pilietinę valdžios kontrolę, stabdyti politinę korupciją, pareigūnų bei politikų sa-

vivalę, nuosekliai įgyvendinti valdžių atskyrimo principą“. Ji įves ribas žmonių ir valstybės veikimui, nors pati veiks be ribų. Čia pilietinė bendruomenė jau veikia kaip „plėšikų gauja“, nes siekia sunaikinti valstybę kaip institutą: „Valstybė – ne nomenklatūros prievartos aparatas, bet laisvų piliečių bendruomenė“.

Stabų demaskavimas yra geriausias kelias, krikščioniui renkantis, už ką balsuoti. Tačiau tai – ir sunkiausias kelias. Stabai patrauklūs: jie politines nuostatas daro aiškias ir suprantamas, nepalieka sunkių kelių ir vien kompromisų keliu sprendžiamų problemų. Juo labiau kad jie dažnai maskuojasi dalykais, kurie nėra stabiški. Tauta, valstybė, pilietinė bendruomenė, teisingumas yra svarbūs, be jų neįmanomas dabartinis politinis gyvenimas, jei norime, kad jis būtų suderinamas su krikščioniškais nuostatomis. Tautiškas yra labai svarbi žmogaus tapatybės dalis, tačiau paversta stabu ji paneigia kitas žmogaus tapatybės dalis, jo asmeninę tapatybę ir buvimą Dievo kūriniumi. Valstybė yra politinio gyvenimo pagrindas, bet paversta stabu, naikina politiškumą, tampa anonimizuoju teisiniu biurokratinium aparatu, kuriam žmogus nebegali padaryti jokios įtakos, vien jam paklusti. Pilietinė bendruomenė Lietuvoje kuriasi, tačiau jos pavertimas stabu veda į valstybės institucinės struktūros griovimą ir galiausiai – į anarchiją, kuri yra blogis kiekvienam žmogui, ne vien krikščioniui.

Gana fragmentiškas žvilgsnis į Lietuvos politinių partijų pateiktus siūlymus neleidžia aiškiai atsakyti, už ką turėtų balsuoti krikščionis. Kai kurios partijos tedecklaruoja vertybines (juo labiau – krikščioniškas) nuostatas, visos – numato rūpintis, kad teisingumo valstybėje būtų kuo daugiau. Krikščionio budrumą turėtų žadinti ne tai, kas žada daugiau vertybių ar daugiau teisingumo, bet ar piliečių ir valstybės neketinama paversti kurio nors stabo įkaitu. ❧

TARPUKARIO LIETUVOS ASMENINIUS FOTOALBUMUS BEVARTANT

Šarūnė Sederevičiūtė

XIX a. asmeninis nuotraukų albumas buvo vienas iš pagrindinių namų objektų, dažniausiai padėtas ant svetainės stalo svečiams pavartyti. Įmantriais apkaustais ir raštais išdabintas prabangus vienietinis kūrinys reprezentavo savininko socialinį statusą, pomėgius ir skonį. Tokio stiliaus albumus sudarė studijiniai portretai, todėl jie tapdavo savotiškais giminaičių, draugų ir žinomų asmenų katalogais. Tačiau amžių sandūroje ėmė plisti rankiniai fotoaparatai ir jais padaryti mėgėjiški kadrai jau leido sukurti vaizdinį naratyvą. Idėja, kad per fotografiją galima papasakoti asmeninę arba šeimos istoriją (pageidautina kuo sentimentalesnę), išplėtojo ir vartotojų masėms spalvinga reklaminė kampanija įdiegė fotoaparatus gamintoja „Kodak“. Pagal šios idėjos principus keitėsi ir albumai – dėl naratyviškumo jie vis labiau panašėjo į asmeninius dienoraščius. Be to, juos imta masiškai gaminti jau be paruoštų elegantiškai įrėmintų standartinių įpjavų, o sudaromi iš plikų bei tamsių storo popieriaus lapų ir surišami į neįmantraus dizaino knyga. Nebe tokie puošnūs viršeliai liudijo, kad fotografijų albumai nuo svetainės stalo keliauja į lentyną. Taigi iš viešosios namų dalies jie tapo intymesniu objektu, rodomu tik artimiausiems draugams ir giminaičiams¹. Plačiausia antropologine prasme, per tokius fotoalbumus žmonės tvarkė ir įprasmino gyvenamąjį pasaulį. Ši tvarka ir prasmė šiandien mums artikuliuoja dvilypę istorinę terpę – bendras tam tikro laikotarpio sociokultūrinės normos ir individualios patirties nulemtą pasaulėžiūrą.

Kodakiniai nuotraukų albumai (kartu su fotoaparatais ir susijusių paslaugų pasiūla) Lietuvoje išpopuliarėjo pirmosios nepriklausomos respublikos laikotarpiu, kai rinkos sąlygomis tapo lengviau plėtoti komercinę veiklą, be to, kito visuomenės struktūra. Žinoma, spragėjo, nuotraukomis dalinosi ir jas į asmeninius albumus

klijavosi tik tam tikri žmonės, kuriuos dabar tiksliausiai derėtų įvardyti kaip viduriniają ir aukštesniąją klasę. Be šios socialinės priklausomybės, tarp albumų autorių negaliojo jokie kiti amžiaus, lyties ar tautybės kriterijai.

Vis dėlto fotoalbumų funkcijos ir reikšmės skyrėsi. Šiandien paprastai išskiriami trys tipai ar kompiliacijos būdai: kolekcinis (katalogavimo ir išskaidymo būdu perteiktas pasakojimas, skirtas ypatingam pomėgiui), šeimos (pasakojama jos narių tarpusavio ryšių istorija, jis gimęs iš ankstesnių genealoginių praktikų) ir istoriškai šviežiausias autobiografinis (sutelktas į individualaus asmenybės virsmo tuo, kuo ji yra, istoriją)².

Šiandien tokie fotoalbumai dulka ne tik namuose, bet ir bibliotekų, muziejų bei archyvų lentynose. Keliasdešimt jų iš arčiau studijavau pastaruosius metus, bandydamą perskaityti ir įprasinti gausybę trūkinėjančių vizualinių pasakojimų³. Šį kartą norėčiau papasakoti kelis įdomesnius savo tyrimo fragmentus, susijusius pirmiausiai su asmeniniais šeimos ir autobiografiniais fotoalbumais.

DAUJOTAI

Susipažinkime su pirmo albumo herojais – Daujotų šeima. Jos galva – profesionalus miškininkas Marijonas Daujotas (1891–1975). Jis yra vienas pagrindinių Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomo albumo, pavadintu A204⁴, veikėjų. Iš Lietuvos kilę Marijono tėvai šeimą sukūrė Liepojoje, tačiau mirus tėvui, 1906 m. motina su trimis vaikais persikraustė į Minską. Dar būdamas gimnazistas, Marijonas čia artimai susidraugavo su pašto tarnautojo Aleksandro Krivonosovo šeima. Po dešimtmečio, jau pabaigęs miškininkystės mokslus ir dirbdamas atželdintoju, vedė vyriausią Krivonosovų

¹ Plačiau žr. Catherine Zuromskis, „Vernacular photography“, in: *Encyclopedia of 20th Century Photography*, Routledge, 2015, p. 1610–1616.

² Plačiau žr. Martha Langford, *Suspended Conversations: The Afterlife of Memory in Photographic Albums*, McGill-Queen's University Press, 2001.

³ Tekstas parašytas remiantis autorės 2016 m. VU Istorijos fakultete

apgintu magistro darbu *Mėgėjiškos fotografijos diskursas ir asmeninių fotoalbumų tradicija prieškarinio Lietuvoje*, vadovė doc. dr. Marija Drėmaitė, konsultantė dr. Margarita Matulytė.

⁴ Miškininko Marijono Daujoto šeimos albumas (I), 1898–1931, in: *Lietuvos centrinio valstybės archyvo Fotodokumentų skyrius*, (toliau – LCVA FS), A204, l. 23, Nr. P001–P148.

dukra Eugenija (g. 1894) – taip pat svarbią šio albumo heroję. Kilus Pirmajam pasauliniam karui, Marijono motina su dviem dukromis išvyko į Lenkiją, bet vedęs sūnus liko Rusijoje.

Jis visada save laikė litvinu, o Eugenijos giminė buvo kilusi iš Žemaitijos, todėl 1921 m. jauna šeima nusprendė vykti gyventi į Lietuvą, kurios vėliau jau niekada nepaliko. Po apsilankymo Eugenijos tėvonijoje Sedoje, netrukus persikraustė į netolimus Darbėnus, kur Marijonas užėmė Skuodo miškų urėdo pareigas. Mūsų aktyvusis herojus, vienas iš nedaugelio tuo metu išsilavinusių miškininkų, per nepriklausomybės laikotarpį spėjo padėstyti Dotnuvos žemės ūkio akademijoje, Alytaus aukštesniojoje miškų mokykloje, Kretingos pranciškonų ordino gimnazijoje, organizavo Baltijos pajūrio smėlynų apželdinimo darbus. Eugenija tuo metu užsiėmė ne tik trijų atžalų – Vlado (g. 1921), Alekso (g. 1926) ir Irenos (g. 1931) – auginimu, bet dalyvavo ir visuomeninėje veikloje – užėmė Lietuvos Vaiko draugijos Kretingos skyriaus valdybos narės ir išdininkės pareigas. Daujotas taip pat buvo inteligentas visuomenininkas: domėjosi literatūra, rašė straipsnius ir pats ryškino bei spausdino savo nuotraukas, pirmininkavo Kretingos gimnazijos tėvų komitetui, Lietuvai pagražinti draugijos Darbėnų skyriui, abu su žmona priklausė filantropinei Šv. Vincento Pauliečio draugijai, dalyvaudavo

Marijonas Daujotas su žmona Eugenija Krivonosovaite-Daujotiene ir sūnum Vladislavu švenčia Šv. Kalėdas. Miškininko Marijono Daujoto šeimos albumas (I). Darbėnai. 1926

įvairiuose vietiniuose kultūros renginiuose⁵. Socialine prasme Daujotų šeima priklausė viduriniajai klasei.

DAUJOTŲ ŠEIMOS ALBUMAS

Vartant Daujotų šeimos albumą, galėtų nustebinti faktas, kad nuotraukų išdėstymas neatitinka linijinės laiko struktūros. Tačiau tai tipinis senųjų fotoalbumų bruožas ir greičiau reiktų nustebti radus chronologinę pasakojimą. Galima spėti, kad albumo sudarytoja buvo Eugenija Krivonosovaitė-Daujotienė, kuri, pasak

Marijonas Daujotas su žmona Eugenija Krivonosovaite-Daujotiene. Miškininko Marijono Daujoto šeimos albumas (I). Saratovas. 1917

dukros atsiminimų, „savo rankose tvirtai laikė visus šeimos buitines rūpesčius ir siekė darnaus bendrabūvio, tvirtų dvasinių ryšių šeimoje, [...] pareigos šeimai jausmas reguliavo jos gyvenimą“⁶. Be to, pastebima bendra tendencija – XX a. pirmoje pusėje būtent moterys dažniausiai sudarinėjo šeimos albumus, net jeigu nuotraukų autoriai būdavo vyrai, mat žmonos tradiciškai atliko šeimines atminties puoselėtojos vaidmenį. Albume vyrauja mėgėjiškos Daujoto darytos nuotraukos (grupiniai portretai) ir vos keletas studijinių portretų, dažniausiai sukurtų iki Pirmojo pasaulinio karo. Pagrindinės temos – Daujotų šeimos gyvenimas, Marijono profesinė veikla, Eugenijos giminės, bendruomeninės progos.

Kad tai yra šeimos albumas, parodo ne tik konkrečios temos ir vaizduojami asmenys, bet ir specifinis genealoginis kompiliacijos būdas. Šiandien sunku suvokti naratyvą, sudėliotą asociatyviniu principu, mat jis remiasi vidine sudarytojos logika. Tačiau nors nuotraukų išdėstymas ir ne chronologinis, galima atpažinti du laikus –

⁵ Čia ir toliau biografiniai duomenys pateikti remiantis *Marijonas Daujotas – Lietuvos miškų želdintojas*, sudarytojai Irena Daujotaitė ir Aleksas Daujotas, Kaunas: Naujasis lankas, 2013.

⁶ *Marijonas Daujotas*, p. 9.

Minsko pašto tarnautojai su šeimos nariais. Iš kairės ketvirta būsima Marijono Daujoto žmona Eugenija Krivonosovaitė. Miškininko Marijono Daujoto šeimos albumas (I). Minskas. 1915

„iki“ ir „dabar“. Pirmasis prasideda 1898 m. Krivonosovų šeimos nuotrauka ir baigiasi 1917 m. Eugenijos ir Marijono vestuvių nuotrauka. Abi jos tame pačiame puslapyje ir puikiai iliustruoja genealoginį principą – jaunavedžių fotografiją palydi ankstesnės Eugenijos šeimos ir Marijono tėvo nuotraukos. Taip pabrėžiama šių dviejų žmonių kilmė, parodoma, iš kokių šeimų jie atėjo į santuoką⁷.

„Dabarties“ laiko nuotraukos prasideda 1923 m., kai jauna šeima atsistojo ant kojų ir įsikūrė Darbėnuose, ir baigiasi po dešimtmečio, kai gimė jauniausia atžala Irena, be to, tais pačiais metais Daujotai išsikraustė į Kretingą. Genealogija svarbi ir dabarčiai – šeima neapsiriboja vien tėvu, motina ir vaikais. Štai viename puslapyje

Susitikimas Krivonosovų sodyboje. Pirmoje eilėje sėdi Marija Krivonosovaitė, antroje eilėje iš kairės sėdi: Marijono Daujoto žmona Eugenija Krivonosovaitė-Daujotienė su sūnum Vladislovu, jos sesuo Aleksandra Krivonosovaitė-Navickienė, močiutė Teklė Srėbalavičienė, Skuodo miškų urėdas Marijonas Daujotas, jo uošvė Eugenija Srėbalavičiūtė-Krivonosovienė. Miškininko Marijono Daujoto šeimos albumas (I). Seda. 1925

puikuoja Marijono dukterėčių iš Lenkijos nuotrauka⁸, o iš albumo vidurio žvelgia Minske likę Eugenijos motinos giminės⁹, šalia – iš ten pat atsiųsta Marijono bendramokslio šeimos fotografija¹⁰. Labai ryškus Eugenijos tėvų ir seserų egzistavimas šeimos gyvenime, ji save identifikuoja ne tik su vyru ir vaikais, bet vis dar suvokia save ir kaip dukrą, vieną iš trijų seserų. Tą suponuoja viename puslapyje išdėliotos Eugenijos, Aleksandros ir Marijos – trijų seserų – mėgėjiškos portretinės fotografijos¹¹. Šis motyvas pasikartoja ir kitose nuotraukose.

Nepažįstamos aplinkos domestifikavimas, užfiksuojant ją juostoje, buvo ir liko viena svarbiausių rankinių fotoaparato funkcijų nuo tos akimirkos, kai „Kodak“ pirma reklamine kampanija nusitaikė į turistus ir keliautojus. Albume A204 matome savotišką šio reiškinio atgarsį – Daujotų bandymą prisijaukinti Darbėnus. Didžioji dalis fotografijų darytos miestelyje, o visi vaizdai, kurie fiksuoja ne konkrečius žmones, susiję būtent su Darbėnais: dvi miestelio panoramos, pušis, miškų

Iš kairės: Eugenija Krivonosovaitė-Daujotienė su sūnum Vladislovu, Mažutis, Mažutienė (Marijono Daujoto giminės), Marijonas Daujotas, Aleksandra Krivonosovaitė-Navickienė. Miškininko Marijono Daujoto šeimos albumas (I). Darbėnai. 1925

urėdijos pastatas, Marijono iniciatyva įrengtas skveras, bendruomenės šventės¹². Sąmoningai pasirinkusiai lietuvišką tapatybę, nors niekad iki tol nekalbėjusiai šia kalba, jaunai šeimai buvo itin svarbu integruotis į vietos bendruomenę, pažinti ir suprasti miestelio erdvę. Tokį bandymą greičiausiai ir atspindi Darbėnų fotografijos.

⁷ Miškininko Marijono Daujoto šeimos albumas (I), 1898–1931, I. 4, Nr. P033–P035.

⁸ Marijono Daujoto sesers Stefos Kowalskos dukterys Zosė ir Halina, Lenkija, [1920], in: *LCVA FS*, A204, Nr. P052.

⁹ Eugenijos Srėbaliūtės-Krivonosovienės (Marijono Daujoto žmonos motinos) giminės, Minskas, 1927, in: *LCVA FS*, A204, Nr. P074.

¹⁰ [Marijono Daujoto bendramokslio šeima], Minskas, 1927, in: *LCVA FS*, A204, Nr. P075.

¹¹ Miškininko Marijono Daujoto šeimos albumas (I), 1898–1931, I. 21, Nr. P133, P135, P136.

¹² *Ibid.*, Nr. P049, P090, P121, P122, P128, P129.

Iš kairės: Povilo Plechavičiaus vaikai – Irena, Povilas, Narbutas. Šalia sėdi Grinbergienė. Generolo Povilo Plechavičiaus šeimos albumas. 1919–1940

Labai ryški albume profesinė linija. Jeigu laikomės prielaidos, kad albumo sudarytoja buvo Eugenija, Marijono profesijos išryškinimas atitinka dukros Irenos atsiminimus apie motinos požiūrį į sutuoktinį – pastarasis turi būti žmonos taip aprūpintas, kad galėtų nekliudomas atlikti savo profesinį darbą. Apskritai galime sakyti, kad albumo A204 pasakojime pareiga (profesinė ir visuomeninė veikla) pabrėžiama labiau nei malonumai (laisvalaikis, atostogos, asmeninės šventės). Tuo metu kituose vartytuose albumuose santykis priešingas – laisvalaikis ir šeimos akimirkos nustelbia užuominas į profesiją ir visuomenę. Šiuo aspektu Daujotų albumas atliepia pirmuosius XX a. pradžios fotoalbumus, kuriuose šeimos galvos fotografijos buvo stipriai maskulinizuotos ir susietos su išoriniu pasauliu bei nuotykiiais, o moterims palikta ribota namų sfera¹³.

Įdomu, kad Daujotų albumo naratyve vaikai neužima centrinės pozicijos, kaip tai būdinga tipiškiems šeimų, ypač jaunų, albumams. Vyriausias sūnus Vladislovas dažniausiai pasirodo šalia mamos ir tėvo, vėliau lyg iš

Irenos Plechavičienės giminaičių vestuvės. Viršujė kairėje stovi Povilas Plechavičius, pirmoje eilėje sėdi Irena Plechavičienė, Grinbergienė su anūku Narbutu, priekyje tupi Irena Plechavičiūtė. Generolo Povilo Plechavičiaus šeimos albumas. 1919–1940

niekur išdygsta ir broliukas Aleksandras. Aiškiai užfiksuotas tik jaunėlės Irenos gimimas. Albume vos penkios fotografijos, kurios fiksuoja vien vaikus, o vienintelė aiškiai šventinė šeimos nuotrauka – prie kalėdinės eglutės dovaną apžiūrinėjantys Marijonas, Eugenija ir mažasis Vladas¹⁴. Tokį atvejį galima būtų interpretuoti kaip dar vieną atvirumo, šeimos noro neužsidaryti, įsilieti į bendruomenę ženklą.

Simbolinis leitmotyvas – Eugenijos, sūnaus Vladislovo ir sesers Aleksandros atvaizdas, atsikartojantis dešimtyje skirtingų fotografijų. Kadangi Marijonas buvo šeimos fotografas, galima spėti, kad ketveriukė (Marijonas už kadro fotografuoja, Eugenija, Aleksandra ir Vladas pozuoja) tradiciškai laiką leido kartu. Be to, Aleksandra

Priekyje sėdi iš kairės: Modesta Plechavičiūtė, Povilo Plechavičiaus vaikai: Irena, Povilas ir Narbutas. Pirmoje eilėje sėdi: du nežinomi asmenys, Irena Plechavičienė, Grinbergienė, Juzefa Vienclavičienė. Stovi: Povilas Plechavičius, Leonardas Plechavičius, nežinomas asmuo, Modestas Plechavičius. Generolo Povilo Plechavičiaus šeimos albumas. 1919–1940

Krivosovaitė-Navickienė pasirodo ir kituose siužetuose, jos atvaizdą sutinkame net 46 fotografijose, taigi ją galima laikyti artimiausiu Daujotų šeimai asmeniu. Tai galėjo lemti ir praktinės priežastys – Eugenijos sesuo kartu su Marijonu dirbo Skuodo miškų urėdijoje raštininke ir gyveno tuose pačiuose Darbėnuose. Tuo metu Aleksandros vyras užfiksuotas tik vienoje nuotraukoje. Daujotų šeimos gyvenime jis, regis, visai nedalyvavo.

Teoriškai pasikartojantys motyvai – vaizdiniai, siužetai, žmonės – būdingi kiekvienam albumui, tačiau praktiškai juos sužvejoti ne taip paprasta. Tarp kitų nagrinėtų albumų labai išsiskiria Plechavičių¹⁵, kuriame itin ryški, kone kiekvieną siužetą lyg šmėkla persekioja uošvės Grinbergienės (vardas nežinomas) figūra. Pa-

¹³ Plačiau žr. Patricia Holland, „How Sweet It Is to Scan“, in: Liz Wells (ed.), *Photography: A Critical Introduction*, London: Routledge, 2004, p. 105–132.

¹⁴ Marijonas Daujotas su žmona Eugenija Krivosovaitė-Daujotienė ir sūnum Vladislovu švenčia Šv. Kalėdas, Darbėnai, 1926, in: *LCVA FS, A204, Nr. P027*.

žvelgus į visų jos atvaizdų koliažą, peršasi mintis, kad ji labai aktyviai dalyvavo Plechavičių šeimos gyvenime, ypač daug laiko praleisdavo su mažaisiais Povilu, Irena ir Narbutu. Galima įžvelgti netgi savotiškas varžybas dėl autoriteto šeimoje, nes fotografijose centrinėmis pozicijomis vis keičiasi Povilas Plechavičius ir uošvė – imponantiškos išvaizdos tvirto sudėjimo moteris, visada užsidėjusi akinukus juodais stiklais.

Kad ir koks neutralus atrodytų šeimos albumas, jo sudarytojo ranka negali būti nei visiškai objektyvi, nei viską žinanti. Daujotų albumas atspindi pirmiausia Eugenijos šeimos viziją – pasididžiavimą vyro profesinė veikla, stiprų ryšį su savo pačios tėvais ir seserimis, taip pat šeimos suvokimą kaip vietinės Darbėnų bendruomenės dalį. Jeigu albumo kūrėjas būtų Marijonas, galima būtų tikėtis išvysti visai kitokius kertinius pasakojimo akcentus. Panašiai atrodys visų šeimų pajūrio ar paežerės linksmybės, ar pataluose besivartantys nuogūčiai kūdikiai. Tačiau nors ir pasikartojančios, fotografinės temos sugula į skirtingus vizualius pasakojimus, kuriuos lemia tiek albumo kompiliatoriaus asmenybė, tiek ir pačios šeimos pobūdis. Galima sutarti tik dėl labai apibendrintos šių fotoalbumų paskirties – perduoti šeimos istoriją.

KETURIŲ MOTERŲ AUTOBIOGRAFINIAI ALBUMAI

Autobiografiniai albumai labai įdomūs ir įvairūs, tačiau dėl autorių margumo juos sunku lyginti. Todėl pagnrinėsiu keturių moterų fotonaratyvus, atkreipdama dėmesį į kiekvienos iš jų individualią raišką, socialinę padėtį ir tapatybę. Trumpai su jomis susipažinkime. Pirmoji dažniausiai atpažįstama kaip Prano Mašiotio duktė, be to, istorikė ir bibliografė – Marija Mašiotaitė-Urbšienė (1895–1959). Albume¹⁶ atsispindi jos 31–32 gyvenimo metai, kai ji, ką tik ištekėjusi už diplomato Juozo Urbšio, su vyru dirbo ir gyveno Lietuvos pasiuntinybėje Berlyne. Ji jau buvo baigusi aukštuosius moterų kursus Maskvoje, spėjusi padirbėti pasiuntinybės Paryžiuje ir Maskvoje. Marijos būsimosios brolienės Veronikos Pukštytės (1897–1991) nedidelis albumas¹⁷, be kelių ekskursų į praeitį, reprezentuoja merginos 25–26 gyvenimo metus, kai ji, kaip ir nemaža dalis Rygos lietuvių Pirmojo pasaulinio karo metu, buvo neseniai apsigyvenusi Kaune. Veronika priklausė banko tarnautojo ir kilmingos vokietės šeimai. Po kelerių metų mergina pasekė tėvo pėdomis ir įsidarbino naujai susikūrusiame Lietuvos banke.

¹⁵ Generolo Povilo Plechavičiaus šeimos albumas Nr. 3, [1919–1940], in: *LCVA FS*, A031, l. 22, Nr. P001–P060.

¹⁶ Marijos Mašiotaitės-Urbšienės nuotraukų albumas, 1926–1927, in: *LNMMB RS*, f. 15, b. 495, l. 18, Nr. 102.

¹⁷ Veronikos Pukštytės-Mašiotienės nuotraukų albumas, [1922–1923],

Bene garsiausios Panevėžio Moigių giminės atstovė Irena Moigytė (1915–2001) su kilminga išsilavinusia motina ir seserimi iš Černigovo į Kauną atsikėlė dėl tos pačios priežasties kaip ir Veronika. Kartu keliavo ir tėvas, tačiau susirgo ir mirė. Albume¹⁸ daugiausia nuotraukų iš jos prancūzų kalbos ir literatūros studijų Vytauto Didžiojo universitete (VDU) laikų, taigi 19–23 Irenos gyvenimo metų. Metais jaunesnė ketvirtoji herojė – iš Panevėžio krašto, Žudžių kaimo, kilusi būsimoji pedagogė Elena Gabulaitė (1916–1999). Paprastų valstiečių dukra 1937 m. įstojo į VDU, kur studijavo lietuvių filologiją, be to, užėmė moksleivių ateitininkų centro valdybos sekretorės pareigas, dirbo žurnalo *Ateitis* redakcijoje. Tuo metu ir prasideda jos, dvidešimt vienerių metų merginos, albumo¹⁹ istorija, kuri truko iki tol, kol jai sukako dvidešimt ketveri (vėliau papildyta keliomis fotografijomis). Taigi turime dviejų skirtingos socialinės kilmės būsimų mokytojų studentų, ištekėjusių visuo-
menininkės inteligentės ir kilmingos merginos, būsimos banko tarnautojos, albumus.

MARIJA

Marijos albume aiškiai matyti griežtas struktūravimas – vienas arba du puslapiai dažniausiai skirti tik vienam fotografiniam įvykiui. Marija pati turėjo fotoaparata ir galėjo pririnkti pakankamai nuotraukų, kad vieną įvykį pristatytų visa vaizdų serija (pavyzdžiui, Giruliuose su Veronika Čiurlionyte-Karužiene ir jos vaikais praleistą dieną). Tarp šių vienodo dydžio baltu rėmeliu nuotraukų įsimaišo ir artimųjų Marijai atsiųstos portretinės ir autorės apkarpytos fotografijos.

Elena Jacevičiūtė

Marijos pasakojime daug skirtingų žmonių, tačiau juos galima suskirstyti į tris kategorijas: artimiausi šeimos nariai (vyras, tėvai ir broliai, šuneliai), kolegės (Lietuvos atstovybės Berlyne darbuotojai ir susiję asmenys) ir seni Mašiotų šeimos pažįstami (Elena Jacevičiūtė, Jablonskiai, Čiurlioniai, Žemkalniai ir kt.). Marijos albumas išsiskiria gausiu jos ir vyro santykių fiksavimu, per nuotraukas atrandame jų nuoširdžiais jausmais pagrįstą meilės istoriją. Štai jaunavedžiai sėdi ant žolės, intymiai susiglaudę veidais ir atsirėmę į krū-

in: *LNMMB RS*, f. 13, b. 115, l. 14, Nr. 51.

¹⁸ Irenos Moigytės nuotraukų albumas, [1930–1940], in: *PAVB RS*, f. 96, b. 506, l. 25, Nr. 101.

¹⁹ Elenos Gabulaitės mokslo ir studijų metų nuotraukų albumas, [1935–1940], in: *PAVB RS*, f. 9, b. 1215, l. 22, Nr. 44.

Marija Mašiotaitė-Urbšienė skaito Berlyno bute

Juozas Urbšys skaito Berlyno bute

mo šaka²⁰. O štai tarsi persikūnijame į Mariją ir regime priešais mus valtyje sėdintį Juozą Urbšį, kuris vilki baltais marškiniiais ir kaklaraiščiu, tačiau darbuojasi irklais²¹. Kitas albumo puslapis parodo, kad Marijos ir Juozo partnerystė labai demokratiška – keturiuose portretuose jie atkartoja vienas kito pozas²². Juozas skaito knygų lentynos fone, o greta lygiai tą patį daro Marija. Galime netgi įsivaizduoti, kaip jie žaisdami fotografuoja vienas kitą. Taigi matome ikūnytą žmonos, kaip lygiavertės partnerės, sampratą.

Tarp Marijos aplinkos daug visuomenėje žinomų veikėjų, tačiau autorės santykis su jais grynai asmeninis. Jonas Jablonskis ar Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė albume atsiranda kaip seni šeimos draugai, lankomi privačioje erdvėje, o ne oficialiose iškilmėse ar visuomeninių organizacijų susibūrimuose. Bendradarbiai iš Lietuvos pasiuntinybės Berlyne čia taip pat ne visuomeni-

Ant Lietuvos pasiuntinybės verandos laiptų Berlyne. Iš kairės: Sruoga, Urbšys, Anysas, Babionytė, Reichmanas, Sidzikauskienė, Sidzikauskas, Jacevičiūtė, Sruogienė, Lozoraitis

nio, o profesinio gyvenimo atspindys. Taigi, remdamiesi Marijos albumo naratyvu, negalėtume pasakyti, kad ji buvo aktyvi visuomenės veikėja, atsidavusi organizacijų ar draugijų narė.

VERONIKA

Nedideliame Veronikos albume aiškios dvi linijos, skirtingi pildymo laikai. Iš pradžių mergina nuotraukas klijavo tik vienoje lapo pusėje – čia nuosekliai išdėstytos grupių fotografijos. Vėliau nepavaldžiomis chronologijai portretinėmis nuotraukomis užpildytos ir antrosios lapų pusės. Atvaizdų stilistika skirtinga, mažai privačios aplinkos detalių, todėl galima spėti, kad Veronika fotografe nebuvo.

Pavarčius atidžiau, darosi akivaizdu, kad albumas persmelktas viduriniojo socialinio sluoksnio ženklais. Pirmiausia į akis krenta merginos apranga: visur skirtinga madinga suknelė ir skrybėlaitė, šalia – tokie patys stilingi jaunuoliai ir merginos. Taip pat atsispindi ir autorės nerūpestingas gyvenimo būdas: vasarą „aušinis jaunimas“ žaidžia badmintoną Sporto sąjungos teritori-

Grupės portretas su raketėmis teniso kortė ant Vytauto kalno. Identifikuotos tik pozuojujų pavardės – Muller, Blažys, Maurack, Žadeika, V. P., Aarnio, Demant (keturi vyriškiai ir trys damos, apsirengę ne sportiškai). Kaunas, 1923

joje ant Vytauto kalno, o žiemą ten pat čiuožinėja žaisdami ledo ritulį, linksminasi gegužinėse, lanko žemės ūkio parodą. Visur plačios „kodakinės“ šypsenos, jokio kaimo, darbo, mokslo ar visuomeninės veiklos. Albumo autorė tarp šių jaunuolių iškyla kaip patraukli ir žavi mergina, besišypsanti vis kito vaikinio pašonėje. Akivaizdus flirto motyvas perša mintį apie merginos norą kuo greičiau susirasti partnerį, vyrą. Ta pati fotografija

²⁰ Marijos Mašiotaitės-Urbšienės nuotraukų albumas, 1926–1927, Nr. 22.

²¹ *Ibid.*, I. 8, Nr. 38–40.

²² *Ibid.*, I. 9, Nr. 41–44.

Žemės ūkio parodoje: Arenganzonaitė, Aukštuolis, Sabaitė, V. P. Kaunas, 1922

su nenustatytu jaunuoliu įklijuota albume du kartus²³ (antroji sulankstyta ir nudėvėta), galima spėti šį asmenį buvus itin brangų Verai.

Įdomus albumo 4 puslapis, kuriame Vera užfiksavo savo pačios augimą: greta išrikiuotos portretinės fotografijos, kai jai 8, 11 ir 16 metų²⁴. Tame pačiame puslapyje – jos motinos ir brolio portretinės fotografijos, brolio šeima užfiksuota ir kituose puslapiuose. Taigi Veros albume matome tiek sąmoningą tapatinimąsi su artimiausiais šeimos nariais, tiek pasąmoningą – su viduriniąja socialine klase.

IRENA

Patikrinus Irenos albumo kampučiais pritvirtintų fotografijų nugarėles, kuriose pati autorė įrašė datas, matyti, kad viename puslapyje rikiuojasi skirtingų metų vaizdai. Štai dviejų puslapių nuotraukas vienija tai, kad visos jos darytos žiemą, nors vaizduoja skirtingus žmones, metus ir vietas. Arba viename atvarte suklijuotos fotografijos iš pasivaikščiojimo su draugėmis,

Irena su grupiškais pievoje, 1938-06-12

o kitame – iš susitikimo su giminaičiais po dvejų metų. Tokia struktūra pašaliniam vartotojui per daug miglota, kad būtų suprantama. Bet ir čia ryškėja tam tikri motyvai.

Nors Irena buvo kilminga mergina, jos padėtį išduoda vienintelė fotografija, kurioje giminės moterys pozuoja apsirengusios prabangiomis „ponių“ suknelėmis²⁵. Daugiau jokių senosios luominės tapatybės ženklų neišvysime. Netgi priešingai, Irena dažniausiai vilki kuklia lengva suknele, fotografuojasi kaimiškose vietovėse, tad atrodo kaip paprasta provincijos mergina (pavyzdžiui, pozuoja su keliomis merginomis prie šieno kaugės rankose laikydama grėbli²⁶). Tačiau šeimos ir giminaičių linija jos naratyve labai ryški. Šalia bend-

Irenos giminės moterų nuotrauka, kurioje matyti luominės tapatybės ženklai

ramokšlių grupių portretų lygiagrečiai dėstomos fotografijos, fiksuojančios giminaičių susitikimus, jų daug ir jie skirtingi. Tiesa, nerasime nė vieno mirusio tėvo atvaizdo.

Įdomu, kad Irenos albume aptinkame vos vieną fotografiją, kurioje ji pozuoja viena²⁷. Gausus skirtingų aplinkinių būrys trukdo išskirti albumo savininkei svarbiausiuosius. Dažniausiai Irena tiesiog pasirodo bendramokšlių merginų ir tarp jų įsimaišiusio vieno kito jaunuolio grupelėje. Tarp šių jaunuolių nevyksta ar bent vizualiai neišryškėja flirto motyvas, kaip ką tik vartytame Veronikos albume. Tai tiesiog linksma draugų kompanija. Iš fotonaratyvo galima spręsti, kad bent jau studijų metais (ir iki tol) mūsų herojė nepriklausė jokiai organizacijai, daugiausia dėmesio skyrė bendravimui su mokslo draugais ir giminaičiais.

²³ Veronikos Pukštytės-Mašiotienės nuotraukų albumas, [1922–1923], Nr. 37, 50.

²⁴ 8 ir 11 metų portretai išplėsti, tačiau išlikę šalia buvę įrašai su amžiumi; žr. *Ibid.*, l. 2, Nr. 8–11.

²⁵ Irenos Moigytės nuotraukų albumas, [1930–1940], l. 18, Nr. 99.

²⁶ *Ibid.*, l. 19, Nr. 100.

²⁷ *Ibid.*, l. 12, Nr. 64.

Irena su grupiokais ant VDU pastato laiptų, 1937-05-28

ELENA

Fizine išvaizda labiausiai išsiskiria Elenos fotoalbumas. Tai kišeninio formato drobe aptraukta knygelė, kurios vieno lapo kišenėlė skirta tik vienai nuotraukai. Didžiausia vaizdinio pasakojimo dalis sutelkta į Elenos studijų VDU metus, o paskutinę dalį sudaro pavienių sovietinio laikotarpio fotografijų eilė. Kadangi pastarosios šokinėja nuo ketvirto iki septinto dešimtmečio ir primena išsimėčiusių nuotraukų saugyklą, galima numanyti, kad autorė arba pakeitė ankstesnes fotografijas šiomis, arba tiesiog užpildė buvusias tuščias albumo kišenėles. Šioje albumo dalyje, papildytoje jau gerokai po jo sukūrimo laiko, įdėtos ir vienintelės fotografijos, įamžinusios gimtąją Elenos sodybą ir Gabulų šeimos kapavietę²⁸. Pradinis pasakojimas, kuriuo autorė atsiribojo nuo savo kilmės ir koncentravosi į dabartį, vėliau Elenos buvo permąstytas ir pakeistas, įterpiant šeimos istorijos bei tėviškės motyvą. Ar Kaune besimokančią jauną merginą tuo metu trikdė jos socialinė kilmė (valstiečių dukra iš kaimo), galima tik spėlioti.

Ryškesniausia iš visuose šikart vartytuose albumuose veikiančių „antraplanių aktorių“ – Emilija Šešeikaitė, su kuria Elena kartu gyveno, mokėsi ir dalyvavo ateitininkų organizacijos veikloje. Apie itin artimą draugystę liudija Emilijos pasirodymas fotografijose beveik dvidešimt kartų, iš kurių trečdalis – dviejų merginų bendri portretai. Be to, albumelyje įdėta ir Emilijos vizitinė kortelė. Kadangi Elenos pasakojime visai nėra jos šeimos, tą vaidmenį bent jau vizualiai užpildo Emilija. Ši šeimos jausmą ypač išryškina nuotraukos iš bendro būsto²⁹.

Dar vienas ryškus šio albumo bruožas – tapatinimasis su tam tikra visuomenės grupe. Daugiau nei trečdalis fotografijų vaizduoja Eleną kaip Ateitininkų organizacijos narę, laisvalaikį gamtoje leidžiančią tarp savo kolegų, o tapatybę vizualiai sustiprina uniforminė

²⁸ Elenos Gabulaitės mokslo ir studijų metų nuotraukų albumas, [1935–1940], in: PAVB RS, f. 9, b. 1215, Nr. 26, 27.

²⁹ *Ibid.*, Nr. 5–7.

³⁰ *Ibid.*, Nr. 9–12.

studentiška kepuraitė³⁰. Tiesa, kad tai ne šiaip Elenos grupės draugai, suprantame tik patyrinėję bibliotekos pateiktus aprašymus su identifiкуotais nuotraukose asmenimis. Galbūt skyrę kitiems albumams daugiau laiko ir pabandę suvesti galus, Veros ar Irenos pasakojimuose taip pat išvystume ne tik atskirus veikėjus, bet ir visuomenės grupes? O gal jų gyvenimai tiesiog buvo skirtingi. Nedrašu iš anksto spėti.

Kad ir kaip būtų, akivaizdu, jog iš pirmo žvilgsnio panašūs, tačiau ne visur atsikartojantys siužetai rikiuojasi į skirtingas autobiografines istorijas. Tad kokias asmenybes matome šių keturių albumų naratyvuose? Marija pasirodo kaip sociali, bet ir šeimiška inteligentė europietė; Veronika – kaip nerūpestinga ir aktyvi vidurinėsios klasės atstovė, geidžiama mergina; Elena – kaip religinga ir visuomeniškai aktyvi studentė kaunitė, Irena – kaip kukli ir draugiška studentė, palaikanti stiprius ryšius su gimine. Galiausiai vien tai, kad šios moterys kūrė autobiografinius, o ne kitokio tipo albumus, byloja, kad save jos suvokė pirmiausia kaip savarankiškas individualybes, o ne atliekančias tradicinį moters, pasitraukusios į šešėlį ar ištirpstančios šeimoje, socialinį vaidmenį.

Vytauto Didžiojo universiteto studentės filologės Elena Gabulaitė ir Emilija Šešeikaitė nuomojamo kambario Minties rato g. 9a balkone Kaune. 1940-06-15

Vytauto Didžiojo universiteto studentai ateitininkai: Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų sąjungos pirmininkas Bronius Stasiukaitis, Cento valdybos nariai: Elena Gabulaitė, Vincas Natkevičius, Petronėlė Stoškutė, Antanas Briedelis. Kaunas, 1939

VIETOJ IŠVADŲ

Ką naujo sužinojome, pasižvalgę po šiuos kelis tarpukario relikтус? Be kelių vaizduotę kutenančių epizodų iš fotoalbumų sudarytojų gyvenimų, galima pasakyti ir kažką bendresnio. Norisi paprieštarauti dažnai sutinkamam pirminiam įsivaizdavimui, kad visi fotoalbumai panašūs ir pateikia nesunkiai atpažįstamą archetipinį tobulos šeimos pasakojimą. Tradiciškai tokie albumai apibūdinami kaip vizualiniai triumfo naratyvai – gimimo, vaikų švenčių, pirmos dienos mokykloje, jos baigimo, vestuvių, metinių ir kitų panašių progų. Drįsčiau sakyti, kad yra atvirkščiai – ieškant tokiems fotoalbumams būdingų tipinių reiškinių, tenka nusivilti. Vienintelė ryški jungtis tarp šeimos albumų (Daujotų, Plechavičių ir dar daugelio šįkart nepaminėtų) yra ta, kad jie nepateikia to, ko iš jų tikimės – tvarkingos ir nugludintos šeimos gyvenimo istorijos. Galbūt ją sudėliotumėme peržvelgę kelis vienos giminės albumų tomus, bet esama padėtis tokios galimybės nesuteikia. Aprėpdamas vos kelerius metus, albumo pasakojimas nepajėgia sutalpinti gimimo ir mirties ciklo. Kita vertus, tai liudija apie smarkiai išaugusį fotografavimo(si)

reiškinių. Nuotraukų atsiranda tiek, kad galima pateikti gana smulkmenišką, nedidelės laiko atkarpos naratyvą. Čia džiugių, bet kasdieniškų momentų daugiau nei iškilmingų, grandiozinių progų. Pasakojimams smulkėjant, jie neišvengiamai individualėja – fotoalbumai kviečia intymesniam prisilietimui prie konkrečios šeimos asmeninės istorijos ir apsunkina tyrėjų taip mėgstamų palyginamų bendrybių paieškas.

Kaip parodė vartyti albumai, perteikiami naratyvai esti labai įvairūs, kaip ir jų sudarytojų gyvenimai. Vizualiniuose pasakojimuose ryškėja tiek kasdienybė, tiek ypatingos progos, socialinė aplinka ir psichologinės projekcijos. Šiuos visus aspektus galima atpažinti tik turint kontekstinių biografinių žinių apie albumo autorių arba jo veiklos lauką. Be to, labiausiai paplitę buvo net ne šeimos, o autobiografiniai albumai. Tokia tendencija liudija apie visuomenės individualėjimą, o kartu ir demokratėjimą, nes autobiografinius pasakojimus kūrė seni ir jauni, vyrai ir moterys, lenkai, lietuviai, žydai ar rusai.

Beveik nė vienas albumas griežtai neseka chronologinio pasakojimo būdo. Tiesą sakant, tai nėra kažin kokia naujiena, užtektų paskaityti bet kuri užsienio tyrėjų darba. Tačiau aiškaus atsakymo, kodėl taip yra, trūksta. Antropologai linkę manyti, kad savo struktūra fotoalbumai remiasi labiau žodinio nei tekstinio pasakojimo tradicijomis. Juk dažnai ką nors pasakodami, nejučia nukrypstame į senesnius laikus, norėdami suteikti kontekstinės informacijos, arba koks nors vėlesnis įvykis sužadina prisiminimą apie panašią situaciją praeityje. O štai atsitiktiniam vartytojui, niekad nepažinojusiam pasakojimo autoriaus, lieka intriguojantis detektyvas.

Šiandien, prieš dvidešimt ar šimtą metų surikiuotomis į pasakojimą nuotraukomis artikuluojamos pirmiausia ne meninės idėjos ar politinė propaganda, o albumo sudarytojo asmeninė pasaulio tvarkos samprata, nulemta tiek individualios patirties, tiek jo gyvenamojo meto socialinių ir kultūrinių konvencijų. Taigi galiausiai visi fotografijų albumai atspindi amžiną įtampą tarp socialinės sistemos ir atskiro jos veikėjo, gražindami prie neišsprendžiamo klausimo – kuris kurį? ❧

MAŽOSIOS SCENOS KULTŪRA PRIEŠKARIO KAUNE

Bernadeta Baublinskaitė

Šimtmečio minėjimui besirengiančioje Lietuvos Respublikoje jau yra tapę įprasta ieškoti kuo ilgesnių dabartinių reiškinių šaknų. Ir galima tuo pasidžiaugti: antai Lietuvos radijas kaip savo jubiliejų mini transliacijų iš Kauno radijo stoties 90-metį, o ne dabartinio pavadinimo institucijos veiklos pradžią sovietų valdžios okupuotoje Lietuvoje (žinia, Lenkijos Vilniuje nuo 1927 m. veikusio Vilniaus radiofono niekas neprisimena). Kauno Lietuvai priskiriame, taigi ir saviškiu laikome vilnietį, Sankt Peterburge iki bolševikų laikų išgarsėjusį, vėliau ne vienoje šalyje rezidavusį Danielių Dolskį, pirmąjį lietuviškų šlagerių kūrėją ir atlikėją, kurio 125-metis minėtas ši pavasarį. Kauno Lietuvoje ieškotume ir lietuviškosios populiarios kultūros ištakų. Išties Pirmosios Respublikos laikotarpiu Kaunas iš buvusios provincijos miesto virto šalies kultūros, politikos ir ekonomikos centru. Besiskverbiančios Vakarų kultūros proveržis, formavęs tarpukario Kauno madas ir veikęs švietimą, taip pat buvo pastebimas ir muzikoje. Į laikinąją sostinę atkeliavo populiariosios muzikos žanrai (šlageriai, kupletai, monologai, divertismentai), o jų nuolatine pasirodymų vieta tapo „mažoji scena“. Šiandien daugelis muzikologų šį terminą vartoja įvardyti tarpukariu restoranuose, kavinėse ar kino teatruose buvusias pakylas-scenas, ant kurių skambėjo vien pramoginio pobūdžio muzika, vyko akrobatiniai ir šokių pasirodymai.

Pirmieji artistai, populiarinę pramoginę muziką, buvo ne vietiniai. Sėkmingą jų integraciją skatino laikinojoje sostinėje besiformavusi kultūrinė aplinka – į ponus ar autoritetingus atvykėlius besilygiuojantys miestiečiai įprato laisvalaikį leisti linksmindamiesi. Labiausiai užsienio artistai tarpukario Kaunu domėjosi trečio dešimtmečio pradžioje. To meto spauda rašė apie įvairių tautybių atlikėjus, kurie grojo, šoko ir vaidino cirko numerius kavinėse ir restoranuose. Populiariausi atlikėjai buvo rusų estrados dainininkas Aleksandras Vertinskis (1889–1957), aktorė, džiaz dainininkė Josephine Baker (1906–1975), latvių nacionalinės operos šokių duetas Nina Česka ir Arne Fibich, mulatė Fortūna la Kreolė, akrobatai parodistai *2 Orfi* ir kiti. Šie atlikėjai, žinoma, nemokėjo lietuviškai, tačiau publikos

sutraukdavo, matyt, pakankamai. Restoranų savininkai klientus ėmė vilioti vis dažniau atsinaujinančia menine programa ar naujais vardais iš užsienio. Tai tapo prestižo reikalu, padėdavusiu gerą reputaciją turinčiam restoranui pritraukti ir atlikėjų, ir publikos.

Laisvės alėjoje tarp vietinės grietinėlės, mieste reziduojančių užsienio diplomatų bei verslininkų ir bohemos atstovų labiausiai pamėgti buvo „Versalis“, „Metropolis“, „Konrado kavinė“, „Pale-Ale“, „Automatas“, „Aldona“. Juose buvo organizuojami ne tik užsienio ar vietos artistų pasirodymai, bet ir baliai, rengti labdaros tikslais, svarbiomis progomis. Vienos žymesnių – žurnalistų organizuojamos Spaudos iškilmės, kuriose dalyvaudavo garsūs menininkai, diplomatai, politikos atstovai. Žinoma, kiekvienas renginys privalėjo turėti meninę programą. Iš pradžių ją dažniausiai atlikdavo operos solistai, tačiau ilgainiui, dėl publikos pageidavimų, imti praktikuoti kabaretinio pobūdžio divertismentai: kupletai, monologai, šokiai¹. Vis mažiau žmonių šokių vakarą galėdavo įsivaizduoti be tango, rumbos, fokstroto ar valso ritmų.

Kauno pramogų scenos gyvenime reikėsi ir vietos atlikėjai. Nemažai gabių muzikantų čia persikėlė iš lenkų užimto Vilniaus, gavo darbą Kauno Valstybinio teatro orkestre arba kūrė savo muzikinius kolektyvus – mažus saloninius orkestrus, koncertavusius kavinėse ir restoranuose. Spaudoje minėti keturiasdešimt penki muzikantai, sudarantys septynis muzikos ansamblius². Kiekvienas jų turėjo savo pasirodymų vietą, kuri ilgainiui tapdavo ir restorano vizitine kortele. Paminėjus kurį orkestrą, iškart žinodavai, kur jis groja. Su jais kartu koncertuodavo ir žymūs to meto šlagerių atlikėjai Danielius Dolskis (1891–1931), Antanas Šabaniauskas (1903–1987), Stepas Graužinis (1910–1985), Antanas Dvarionas (1899–1950), Jonas Byra (1891–1972) ir kt. Restoranų savininkai, norėdami sulaukti daugiau lankytojų, įvairiais būdais bandė pasikviesti pas save geriausius orkestrus, kurie sutikdavo keisti pasirodymo

¹ Lietuvos aidas, 1930-03-03, Nr. 51, p. 5.

² Mūsų menas, 1938, Nr. 1, p. 23.

vieta už geresnį atlyginimą. Yra žinoma, kad orkestro vadovas Chaimas Ceitelis per mėnesį „Versalyje“ uždirbdavo 1085 Lt³, Moišė Hofmekleris – 750 Lt⁴, o griekas Bankas – 336 Lt⁵.

LIETUVIŠKOS ESTRADOS ŠLAGERIAI IR JŲ KŪRĖJAI

Iki ketvirto dešimtmečio pradžios Lietuvoje nebuvo kompozitorių ir tekstų kūrėjų, kurie parūpintų lietuviškų mažosios scenos kūrinių. Didelę dalį pasirodymų sudarė užsienio artistų atliekami šlageriai rusų, vokiečių, ispanų ir kitomis užsienio kalbomis. Iš pradžių to pakako, nes lietuviai sunkiai suvokė įsitvirtinti ban-

Hofmeklerio vadovaujamas orkestras. Iš žurnalo *Nemunas* (1969, Nr. 12, p. 52)

dančią estradinę muziką ir neieškojo joje lietuviškumo. Visuomenė ją plačiau pripažino tik vėliau – su plokštelėmis, greitai populiarėjančiu radiju ir kino filmais. Ankstyvas lietuviškų šlagerių atsiradimas prasidėjo su Dolskio, Šabaniausko, Dvariono ir kitų atlikėjų atėjimu į Kauno mažąją sceną. Jų repertuare atsirado vietos ne tik užsienio, bet ir lietuviškų šlagerių kūrėjams. Iš pradžių daugumai šlagerių buvo imamos to meto Europoje populiaros melodijos iš filmų ar šokių ir joms pritaikomi lietuviški tekstai. Dažniausiai buvo dainuojama apie meilę, Lietuvos miesto gyventojų aktualijas, kraštovaizdžius, įtraukiant ir tradicinius lietuviškus vardus. Netrukus lietuvių kompozitoriai, užsiimantys užsienio melodijų transformacijomis, pradėjo kurti ir savas kompozicijas.

Dauguma lietuviškų šlagerių kūrėjų buvo įvairių sri-

čių specialistai ir tik maža dalis buvo profesionaliau susipažinę su muzikos kompozicija. Kartais tekstus ir muziką rašydavo ir patys mažosios scenos atlikėjai. Tų žmonių kūryboje galėjai rasti daug gražiai harmonizuotos muzikos ar parašytų tekstų, tačiau jie nebuvo estrados žanro profesionalai ir savo dainomis neprilygo užsienio kūrėjams iš Lenkijos, Austrijos, Italijos, Prancūzijos, Vengrijos ir kitų šalių⁶.

Pirmaisiais lietuviškų šlagerių kūrybos bandymais Lietuvoje galėtume laikyti į *Homocord* plokšteles 1930 m., įrašytas Kauno teatro koncertmeisterio, pianisto ir savamokslinio kompozitoriaus Stasio Gailevičiaus kompozicijas, kurias inspiravo vienas lietuviškos estrados pradininkų Dolskis. Pats autorius buvo garsaus kompozitoriaus, Karo muziejaus pučiamųjų orkestro įkūrėjo, dirigento Emeriko Gailevičiaus sūnus. Kauno muzikos mokykloje jis įgijo fortepijono specialybę ir išvažiavo tobulintis į Paryžių. Grįžęs į Lietuvą, 1930 m. pradėjo dirbti Kauno valstybiniame teatre, taip pat vadovavo vyrų sekstetui *Šeši vėjai* ir kūrė populiarius šlagerius. Vieni pirmųjų šlagerių, įdainuotų teatro solistų, buvo fokstrotas „Meilė ir džiazas“ ir tango „Kaunas“. Tekstą šiam kūriniui parašė ir į plokštelę įdainavo Vladas Sipaitis. Po metų, pasirodžius kitam kompozitoriaus kūriniui „Kaunas“, spauda pasididžiudama skelbė, kad bendrovė *Homocord* išleido 50 naujų plokštelių į rinką, o svarbus laimėjimas atiteko pirmojo tango „Kaunas“ autoriui – Stasiui Gailevičiui⁷.

Sulaukti visuomenės susidomėjimo estrados žanru padėjo ne tik restoranų šokių aikštelėse saloninių orkestrų atliekami užsienietiški šlageriai, tapę aukštųjų pramogų dalimi, bet ir talentingi lietuviškų šlagerių tekstų kūrėjai ir vertėjai, kurių pavardes galėjai išvysti ant plokštelių etiketėlių. Pirmasis versti dainas Dolskiui ir Orantui pradėjo Ričardas Mironas, garsios aktorės Monikos Mironaitės brolis. Mironas su estrados solistu Dolskiu susipažino, nes abu domėjosi senosiomis kalbomis. Jų Mironas mokėjo apie trisdešimt. Šios žinios jam padėjo versti užsienio tekstus į lietuvių kalbą, ir taip 1929 m. įrašytose *Homocord* plokštelių etiketėse atsirado jo pavardė. Pirmieji žymūs Dolskio ir Mirono bendri kūriniai – tango „Aistros šauksmas“ ir fokstrotas „Elyte, tu meili“.

Prie šlagerių tekstų kūrimo bei vertimo prisidėjo ir Feliksas Ramonaitis, Vladas Misiūnas ir Adelė Lenartavičienė. Misiūnas vertė užsienio šlagerius ar jiems pritaikydavo lietuvišką tekstą. Vieni žinomiausių jo kūrinių – „Mums linksma ir smagu“ ir „Motinai dai-

³ „Versalio dirbančiųjų sąrašai, 1933–1935 m.“, in: Kauno apskrities archyvas, (toliau – KAA), f. 209, ap. 2, b. 4558, l. 106.

⁴ „Pranešimas mokesčių inspektoriumi apie artistų darbo pajamas „Versalyje“, in: KAA, f. 209, ap. 2, b. 4560, l. 87.

⁵ „Pareiškimas dėl „Versalyje“ esančių artistų atlyginimų“, in: KAA, f. 209, ap. 2, b. 4560, l. 93.

⁶ Algirdas Motieka, Vytautas Strolia, „Antano Šabaniausko diskografija“, in: Nijolė Tallat-Kelpšaitė, *Jį pripažino laikas: Lietuviškos estrados pradininkas Antanas Šabaniauskas, jo amžininkai, A. Šabaniausko premijos laureatai*, Vilnius: Žuvėdra, 2005, p. 60–61.

⁷ *Diena*, 1931, Nr. 35, p. 7.

na“. Didelę dalį jo išverstų šlagerių dainuodavo ir Šabaniauskas (pavyzdžiui, „Žavingos akys“ ar „Gyvent taip smagu“), be to, nemažai jo verstų šlagerių (pavyzdžiui, „Pavasario sapnas“, „Pirmyn“ ar „Gyvenimas gražus“) liko įamžinti užsienio bendrovių plokštelėse.

Lietuviškų šlagerių tekstų kūrėja Lenartavičienė, studijuodama dainavimą Juozo Naujaliao įkurtoje muzikos mokykloje, užduotus dainuoti vokiečių ir rusų kompozitorių kūrinius išsiversdavo į lietuvių kalbą⁸. Vėliau ji vertė dainas daugeliui muzikos kūrėjų, Valstybinio teatro ir mažosios scenos artistų, o daugiausia – Šabaniauskui. Be užsienio kompozitorių vertimų, autorė ir pati bandė kurti originalius tekstus⁹. Ji taip buvo atsidavusi savo profesijai, kad per visą karjerą išvertė apie tris tūkstančius du šimtus dainų ir tris operetes¹⁰.

PIRMOSIOS ŠLAGERIŲ PLOKŠTELĖS

Lietuvoje plokštelių įrašų verslas pradėjo augti tik paskelbus nepriklausomybę. Tuo metu plokšteles pradėjo įrašinėti užsienio bendrovės iš Vokietijos, Anglijos, JAV, Latvijos ir Prancūzijos. Kelios užsienio bendrovės (1924 m. *Odeon* ir 1931 m. *Columbia*) Kaune įsteigė įrašų studijas, kad įrašytų populiarius Vakarų šlagerius, dainuojamus vietinių atlikėjų. Šios gramofoninių plokštelių bendrovės darė didelį poveikį muzikos sklaidai. Kai JAV plokštelių bendrovė *Columbia* Kaune įrašinėjo vietinius atlikėjus, daugiausia plokštelių įrašų pagamino „Metropolio“ viešbučio orkestras, kuriam vadovavo Hofmekleris. Šis kolektyvas įrašė 21 plokštelę. Jas dažnai transliuodavo ir Kauno radiofonas. Orkestro vadovas populiarino lietuviškos estrados kūrybą ir klasikinę muziką, todėl jo repertuare aptinkame Juozo Tallat-Kelpšos, Juozo Gruodžio, Stasio Šimkaus ir kitų muzikos kūrėjų kūrinius. Kai siekdama geresnės garso įrašų kokybės *Columbia* išsikėlė iš Kauno, bendrovė kvietė Lietuvos atlikėjus įrašinėti plokštelių į Londoną. 1931–1937 m. buvo įrašytos 55 lietuviškos plokštelės¹¹.

1924 m. savo aparatūrą į Kauną atvežusi bendrovė *Odeon* dėl įrašams netinkamų patalpų išbuvo tik metus. Per tą laiką ji Kaune pagamino 31 plokštelę (61 įrašą)¹². Plokštelėse įsiamžino daugelis Valstybinio teatro operos solistų, kurie atliko užsienio ir lietuvių kompozitorių klasikinius kūrinius. Vėliau *Odeon* įrašai buvo daromi Berlyne. Į šį miestą daryti įrašų buvo kviečiami Jonas Būtėnas, Kipras Petrauskas, Marija Lipčienė, Petras Biržys (Pupų Dėdė), Hofmekleriai ir Stepas Graužinis. Iš viso Berlyno bendrovėje *Odeon* buvo įrašytos 45 lietuviškos plokštelės (apie 90 įrašų)¹³.

⁸ *Kalba Vilnius*, 1987, Nr. 47, p. 5.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ „Adelės Lenartavičienės verstų dainų į lietuvių, rusų kalbas abėcėlinė rodyklė“, in: Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 469, ap. 1, b. 1, l. 1–5.

Dar viena bendrovė, kuri įrašė nemažai lietuviškos estrados dainininkų, – *His Master's Voice*. Įrašų kompanija plokšteles leido keliose šalyse – JAV, Didžiojoje Britanijoje, Vokietijoje, Danijoje. 1938 m. Šabaniauskas, kaip ir Pupų Dėdė, Graužinis, Orentas ar Būtėnas, bendradarbiavo su Kopenhagoje esančia įrašų studija.

Tarpukario Kaune pasirodžiusios užsienio įrašų bendrovės ir pirmosios šelako plokštelės prisidėjo ne tik prie populiariosios ar klasikinės muzikos žanro sklaidos, bet ir tapo Nepriklausomos Lietuvos kultūrinės atminties puoselėtojomis. Keturiolika įrašų bendrovių leido Lietuvos ir viso pasaulio gyventojams išgirsti lietuviškai skambančius operos solistų ir estrados dainininkų balsus namuose per gramofonus ar radiją.

RADIOFONO REIKŠMĖ

Kai Kaune pradėjo veikti radijas, niekas neabejojo, kad tai daugiau nei naujas išradimas, transliuojantis gyvą žodį. Jis padėjo skleisti kultūrinio gyvenimo aktualijas, radijo teatrą, muzikos ir dainos garsus. Visa tai tapo prieinama plačiajai visuomenei. Kol nebuvo

Geriausia ir didžiausia divertimento programa restorane

Versaly

- 1) Profesor San Martino De Castroza žmogus su 1,000 paslapčių eksperimentai scenoje ir publikoje.
- 2) Latvių Nac. Operos šokių duetas Nina Česka. — Arne Fibich.
- 3) Balerina teatro „Alhambro“ Brükselle M-lle Lydina be to dainininkė, akrobatai ir kt. nr. nr.

Orkestras p. A. Bagdonavičiaus vedgriez. nuo 9 v. v. iki 1 v. nakt.
Programos pradžia 10 v. v.

Direkcija.

Restorano „Versalis“ atsinaujinusi divertimento programa. Iš dienraščio *Dienos naujienos* (1932, Nr. 6, p. 2)

radijo, laikinosios sostinės gyventojai tik retkarčiais galėdavo pasiklausyti muzikos, nes plokštelės kainavo nuo dešimties iki penkiolikos litų ir jas nusipirkti galėjo ne kiekvienas.

Lietuvos radijo transliacijų pradžios oficiali data laikoma 1926 m. birželio 12 d. Tada Vytauto kalne, radijo stoties eteryje, pasigirdo lietuviškas žodis „Alio, alio – Lietuvos radijas – Kaunas“. Nuo to laiko radijo transliacijomis buvo skelbiamos telegramų agentūros ELTA naujienos, keli brolių Hofmeklerių koncertai, o lapkritį

¹¹ Eglė Elena Marčėnienė, „Lietuviškų plokštelių leidyba“, in: Lietuvos muzikos istorija, kn. II: *Nepriklausomybės metai, 1918–1940*, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2009, p. 684.

¹² *Ibid.*, p. 686.

¹³ *Ibid.*, p. 688.

buvo suorganizuotas nuolatinis radijo orkestrėlis, kuris vėliau pavadintas Radiofono orkestru. Jau nuo 1926 m. pabaigos radijo stotis ruošė ir paskaitas, transliavo reguliarius koncertus ir operas iš Valstybinio teatro¹⁴.

Muzikinė dalis Kauno radiofone užėmė ypač svarbią dalį. Miko Petrausko, Gruodžio, Tallat-Kelpšos ir kitų

1930 m. už penkiolikos minučių dalyvavimą jiems mokėdavo 50 Lt, o 1933 m. – 40 Lt¹⁷.

Be gyvų transliacijų iš Radiofono studijos ir kitų Kauno vietų, buvo transliuojama ir plokštelių muzika. Ji užėmė apie 15% eterio laiko. Plokštelių pasirinkimas buvo platus: nuo klasikinės, simfoninės muzikos iki leng-

Homocord plokštelėse įrašyti pirmieji lietuviški Stasio Gailevičiaus šlageriai „Džiacas ir meilė“ ir tango „Kaunas“, kuriuos atliko Vladas Sipaitis (Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 355, ap. 1, b. 258, l. 5–6)

autorių kūriniai, orkestrų atliekama klasikinė muzika radijo programoje nuo pat įkūrimo pradžios turėjo didelę reikšmę. Vien operos (transliuojamos nuo 1926 m. gruodžio 2 d.) užėmė apie 45% muzikinės programos, vėliau jai skirta dar daugiau laiko. Rimtosios muzikos transliacijos užėmė 6 val. 50 min. (63% visos gyvos muzikos), o lengvosios – 4 val. Masiniam klausytojui rimtosios muzikos žanras buvo per sunkus, todėl prašyta daugiau linksmos, suprantamos muzikos¹⁵. Tad vėliau buvo įtraukta įvairesnės muzikos, ne tik operinės ir kamerinės, bet ir šokių, lengvo pobūdžio humoristinių „dainuškų“, ir klausytojų skaičius smarkiai išaugo.

Beveik kelias valandas trukdavusios muzikos transliacijos rengtos ne tik studijoje, bet ir įvairiose Kauno vietose (restoranuose, kavinėse, Valstybiniame teatre, Prezidentūroje, bažnyčiose). Štai džiazas pasirodymus transliuodavo iš „Metropolio“, „Konrado kavinės“, „Trijų milžinų“. Eteryje koncertuodavo ir Alfonso Mikulskio vokalinis oktetas, *Linksmųjų brolių* kolektyvas, džiaz sekstetas *Šeši vėjai*, kuris atlikdavo klasiką, vakarietiškus šlagerius ir lietuvių dainas, taip pat Dolskis, dainuodavęs daug humoristinių monologų ir kupletų¹⁶. Iš pradžių už koncertus radijuje solistai ir kolektyvai negaudavo nieko, tačiau artistai ėmė piktintis ir jau

vojo žanro šlagerių, tačiau trūko lietuviškai įdainuotų plokštelių. Dėl to visuomenėje dažnai pasigirdavo apgailestavimų, kad „radijo eteris nepateikia nieko geresnio apart keleto užsienietišių ar lietuviškų plokštelių, įrašytų tik Kipro Petrausko, Jonušaitės-Zaunienės“¹⁸. Situacija šiek tiek pasitaisė, kai *Columbia* įrašų atstovas Lietuvoje pradėjo bendradarbiauti su Radiofonu. Jis radijui skolindavo ne tik plokšteles, bet ir gramofoną. Tai buvo abipusė nauda, nes žmonės norėdavo išgirsti išgirstas plokštelių melodijas. Tiesa, tai truko neilgai, nes kai buvo parduotas pirmas tiražas ir išaugo plokštelių kainos, žmonės jų nebeperko. Tačiau visuomenės susidomėjimas populiariąja muzika ir jos atlikėjais nesiliovė augęs.

KINO TEATRAI – POPULIARI DIVERTISMENTŲ VIETA

Vos tik 1919 m. Laisvės alėjoje atsidarė pirmasis kino teatras „Palas“, ėjimas į kiną tapo neatsiejama miestiečių laisvalaikio dalimi. Beveik visi didžiausi, geriausiai įrengti kino teatrai buvo įsikūrę Laisvės alėjoje, kiti – Kauno priemiesčiuose (Žaliakalnyje, Vilijampolėje, Šančiuose, Panemunėje). Teigiama, kad 1922 m. veikė

¹⁴ Juozas Rimantas, *Radijo problema Lietuvoje: organizacija ir uždaviniai*, Kaunas, 1940, p. 30.

¹⁵ *2000 metrų*, 1928, Nr. 6, p. 110.

¹⁶ *Lietuvos aidas*, 1931, Nr. 262, p. 6.

¹⁷ Stasys Štikelis, *Eterio šviesa: Nepriklausomos Lietuvos radijas 1919–1940*, Kaunas: Varpas, 2001, p. 318–319.

¹⁸ Antanas Gustaitis, „Apvertintas reikalas“, in: *Vakarai*, 1936-09-27, p. 2.

penki, o 1931–1939 m. nuo dešimties iki septyniolikos kino teatrų¹⁹. Didėjant kino teatrų skaičiui, konkurencija tarp jų buvo didžiulė, todėl kiekvienas stengdavosi pasiūlyti ką nors geriau nei kiti. Vieni rūpinosi naujesnėmis filmų kolekcijomis ar divertismentų programa, kurią užpildydavo mažosios scenos artistai, kiti – patogesnėmis kino salėmis, pigesniais bilietais, reklama.

Iki 1932 m. divertismentai išgyveno pakilimo laikotarpį, nes tai buvo patogus būdas privilioti daugiau žiūrovų į kino teatrus. Populiariausi kino teatrai Kaune buvo „Triumf“ ir „Odeon“, kurie pasižymėjo kokybiškais divertismentais. Juose grojo pirmasis Izaoko Vildmano-Zaidmano simfoninis orkestras²⁰, taip pat *Oazės*, *Saturn*²¹. Vėliau panašių kino teatrų atsirado ir Žaliakalnyje. Iš pradžių divertismentai buvo atliekami svečių iš užsienio, dažniausiai iš Rygos. Jų programa skambėdavo vien rusų kalba, tik kartais pasirodydavo lietuvių kilmės kabare dainininkai. Laikraščiai stebėjosi, kodėl pasirodyti nekviečiami vietiniai atlikėjai²². Kartais kino teatrų patalpos virsdavo tikromis lengvojo žanro koncertų salėmis. Kai vyko garsaus rusų artisto Vertinskio gastrolės Kaune, *Lietuvos aidas* pajuokavo, kad šis „buvo prarijęs „Odeoną“, kaip kiną“²³. Ne visuose kino teatruose rodydavo kokybiškus filmus, dažnai lankytojus suklaidindavo spaudos reklamos²⁴, todėl atėję į kino teatrus jie mieliau žiūrėdavo divertismentus nei filmus.

Kino teatrų divertismentuose dalyvaudavo daug lengvojo žanro atlikėjų ir saloninių orkestrų, tačiau vienas populiariausių buvo Dolskis. Jis kūrė šmaikščius monologus, anekdotus, šlagerių repertuarą, parodijas²⁵,

kurias atlikdavo prieš kino seansus. Dolskis savo mimika ir įtaigiu pasakojimo būdu pritraukė ir užkretė juokui ne vieną klausytoją²⁶. Jį kvietė į „Saturn“, „Odeon“ ir „Triumf“ kino teatrus. Pasak Vytauto Mikalausko, pastarasis kino teatras dėl Dolskio pasirodymų išgyveno aukso dienas²⁷. Apie šio atlikėjo divertismentus kino teatre „Triumf“ rašė ir spauda: „D. Dolskis savo humoristiką pasakoja ir lietuviškai. Ne tik pasakoja, bet ir dainuoja: lietuviškai parodijuoja garsųjį Vertinskį. Bent pusę jo repertuaro – lietuviškas. Svečias pajuto tą spragą – žmoniško lietuviško divertismento stoką ir pamėgino ją užtaisyti, greit išmokdamas lietuviškai“²⁸. Po Dolskio mirties Kauno restoranuose ir kinuose atsirado daugybė pamėgdžiotųjų, kurie stengėsi prilygti lietuviškų divertismentų pionieriui.

Divertismentų populiarumas kino teatruose sumažėjo, kai buvo įvestas Kino cenzūros įstatymas. Remiantis šiuo įstatymu, artistai turėjo rašyti prašymus kino filmų cenzoriui, kad gautų leidimus atlikti divertismento programas. Kadangi tai buvo sunkus ir nepatogus procesas, nuo 1939 m. divertismentų nuolat mažėjo, o juos kino teatrų vadovai pakeitė trumpais filmais.

XX a. trečio dešimtmečio pabaigoje – ketvirto dešimtmečio pradžioje Lietuvoje susiformavęs džiazas ir lengvosios (estradinės) muzikos stilius, iškėlęs garsius saloninių orkestrų vadovus bei atlikėjus ir palikęs šimtus plokštelių įrašų, byloja apie visuomenės modernėjimą tarpukario Lietuvoje. Galiausiai tai padarė įtaką lietuviškiems sovietmečio atlikėjams ir jų kuriamai estradinei muzikai. ❧

¹⁹ Alvydas Surblys, „Kauno kino teatrai 1918–1940 m.: lokalizacija ir raida“, in: *Kauno istorijos metraštinis*, t. 11, Kaunas, 2011, p. 153.

²⁰ *Ibid.*, p. 163.

²¹ *Lietuvos aidas*, 1930, Nr. 196, p. 8.

²² *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 36, p. 766.

²³ S. V., „Žalinga klounada kino „Odeon“, in: *Lietuvos aidas*, 1929, Nr. 222, p. 5.

²⁴ *Rytas*, 1932, Nr. 103, p. 6.

²⁵ Aušra Pačkauskienė, Vytautas Toleikis, *Garsūs Lietuvos žydai*, Vil-

nus: Všį Europos namai, 2008, p. 27.

²⁶ Rūta Skudienė, „Legendiniai mažosios scenos artistai. Tarpukario Lietuva, Kaunas“, in: *Žydų kultūros paveldas Lietuvoje*, sudarytojas Alfridas Jomantas, Vilnius: Savastis, 2005, p. 110–111.

²⁷ Vytautas Mikalauskas, *Kinas Lietuvoje: nuo atrakciono iki nacionalinio kino meno*, Vilnius: Margi raštai, 1999, p. 191.

²⁸ SP., „Mūsų kino teatrai“, in: *Lietuvos aidas*, 1931, Nr. 2, p. 8.

GYVENK IR LEISK NUMIRTI: TEISĖS ŽUDYTI REIKŠMĖ

Bondas. Džeimsas Bondas (VII)

Bernardas Gailius

Čia nėra Laukiniai Vakarai, kur gali ginklu pravalyti gatves. Nors kartais būtent to ir reikia.
Frazė iš filmo *Snaiperis (Shooter, 2007)*

Sargybinis buvo vietoje pasilenkęs virš, kaip atrodė, registravimo žurnalo. Jo sprandas buvo puikus tainkinys. Bondas paliko skustuva kišenėje ir suspaudė kairės rankos pirštus, pasirengdamas gerai žinomam komandos smūgiui plaštaka. Žengęs porą žingsnių jis tvojo suspausta ranka sargybiniui į sprandą. Žmogaus veidas dusliai trinktelėjo į stalą, atšoko ir pusiau pasisuko į Bondą. Tuomet švystelėjo Bondo dešinė ir „Rolekso“ ciferblatas sudužo į sargybinio žandikaulį. Kūnas sunkiai šleptelėjo nuo kėdės ant kilimo ir išsitiesė netvarkingai, tarsi per miegus, išskėstomis kojomis. Akys virptelėjo ir sustingo, žvelgdamos tuščiu žvilgsniu į viršų. Bondas apėjo aplink stalą ir pasilenkė. Sargybinio širdis nebeplakė.¹

Tokie pasažai kaip šis Flemingo romanuose pasitaiko gerokai rečiau, nei galėtų įsivaizduoti romanų neskaičiusieji. Bondas mirtimi nesišvaisto – tai svarbi pastaba. Tačiau žudymo epizodai vis dėlto yra ypač reikšminga Bondo epo dalis.

Žudymą Flemingas sureiškina ne stilistiškai, šiuo požiūriu autorius maišydamas sekė tarpukario Bulldogo Drummondo kovomis ir Raymondo Chandlerio realizmu. Vėliau filmuose žudymo stilistika radikaliai pakito, nes Bondas, viena vertus, diktavo veiksmo filmų madas, kita vertus, buvo nuolat įtakojamas tokių filmų herojų. Tačiau bet kuriuo stiliumi perteikti tokie epizodai Bondo epe išsaugo bent dalelę nenusakomo ypatingumo, atveriančio Flemingo kūryboje tikrąją poeziją: kai ką, kas persikelia tiesiai iš poeto širdies į tekstą ar ekraną, ko neįmanoma imituoti, parodijuoti ir net nuvalkioti.

Ši aplinkybė ypač išryškėja atidžiau pažvelgus į Bondą, žengiantį per XXI a. slenkstį. *The Economist* 2012 m. duomenimis Pierce'o Brosnano suvaidintas Bondas (jis ir peržengė per patį tūkstantmečio slenkstį) filmuose

nužudė daugiausia žmonių². Tačiau kartu šis Bondas buvo užkrėstas XX a. pabaigos veiksmo filmų nerimtumu. Žudymas buvo beprarandąs savo tikrąją reikšmę ir galią Bondo epe.

Todėl kai apie 2004 m. filmų apie Bondą kūrėjai ėmėsi esminių atnaujinimų (tai jiems pavyko ne iš karto, ir *Paguodos kvantas* visada liks jų gėdos dėme), žudymas taip pat turėjo keistis. Nesunku pastebėti, kad Danielis Craigas tai daro visiškai kitaip, daug rimčiau, tikroviškiau, net galima būtų sakyti solidžiau. Ypač filmo *Skyfall* pabaigoje, stebint, kaip Bondas savo gimtinėje Škotijoje ruošia mirtinus spąstus priešams, galima beveik pasijusti į tuos spąstus pakliuvus. Neišvengiamos mirties pojūtis palengva apsupa žiūrovą. Todėl kai senasis jėgeris Kincade išsitraukia peilį, sakydamas: „Kartais seni būdai yra patys geriausi“, tai nebeskamba taip linksmai ir nerūpestingai, kaip būtų su Brosnanu.

Taigi ir romanuose, ir seniai nuo autentiško teksto atitrūkusiuose filmuose poezijos galia nuolat sugražina mus prie to, kas Flemingui buvo svarbiausia – prie klausimo apie teisę žudyti. Bondas yra mitas: Flemingo ir kartu mūsų visų atsakymas į tam tikrą istorinį, politinį ir religinį kontekstą. Įvertinę šį kontekstą galime suprasti, ką autorius siekė išreikšti nuolat pabrėžtinai kartodamas, kad slapstasis agentas 007 yra žudikas. Tik žudikas gali išgelbėti Europą nuo žlugimo, į kurią ją stumia nesugebėjimas išspręsti vienu metu ir religinės (mitinės), ir politinės teisės žudyti problemos – Flemingas tai suprato anksčiau negu daugelis mūsų.

MITAS APIE TEISĘ ŽUDYTI

Krikščioniškas mitas prieš pagonišką magiją

Visos istorinės kultūros suvokė, kad žmogaus³ nužudymas yra ypatingas veiksmas. Pirmiausia jis vertintas

¹ Ian Fleming, *On Her Majesty's Secret Service*, 2012, p. 206.

² <https://twitter.com/TheEconomist/status/624038606299074560>.

³ Diskusija apie vergovę lieka už šio teksto ribų. Todėl išnašoje reikia paminėti, kad vergo nužudymas ir jo vertinimas – atskira problema,

teisiskai – kaip labai sunkus nusikaltimas, sukeliantis dažnai neprognuojamas pasekmes visai bendruomenei (ypač kraujo keršto atveju) ir todėl užtraukiantis itin sunkią bausmę. Teisiniu požiūriu nužudymas galėjo būti nebaudžiamas tik tuomet, kai jo nusikalstamumą panaikindavo ekstremalios aplinkybės. Paprasčiausiai išreiškiama ir suvokiama ekstremali aplinkybė visuomet buvo karas ir su juo glaudžiai susijusios būtinosios ginties⁴ bei keršto⁵ situacijos. Daug sudėtingesnis klausimas buvo ir tebėra kiti atvejai, kai politinė valdžia įgyja galią spręsti gyvybės ir mirties dilemą. Kaip tik į tokius atvejus mus nukreipia pasakojimai apie Bondą ir juose išryškinama teisė žudyti⁶.

Prie politinės teisės mums dar teks grįžti, tačiau apskritai nužudymas visada kelė ir psichologinį ar dvasinį iššūkį. Žmogaus mirtis, kaip ir gimimas, savaime yra įvykis, susiejantis mus supantį pasaulį su tuo, kas yra arba nėra už jo ribų. Nužudymas – tai kito žmogaus sukelta mirtis, todėl tarp šiapusybės ir anapusybės įsisukantis mitinis „sūkurys“ įtraukia ne vieną, o mažiausiai du žmones.

Štai kodėl net ir teisėtas gyvybės atėmimas giliai ir skaudžiai paliečia žudiką. Net kai jam negresia šioje fizinėje tikrovėje likusių nužudytojo artimųjų kerštas, žudikas gali tikėtis dvasinio persekiojimo ar dieviškos bausmės. Dėl įvykdytos žmogžudystės žmogus gali ilgai ir sunkiai kęsti dvasios kančias ir net išprotėti. Galimi ir atvirkštiniai atvejai, kai pralietas kraujas „susuka galvą“ ir žudymas įtraukia kaip narkotikai. Toks žudikas tampa panašus į žmogėdrą gyvūną – kartą paragavęs žmogaus kraujo, jis nebegali pasitenkinti niekuo kitu. Jis nebegali atsispirti kartą patirtai mitinio „sūkurio“ traukai ir nuolat siekia sukurti naujus „sūkurius“, idant per juos patirtų tai, ką laiko dar tikresne tikrove. Taip jis galiausiai pražudo ne tik kitus, bet ir save.

Dėl visų žudymo poveikio galimybių jau seniausios žmonių kultūros vertino kraujo praliejimą kaip išskirtinai pavojingą veiksmą. Manyta, kad tik iš prigimties tam pašauktas ir specialiomis magijos priemonėmis paruoštas žmogus praliedamas kraują gali būti saugus; kad tik tokio žmogaus nepaliečia nei iš proto vedantis

dvasių kerštas, nei, pavadinkime, „žmogėdros plėšrūno sindromas“. Vienur didesnė reikšmė buvo teikiama prigimčiai ir kilmei (tuomet susiklostydavo karių ar žudikų kastos), kitur svarbesniu faktoriumi pripažintas tinkamas pasirengimas (primityviose gentyse kariais ir medžiotojais dažnai tapdavo visi vyrai, bet jie turėdavo sulaukti tam tikro amžiaus, pasirengti ir išverti iniciacijos išbandymus). Tačiau visą senąją žmonijos istoriją persmelkia ir susieja įsitikinimas, kad tik ypatingi žmonės gali žudyti⁷.

Europoje įsigalėjusi krikščionybė atvėrė naujas žmogaus proto galimybes, todėl iš esmės atmetė vien tik magija pagrįstą pagonišką žudymo problemos aiškinimą. Krikščionys žmogžudystę pasmerkė gal net griežčiau už pagonis. Ji buvo iš naujo apibrėžta kaip itin sunkus nusikaltimas, užtraukiantis ne tik pasaulietinę, bet ir religinę atsakomybę. Be to, žmogžudystę Evangelija tiesiogiai susiejo su velniu, kurį Kristus net keletą kartų pabrėžtinai pavadino „žudiku“.

Tačiau kartu krikščionybės mokymas išvystė nuoseklią aiškinamąją struktūrą, leidusią susitaikyti su žudymo neišvengiamybe šiame – krikščionišku požiūriu netobulame – pasaulyje. Jau Paulius laiške romiečiams suformulavo labai svarbią tezę: „Nėra valdžios, kuri nebūtų iš Dievo, o kurios yra – tos Dievo nustatytos“. Tame pat skyriuje apaštalas ir konkrečiai nurodė mirtiną valdžios galią teigdamas, kad „ji ne veltui nešioja kalaviją“ (*Rom 13, 1–7*).

Vienas iš svarbiausių Bažnyčios Tėvų Augustinas išplėtė ir konkretizavo Pauliaus mokymą aiškiai ir tiksliai įvardydamas, kad penktasis Dievo įsakymas „Nežudyk“ turi išimčių. Vienais atvejais nužudyti leidžia bendroji Dievo teisė (čia veikiausiai turima galvoje būtinoji gintis). Kitais atvejais žudoma vykdant ypatingą Dievo pavedimą, laikinai suteiktą konkrečiam žmogui. Antrojo tipo išimčiai, kai žudikas tampa „tik kalaviju jį valdančioje rankoje“, Augustinas priskyrė ne tik tiesioginių Dievo pašaukimų atvejus (kai Abraomui buvo liepta paaukoti savo sūnų Izaoką), bet ir karą, mirties bausmę bei kitas aplinkybes, kai žmonės žudo atstovaudami „valdžios išminčiai“⁸.

kuri čia negvildinama, nes labai menkai tėra susijusi su Bondo klausimu. Vergas vergvaldžių kultūrose ir teisėje nebuvo nei laisvas žmogus, nei gyvulus, nei daiktas, nors ir turėjo visų trijų rūšių požymių. Tad pasakyti, kad vergo nužudymas nebuvo laikomas žmogžudyste, būtų per daug paprasta ir per drąsu.

⁴ Bet kuri būtinoji gintis yra mažytis mūšis ir bet kurį mūšį galima iš asmeninės perspektyvos įsivaizduoti kaip nuolatinę būtinąją gintį.

⁵ Kultūrose, kurios pripažindavo kraujo kerštą, atkeršyti už žmogžudystę iš esmės reiškė teisėtai pradėti karą, dažniausiai – pilietinį karą. Būtent iš čia kilo politinė būtinybė net ir seniausios valstybės siekti uždrausti kraujo kerštą, drauge įtvirtinant išskirtinę valstybės teisę spręsti karo ir taikos klausimą.

⁶ Politinės valdžios galia žmogaus gyvybei – didelis sudėtingų problemų kompleksas. Jis prasideda diskusija dėl mirties bausmės, paliečia elgesio su karo belaisviais klausimą, pareigą gelbėti žmones nelaimių

atveju ir būtinybė nutraukti pagalbą ar jos neteikti, kitas ekstremalios politinės situacijos ir galiausiai pasiekia abortą bei eutanaziją. Bondo epas mus sutelkia tik ties vienu temos aspektu – nekariniu valstybei priešišku, ypač smarkiai jai kenkiančiu ar išskirtinę grėsmę keliančiu žmonių sunaikinimu, tuo, kas kartais vadinama „sankcionuotu nužudymu“.

⁷ Jean Paul Roux, *Karalius: mitai ir simboliai*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Žalgaitė-Kaya, Vilnius: Aidai, 2007, p. 120–123. Autorius taip pat pabrėžia aiškią sąsają tarp medžioklės ir karybos. Bet koks kraujo praliejimas laikytas magišku ir pavojingu veiksniu, o žmogaus kraujo praliejimas – išskirtinai pavojingu. Todėl medžioklė ir karas visada kartu: kas gali kariauti, tas savaime gali medžioti, bet nebūtinai atvirkščiai (kaip žinome ir iš Lietuvoje itin populiarios „Ūdriariojios“ iš operos *Pilėnai*).

⁸ Aurelius Augustine, *City of God*, t. 1, Edinburgh, 1909, p. 32.

Taigi krikščioniškoje tradicijoje lemiamu kriterijumi tapo valdžios teisėtumas. Teisėta valdžia gali įsakyti žudyti, taip perduodama konkrečiam žmogui tos valdžios iš Dievo gautą teisę. Neteisėta valdžia tokio įsakymo duoti negali, jos įsakymas žudyti – nusikaltimas (arba nusikalsta vykdytojas, tai priklauso nuo jo galimybės suvokti įsakymo nusikalstamumą konkrečioje situacijoje). Šią logiką ekstremaliausia forma aptinkame ir pačioje Evangelijoje, kai Kristus atmeta velnio galią savo atžvilgiu, bet pripažįsta Poncijaus Piloto galią nu-teisti jį mirties bausme⁹.

Tad mitas apie teisę žudyti savo prigimtimi yra išskirtinai krikščioniškas. Buvo susieta būtinybė žudyti su pasaulio nuopoliu ir dėl jo atsiradusiu politinės valdžios poreikiu ir taip teisė žudyti integruota į bendrą krikščionišką pasaulio vaizdą. Riterystė tuomet galėjo būti suprasta kaip ypatinga maldingumo forma, budeliai dėl savo kruvinų pareigų nebuvo atskirti nuo Bažnyčios ir taip dvasiškai pavojingą žudiko misiją vyk-dantys žmonės įgijo tvirtą religinę apsaugą ir atramą¹⁰.

Tačiau mums patiems šiandien tenka gyventi epochoje, kai atrama rodosi slysta iš po kojų. Mitas apie teisę žudyti buvo dalis bendro visuotinio krikščioniškų Vakarų pasaulėvaizdžio. Dabar, kai krikščionybė nustojo būti visus vakariečius vienijančia religija, šis mitas taip pat neišliks, bent jau ne savo pirminiu pavidalu. Šio mito griūtis pasekmės asmeniniame lygmenyje daug ryškesnės ir pastebimesnės. Šiuolaikiniams vakariečiams žudymas tampa vis didesne problema.

Savaeigis kalavijas ir mito griūtis

Jokios nuostatos ar įsitikinimai negali pakeisti objektyvios tikrovės problemų ir sumažinti grėsmių, kurias žmogaus asmenybei kelia su žudymu susijusi patirtis. Šiandien senovinį dvasių kerštą ir dievų bausmę mes vadiname potrauminiu stresu. Šio psichologijos reiškinių ekspertai vieningai sutaria, kad ne tik nužudymas, bet net ir žmogžudystės paliudijimas yra traumuojanti patirtis. Ji sukelia žmogui visiškai objektyvius simptomus: persekiojančius prisiminimus, košmariškus sapnus, o po jų nuovargį, depresiją, dažnai – polinkį į alkoholizmą¹¹.

Kai kurių žudikų išsiugdoma priklausomybė taip pat yra moksliskai identifikuota ir paaiškinta. Tai vadina-ma apetitą sukeliančia agresija (*appetitive aggression*).

⁹ Plačiau žr. Bernardas Gailius, „Katalikybė kaip politika“, in: *NŽ-A*, 2012, Nr. 1, p. 10–19.

¹⁰ Čia verta paminėti ir tai, kad krikščionybė iš tikrųjų desakralizavo teisę žudyti. Apibrėžus ją kaip pasaulietinės valdžios teisę ir jos „išminties“ sferą, kariai ir budeliai tapo šios – konkrečios ir čia pat pasaulyje egzistuojančios valdžios pasiuntiniais, taip nustodami būti magijos gaubiamą žudikų kasta. Paradoksalu, bet įsiliejęs į bendrą krikščionišką religinį pasaulėvaizdį žudymas nebereikalavo iniciacijų ar magiškų ritualų. Įšventinimas į riterius – tai visų pirma valdžios įgaliojimų perdavimo aktas, panašesnis ne į primityvių genčių apeigas, o į šiuolaikinio pareigūno priesaiką. Panašiai riterių malda prieš kovą, kaip mums

Mokslininkai teigia, kad nesveiką potraukį žudyti, savi-tą priklausomybę ypač skatina du faktoriai: besiliejančio kraujo reginys ir aukos priešinimasis. Būtent tuo, kad besipriešinančios aukos kraujo praliejimas pats savaime yra apetitą agresijai kurstantis veiksnys, mokslininkai siūlo aiškinti visose kultūrose pasitaikančius neraciona-

Monika Furmanavičiūtė. A New Front. 2013. Šilkas, akrilas

lius žudomų žmonių žalojimus (galūnių kapojimą ir pan.). Beje, tyrėjai užtikrintai konstatavo, kad vaikų apetitas agresijai sukurstomas lengviau negu suaugusiųjų¹².

Tuo pat metu pastebėta, kad ne tik normaliomis, bet net ir ekstremaliomis sąlygomis gana didelė dalis žmonių nėra linkę lengvai tapti žudikais. 1947 m. žymus JAV karininkas ir karo istorikas Samuelis L. A. Marshallas paskelbė amerikiečių kareivių patirties Antrajame pasauliniame kare studiją. Pagal tuometinius Marshallo vertinimus, tik 15–25% karių iš tikrųjų šau-dė į priešą. Paties Marshallo nuomone, tai liudijo, kad

atskleidžia to meto šaltiniai, buvo skirta save padrausinti ir paruošti savo sielą galimai mirčiai, o ne apsaugoti nuo „dvasių keršto“ ir panašaus žalingo poveikio iš anapus (žr. *The „Book of Chivalry“ of Geoffroi de Charny: Text, Context and Translation*, edited by Richard W. Kaeuper, Elspeth Kennedy, University of Pennsylvania Press, 1996, p. 195).

¹¹ Danutė Gailienė, *Ką jie mums padarė: Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos žvilgsniu*, Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 32–35.

¹² T. Elbert, R. Weierstall, M. Schauer, „Fascination Violence: On Mind and Brain of Man Hunters“, in: *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 2010, Nr. 19, p. 100–105.

rengiant karius nepakankamai atsižvelgiama į prigimtinį daugelio žmonių nenorą ką nors nužudyti¹³.

Šios išvados sukėlė daug atgarsių JAV kariuomenėje ir policijoje, į jas buvo atsižvelgta kuriant naujas karių ir pareigūnų rengimo metodikas. Geriausiai žinomas Marshallo temos pratęsimas buvo kito karininko ir karo psichologo Davido Grossmano studija. Ieškodamas tikslesnių paaiškinimų Marshallo pateiktiems faktams ir negalėdamas remtis religija, Grossmanas priėjo prie išvados, kad nenoras žudyti – biologinė žmonių ypatybė. Esą daugumai žmonių būdingas įgimtas nenoras žudyti ir ši vidinį pasipriešinimą kariams padeda įveikti tik specialus psichologinis parengimas¹⁴. Grossmano knyga taip pat buvo pripažinta JAV jėgos struktūrų specialistų, ji naudojama šalies karo mokyklose ir Federalinių tyrimų biuro akademijoje.

Šios ir kitos studijos pagimdė specifinę karių, policininkų ir kitų valstybei būtinų žudikų rengimo praktiką. Jos pagrindas – sąlyginių refleksų ugdymas ir baimės, pasišlykštėjimo bei skausmo slenkščių įveikimas. Kaip rodo specialiųjų pajėgų patirtis abiejose XX a. Geležinės uždangos pusėse, vienintelis būdas parengti karius žudymui – sukurti jiems kuo realistiškesnes mūšio sąlygas ir daug treniruotis. Taip baimė, pasišlykštėjimas ir kitos neigiamos reakcijos atbunka, o žalojantys koviniai veiksmai automatizuojami ir todėl atliekami nedvejojant¹⁵.

Akademiniam pasaulyje Marshallo-Grossmano teorija ilgainiui priimta nevienareikšmiškai. Čia derėtų išskirti ypač nuoseklią ir sistemingą Kanados karo istoriko Roberto Engeno kritiką. Jo teigimu, Grossmano tezė apie biologinį žmonių nenorą žudyti yra nepakankamai argumentuota. Kaip tvirtino Engenas, ji paremta iš esmės tik Marshallo duomenimis, kurie gauti vėlesnių mokslininkų rimtai kitų ginčytais metodais, tad ir jo drąsios išvados vertintinos atsargiau¹⁶.

Kad ir kokia būtų prigimtinė žmogaus reakcija į žudymą, karių rengimas žalojantiems ir mirtiniams veiksams Vakaruose tampa vis didesne problema. Net ir

pačius geriausius karius mums vis sunkiau paversti „kalaviju jį valdančioje rankoje“. Autentiški pasakojimai apie kovines operacijas rodo, kad ir po begalės treniruotčių, gavus visus reikiamus įsakymus ir įgaliojimus, puikiai veikiant ryšiams specialiųjų pajėgų kariai jaučia būtinybę dar papildomai racionalizuoti savo veiksmus¹⁷.

Todėl net ir paviršutiniško žvilgsnio pakanka pastebėti, kad ties tikro žudymo riba atsideręs šiuolaikinis vakarietis labiausiai ieško savo veiksmų prasmės ar vertės, kuria pats asmeniškai galėtų patikėti ir kuri jam taptų atrama, padedančia įveikti šiais laikais kitaip matomą, bet objektyviai nepakitusį „sukurį“ tarp šiapus ir anapus. Šią išvadą patvirtina ir tai, kad sunkios patirties prasmės suvokimą ar prasmės tam tikrai patirčiai priskyrimą specialistai laiko svarbiausia psichologinės traumos įveikos sąlyga¹⁸.

Pažvelgę iš tokios perspektyvos turime konstatuoti, kad čia stebime būtent mito apie teisę žudyti eizėjimą. Juo intensyviau Vakarų kariai ieško papildomos savo veiksmų prasmės, juo labiau jie (dažniausiai turbūt pašamoningai) nepasitiki politinės valdžios galia užtikrinti tą prasmę. Kitaip tariant, mūsų kalavijas tampa vis labiau savaeigis, jis pradeda turėti savo nuomonę ir intelektualiai jau atsiskiria nuo „jį valdančios rankos“ – kalavijui tai neabejotinas trūkumas. Bent jau iš pirmo žvilgsnio.

Jei mes kol kas palyginti nedažnai matome konkrečias praktines šios problemos pasekmes, tai tik dėl to, kad dauguma žmonių Vakaruose vis dar inertaiškai laiko politinę valdžią teisėta mirties pasiuntine. Vieni tai vadina patriotizmu, kiti etatizmu, tretį dar kaip nors, bet iš esmės kalbama apie tą patį: generolai mano, kad privalo klausyti politikų, o kariai jaučia pareigą paklusti generolams. Tai veikė anksčiau ir tebeveikia dabar, bet ateitis turėtų mums kelti tam tikrą nerimą.

Ar gali politinės valdžios teisė žudyti išlikti be savo religinio pagrindo? Jei valdžia nėra iš Dievo, kas jai leido nešioti kalaviją? Arba, kaip klausė Tomas Dalgirdas, „kuo amerikiečių geriausias snajperis skiriasi

¹³ Samuel L. A. Marshall, *Men Against Fire: The Problem of Battle Command*, University of Oklahoma Press, 2000, p. 50–63. Beje, Marshallas taip pat teigė, kad žudikiškas funkcijas nuolat sėkmingai įvykdo tie patys kariai; čia vėl matome šmėstelint senovinį ypatingų žmonių – prigimtinųjų žudikų šešėlį. Įdomu, kad ir šiuolaikiniai karo ir specialiųjų tarnybų ekspertai savo praktinėje veikloje labai pasitiki būtent prigimtiniais žudymo instinktais.

¹⁴ Dave Grossman, *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society*, Toronto: Little Brown, 1996.

¹⁵ Pavyzdžiui, per Šaltąjį karą į Vakarus pasitraukęs buvęs sovietų žvalgas Vladimiras Reznas (Viktoras Suvorovas) yra aprašęs sovietų specialiųjų pajėgų treniruotes. Jų metu kariai verčiami bristi per kraujo pilnus kambarius, mėsinėti gyvūnus, susidurti su bjauriais ropliais ir graužikais, nepaisyti ugnies ir, žinoma, peržengti skausmo bei pažeminimo slenkščius. Be to, jiems nuolat gresia nors ir mažesnis negu kare, bet tikras pavojus: sunkiai susižeisti, nuskęsti ar kitaip žūti (žr. Viktor Suvorov, *Spetsnaz: The Story Behind the Soviet SAS*, London: H. Hamilton, 1987). Kita vertus, šiuolaikinių JAV specialiųjų pajėgų (išdidžiai tituluojamų XXI a. kariais) treniruotės pagrįstos labai panašiais princi-

pais (žr. Peter Maas, „A Bulletproof Mind“, in: <http://www.nytimes.com/2002/11/10/magazine/10SPECIAL.html>).

¹⁶ Robert Engen, *Canadians Under Fire: Infantry Effectiveness in the Second World War*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 2009; Robert Engen, „Marshall and the Ratio of Fire: History, Interpretation and the Canadian Experience“, in: *Canadian Military History*, 2011, t. 20, Nr. 4, p. 39–48; Robert Engen, „Killing for their Country: A New Look at „Killology““, in: <http://www.journal.dnd.ca/vo9/no2/16-engen-eng.asp>.

¹⁷ Peter Maas, *op. cit.* JAV specialiųjų pajėgų karys žurnalistui papasakojo, kad duodamas nurodymą nužudyti konkrečius teroristus jis sau pasakė, jog, pirma, tai teroristai ir, antra, jiems buvo duotos bent kelios galimybės pasiduoti. Žvelgiant iš karinių veiksmų ir net karo teisės perspektyvos, šios papildomos aplinkybės – visiškai ne kario reikalas. Kiek galima įvertinti situaciją, jam nebuvo jokio pagrindo manyti, kad gautas įsakymas užimti tam tikrą pastatą yra neteisėtas ar nusikalstamas. Ginkluoti teroristai trukdė užimti pastatą, todėl, savaime suprantama, turėjo būti nužudyti. Pasakojimo herojus svarstė ne kaip karys, o kaip teisėjas, ne kaip kalavijas, o kaip jį valdanti ranka.

¹⁸ Danutė Gailienė, *op. cit.*, p. 182–217.

nuo teroristo“¹⁹? Šie klausimai atveria mums jau kitą – politinę teisės žudyti problemos pusę.

TEISĖ ŽUDYTI VAKARŲ POLITIKOJE²⁰

Tegu žūsta kiekvienas, kas pikta padaro

Jau konstatavome, kad žudymo keliamas asmeninė dvasinė grėsmė žudikui yra objektyvi ir nepriklausoma nuo istoriškai kintančių žmonių įsitikinimų. Lygiai taip pat objektyvi tam tikrais atvejais išskylanči politinė būtinybė sąmoningai žudyti žmones. Turbūt nebūtų per drąsu pasakyti net šitaip: tikroji politika prasideda tik tada, kai sprendžiami gyvybės ir mirties klausimai.

Jei trumpai žvilgtretume į Vakarų politinę istoriją, pamatytume, kad greta akivaizdaus gynybinio karo pasitaiko dar kelių tipinių situacijų, kai nužudyti vieną ar keletą žmonių tampa būtina. Tai sąmokslas, išdavystės ar užpuolimo prevencija, maišto malšinimas, tirono pašalinimas ir nužudymas dėl teisingumo.

Klasikinį pirmojo tipo atvejį aptinkame senovės Romos respublikoje. II a. pr. Kr. liaudies tribūnas Tiberijus Grakchas sutelkė savo rankose didžiulę galią, sumaniai manipuliuodamas savo naudai visuomenės nuotaikomis. Iš pradžių jis parėmė neturtingiems romėnams palankią žemės reformą, o vėliau pasinaudojo liaudies palankumu, pasipriešindamas Senatui ir neteisėtai nušalindamas savo oponentą tribūną Marką Oktavijų. Taip Grakcho piktnaudžiavimai ėmė įgyti vis didesnę masą, o kai kurie senatoriai pradėjo įtarti jį siekiant tapti karaliumi. Todėl Romos vyriausiasis žynys ir senatorius Publijus Nazika pareikalavo, kad konsulas nužudytų Grakchą ir taip išgelbėtų respubliką. Konsului atsakius, Nazika²¹ sušuko savo garsiąją frazę „Kas nori išgelbėti įstatymus (kituose šaltiniuose „respubliką“, – B. G.), teseka paskui mane!“ ir su būriu senatorių užmušė Grakchą bei aktyviausius jo bendražygius. Pasakojama, kad išgirdęs apie tai Scipionas Afrikietis padeklamavo Homero eilutę: „Taip tegu žūsta kiekvienas, kas šitokią pikta padaro“²².

Maištas – palyginti dažnas politikos reiškinys, ypač gausu jų buvo Viduramžiais, kai svarbiausios Europos karališkosios dinastijos dar tik formavosi. Bet čia įdomesnis vėlesnis įvykis – Monmoransi hercogo Henriko sukilimas prieš Prancūzijos karalių Liudviką XIII. Kartu su keliais kitais didikais Henrikas siekė į sostą atves-

ti karaliaus brolių Gastoną. Tai nebuvo išskirtinis atvejis Prancūzijos aristokratijos istorijoje, tačiau karaliaus valdžios centralizacija buvo pasiekusi viršūnę kardinolo Richelieu laikais. Todėl nors pačiam Gastonui ir daugumai maišto vadovų po pralaimėjimo buvo tradiciškai lengvai atleista, Richelieu pasiekė, kad Monmoransi būtų nubaustas mirties bausme. Kardinolo požiūriu, tik tai galėjo garantuoti valstybės integralumą, aristokratijos akivaizdoje patvirtinant karaliaus valdžios tikrumą, šventumą ir teisėtumą – jos teisę žudyti²³.

Aptardami Bondą kaip pasaulį gelbėjantį herojų mes jau minėjome Šventosios Romos imperatorių veiksmus prieš tironus. Būtent šiuo pagrindu, kiek galima suprasti, Frydrichas Barbarosa XII a. pradėjo karo žygius prieš nepaklusnius Italijos miestus ir ypač tironais vadinamus Sicilijos karalius²⁴. Tam pačiam politinės situacijos tipui būtų galima priskirti ir Arnaldo Brescia maišto numalšinimą. Vienuolis augustijonas Brescia XII a. viduryje prisijungė prie sukilusių prieš popiežiaus valdžią Romos miestiečių ir jų įkurtos „respublikos“. Tapęs komunos vadovu, Brescia privertė popiežių pasitraukti iš Romos. Po maždaug dešimties metų kovos popiežiui į pagalbą atėjusi Barbarosos kariuomenė užėmė miestą ir suėmė Brescia, kuris vėliau buvo pakartas²⁵.

Nužudymas dėl teisingumo, žinoma, apima visus mirties bausmės taikymo atvejus. Bet į šią kategoriją patenka ir tos situacijos, kai neabejotinas nusikaltėlis tampa nepasiekiamas teismui, o jo tolesnis gyvenimas kelia grėsmę valstybei. Šio tipo politinės tikrovės realumą po 2001 m. rugsėjo 11 d. teroro aktų labai ryškiai išgyveno šiuolaikinės JAV. Per pastarąjį dešimtmetį ten vyko daug diskusijų apie vadinamuosius tikslinius nužudymus (*targeted killing*). Konkrečiai galėtume prisiminti patį pirmąjį atvejį, kai JAV prezidentas Barackas Obama leido Centrinei žvalgybos valdybai nužudyti JAV pilietį užsienyje. Anwaras al Awlaki buvo JAV gimęs ir Jemene užaugęs musulmonas, kuris XX a. pabaigoje grįžo į Valstijas studijuoti universitete. Studijų metu aplankęs Afganistaną, al Awlaki pradėjo aktyviau domėtis islamo mokymu ir netrukus tapo pamokslininku. Įtariama, kad jis pamokslavo 2001 m. rugsėjo 11 d. teroro aktų vykdytojams, o vėliau palaikė ryšius ir gališkai sukurstė kitų išpuolių JAV teritorijoje organizatorius. 2006–2007 m. al Awlaki ėmė slapstytis nuo teisė-

¹⁹ Tomas Daugirdas, „Apie pareigą žudyti“, in: *NŽ-A*, 2015, Nr. 3, p. 24–25. Puikiai šiuolaikinį vakarietišką santykį su žudymu apibendrinantis Daugirdo tekstas daugeliu požiūrių įkvėpė šią Bondo epo apmąstymų dalį.

²⁰ Žr. šiuo klausimu parankią ir pavaizdžią studiją, susiejančią teisės žudyti teologinę, politinę ir istorinę bylas ne tiek prasmės išsaugojimo, kiek jos perprasminimo kampu: Albert Camus, *Maištaujantis žmogus*, iš prancūzų kalbos vertė Vytautas Bikulčius, Vilnius: Kronta, 2006.

²¹ Galima įtarti, kad jis rėmėsi ir vyriausiojo žynio padėtimi, nes jam buvo pavesta saugoti „dievų taiką“.

²² Plutarchas, *Rinktinės biografijos*, iš graikų kalbos vertė Anastaziya Kašinskaitė, 2-asis leidimas, Vilnius: Vyturys, 1996, p. 76–94. Įdo-

mią šiuolaikinę analizę žr. Andrew Swidzinski, „Tiberius Gracchus: A Case Study“, in: *Hirundo: The McGill Journal of Classical Studies*, 2007/2008, t. 6, p. 48–68.

²³ Richard Lodge, *Richelieu*, London: Macmillan and Company, 1920, p. 117–119.

²⁴ Hugo Falcandus, *The History of the Tyrants of Sicily*, Manchester University Press, 1998; G. A. Loud, „The Image of the Tyrant in the Work of „Hugo Falcandus““, in: *Nottingham Medieval Studies*, 2013, t. 57, p. 1–20.

²⁵ Otto Freising, *Gesta Friderici*, liber II, cap. XXVIII, in: <http://www.domus-ecclesiae.de/historica/otto-frisingensis/otto-frisingensis.gesta.02.html>.

saugos ir apsigyveno Jemene. Manoma, kad tuo metu jis jau atliko svarbų vaidmenį *Al Quaeda*. 2010 m. Obama ištraukė jį į sąrašą teroristų, kuriuos CŽV leidžiama nužudyti. 2011 m. al Awlaki žuvo per oro antpuolį²⁶.

Parenkant pavyzdžius čia sąmoningai be jokios tvarkos šokinėta per epochas ir politines santvarkas. Mirtinų sprendimų reikalaujančios politinės situacijos susiklosto objektyviai. Jos nepriklauso nei nuo žmonių požiūrio į politiką, nei nuo jų vartojamų terminų, nei nuo jų kuriamų ar sukurtų santvarkų. Šią žiaurią neišvengiamybę, nuolatinį mirties kvapą politikoje geriau už daugelį filosofų atskleidė Niccolo Machiavelli.

Legendinį italų mąstytoją čia turime paminėti būtent kaip autorių, negailestingai apnuoginusį politinę tikrovę ir atskleidusį tikrąją jos problemą – pasirinkimą. Nesunku pastebėti, kad visą Machiavellio kūrybą persmelkia siekis pastebėti tikrąsias tipines politines situacijas, jas apmąstyti ir išskirti galimus jų sprendimų variantus bei tikėtinas tų sprendimų pasekmes. Taip parašyti ne tik didžiausi Machiavellio politikos filosofijos darbai – *Valdovas* bei *Samprotavimai apie pirmąją Tito Livijaus dekadą*, bet ir mažiau žinoma *Florencijos istorija*. Kartu šiose knygose ieškoma tinkamo sprendėjo. Jis ir yra „valdovas“ – šią sąvoką Machiavelli naudoja neįtikėtinais plačiais, taikydamas ją įvairių politinių santvarkų kontekstui. Todėl „valdovas“ iš tikrųjų yra figūra, šiek tiek panaši į Platono „valstybininką“. Tai ne tik abstrakti idėja, bet ir epitetas, kurį įmanoma pritaikyti konkrečiam žmogui. Tačiau tokiu būdu apibūdinama ne žmogaus padėtis, o veikia talentas.

Būti ar nežudyti? Sunkėjantis europietiškos politinės valdžios pasirinkimas

Taigi tam tikrose situacijose politinė valdžia privalo nužudyti, jei nori išlikti pati. Tada jos sprendimas lemia visos valstybės politinę ateitį: valdžia nužudo arba nenužudo ir, atitinkamai, valstybė išlieka arba žlunga. Kas gi nulemia mirtinus sprendimus, kuo jie pagrindžiami ir kaip besikeičianti žmonių pasaulėžiūra padeda ar trukdo valdžiai apsispręsti?

Pagoniška valdžiai pasirinkti būdavo nesunku, nes jai padėjo magija. Galutinį sprendimą pradėti karo žygį ar kam nors atkeršyti lemdavo ritualai, kuriais siekta nuspėti dievų valią (veikti galima tik užsitikrinus jos pa-

lankumą). Net Romos respublikoje, kur jau neabejotinai stebime, pavadinkime, proto politikos susiformavimą, spėjimas iš gyvulių vidurių ir kitokios magiškos apeigos galėjo reikšmingai paveikti svarbius politinius sprendimus, ypač mirtinus. Dievų valią nuspėjantys žyniai augūrai, orakulai ir kitokie pranašautojai Romoje išliko svarbūs iki pat apsikrikštijusio imperatoriaus Konstantino laikų²⁷.

Krikščioniškas mitas apie teisę žudyti visų pirma reiškė magijos atsisakymą. Politinė valdžia, tapusi „Dievo tarnaitė“, pradėjo pati savarankiškai atstovauti Dievo valiai. Kitaip tariant, įsivaizduota, kad valdžia daro dalį Dievo darbo žemėje. Tą darbą darant, kaip ir visada, ir teisingai nusprendžiama, ir suklystama. Apskritai jo sėkmė priklauso nuo „tarnaitės“ pasirengimo. Taigi sėkmingai politikai ir teisingam pasirinkimui reikia ne dievų valią nuspėjančių burtų ar jų palankumą užtikrinančių ritualų, o netiesioginio Dievo poveikio, jo bendrosios šviesos, „valdžios išminties“, kaip rašė Augustinas. Būtent ši „išmintis“ – racionalus, tegul ir pamaldus, paties žmogaus protas, turi pats nuspręsti, kad būtina nužudyti.

XVI a. buvo sunku iš karto pastebėti, kad Reformacija griauja šį bendrą krikščionišką pasaulėvaizdį. Martinus Lutheris, tiesa, šiek tiek supaprastino Augustino mokymą, privesdamas religinės ir pasaulietinės valdžių atskirumą iki kraštutinumo. Lutheris tvirtino, kad tikriems krikščionims nereikalinga pasaulietinė valdžia, jie tiesiogiai vadovaujasi (yra iš vidaus vedami) Dievo žodžiu ir dėl Jo malonės gali gyventi santarvėje (taigi apskritai nežudyti). Bet ne visi žmonės yra tikri krikščionys, dauguma tokie nėra. Šiai daugumai reikia išorinės valdžios, kuri palaikytų bent netobulą tvarką. Todėl Dievas leidęs valdyti pasaulietiniams vadovams ir būtent šia prasme valstybės valdžia esanti Dievo tarnaitė. Taigi dieviška politinė valdžia ir jos teisių (įskaitant teisę žudyti – Lutheris nuolat cituoja ap. Paulių ir mini valdžios kalaviją) prigimtimi Lutheris neabejojo. Maža to, jis tvirtino, kad ir tikrieji krikščionys (ne savo pačių, o kitų labui) gali ir net privalo sąžiningai tarnauti pasaulietinei valdžiai ir padėti kurti jos netobulą tvarką²⁸.

Tačiau nėra abejonių, kad būtent Reformacija suardė institucinius ryšius tiek tarp Bažnyčios ir valstybės, tiek kiekvienos jų viduje ir taip sprendimą nužudyti padarė sudėtingesnį. Lutherio traktate apie pasaulietinę valdžią jau aiškiai galima perskaityti mintį, kad institucinė for-

²⁶ „Islamist cleric Anwar al-Awlaki killed in Yemen“, in: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15121879>. Įdomu, kad vėliau išslaptintame JAV Teisingumo departamento memorandume tikslą nužudyti al Awlaki keliančios operacijos pateisinamos būtent politinės valdžios galia. Tai gana retas šiuolaikinis tiesioginis teisės žudyti išaiškinimas, kuris tikrai būtų patikęs Flemingui (<https://www.washingtonpost.com/r/2010-2019/WashingtonPost/2014/06/23/National-Security/Graphics/memodrones.pdf>).

²⁷ Robin Lane Fox, *Pagonys ir krikščionys: Viduržemio pasaulyje nuo antro amžiaus iki Konstantino atsivertimo*, iš anglų kalbos vertė Mantas Adomėnas, Vilnius: Aidai, 2006, p. 528–578. Kaip įsivaizduotas dievų veikimas politikoje, labai taikliai atskleidžia *Iliados* fragmentas,

kuriam Apolonas nuvilioja įsisiautėjusį Achilą, kad Troja nebūtų sugriauta anksčiau laiko. Iš principo Achilas ir apskritai graikai teisūs, karas prieš Troją – pagrįstas ir tinkamas politinis sprendimas. Bet tą dieną sugriauti Troją būtų „prieš norą lemties“, todėl įniršęs Achilas galų gale vaikosi vėją laukuose beveik tiesiogine prasme (Homeris, *Iliada*, iš senosios graikų kalbos vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 2007, eil. 515–610).

²⁸ Martin Luther, *Temporal Authority: To What Extent it Should be Obeyed*, in: <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=125470>.

ma yra nesvarbi. Jei religinė valdžia kišasi į pasaulietinę sferą, ji peržengia savo dieviškų įgaliojimų ribas. Jei pasaulietinė valdžia bando reguliuoti dvasinius dalykus, ji tampa tironija. Visas tas ribas brėžia ir piktnaudžiavimus identifikuoja pats Lutheris arba kitas tikras krikščionis – žmogus, gyvenantis tiesiogiai pagal Dievo žodį. Taip atsiveria mums šiandien jau gerai pažįstamas vien nuo požiūrio priklausomas pasaulis. Jame popiežius gali būti Antikristas, o bet kuris karalius – tironas²⁹.

Taip pamačius Reformacijos problemą nesunku suprasti, kaip kilo Europos religiniai karai ir kodėl jie buvo tokie žiaurūs ir chaotiški. Kiekvienas žmogus tapo teisėju ir budeliu, kiekvienas valdovas pajuto valdžią sprūstant iš rankų, kiekvienas nuotykių ieškotojas pamatė naujas galimybes. Lygiai taip pat dėsninga ir logiška buvo šių karų pabaiga – taikos įtvirtinimas per konkrečią praktinę politinės valdžios galią (kas gali nužudyti nebaudžiamas ir už tai nubausti kitus, tas ir valdo). Dėl to valstybė pradėjo dominuoti susiskaldžiusių konfesijų atžvilgiu (*cuius regio, eius religio*), o tai pateisino pats valstybės galios faktas. Kitaip tariant, Dievo tarnaitė ir teisėta kalavijo savininkė pradėta laikyti tokia valdžia, kuriai ši vaidmenį savo paklusimu priskiria patys pavaldiniai.

Iš šių istoriškai susiklosčiusių aplinkybių gimė visos modernios politinės teorijos. Per Thomo Hobbeso veikalą *Leviatanas* valstybė pripažinta nematomos piliečių sutarties rezultatu. Suvereniteto ir „apšviestojo absoliutizmo“ teoretikai prisiminė ir naujame kontekste apmąstė pavaldiniams santarvę ir gerovę teikiančios „valdžios išminties“ problemą. Tautos suvereniteto teorijos ir šiuolaikinės tautinės valstybės ištakos, be abejo, taip pat slypi poreformacinės Europos taikoje³⁰.

Tačiau šiandien jau žinome, kad išpūdingais išvedžijimais apipinta Europos stabilizacija buvo labai nestabili. Europa jau buvo įžengusi į klaidžią laisvojo šaulio epochą. Kai buvo pasirašoma Vestfalijos taika, šveicarai jau garbino Vilių Telį, o kovingi filosofai, vėliau pavadinti bendru monarchomachų vardu, ieškojo vis naujų argumentų pateisinančių tironų (taigi tų valdovų, kuriuos taip pavadins filosofai) nužudymą. Tuo pat metu aiškiai pavojų matantys, bet bejėgiai humanistai bandė gelbėtis kurdami žmonijos mitą ir išskeldami nepasiekiamą visuotinės taikos viziją.

²⁹ Įdomu, kad Lutherio mokymas iš karto atnaujino asmeninę konkreto žudiko problemą. Netrukus po veikalo apie pasaulietinę valdžią Lutheriui teko rašyti naują traktatą, skirtą kariams. Šį darbą išprovokavo grupė vokiečių karininkų, kurie paklausė Lutherio, kaip jų veikla suderinama su krikščioniška sąžine. Politiškai nepaprastai nuovokus Lutheris iš karto suvokė kilusį pavojų ir pasitelkė visus įmanomus argumentus pagrindžiančius karo neišvengiamumą, kario pašaukimo kilnumą ir žudymo (net ir plėšimo bei kitų žiaurumų) būtinybę (Martin Luther, *Whether Soldiers Too Can Be Saved*, in: <http://www.rockrohr.net/wp-content/uploads/2014/03/Luther-WHETHER-SOLDIERS-TOO-CAN-BE-SAVED.pdf>). Bet buvo jau per vėlu – sėkla jau buvo pasėta. Kalavijas įgijo sąžinę ir nuo tada smūgio momentą nustato tik jis pats – būtent tai mums poetiškai parodoma Bondo epe.

³⁰ Carlas Schmittas yra pastebėjęs dar vieną labai svarbų poslinkį to

Kad tokia Europa iš naujo sudrebėtų, reikėjo tik klausimo „O gal Dievo visai nėra?“ Perkėlus pasaulėžiūros svorio centrą į žmogų ir jo vidų, šios minties nebuvo įmanoma išvengti. Ji nuvedė visas europietiškas idėjas ir teorijas iki jų logiškos pabaigos, kartu sukeldama ir naujus politinius poslinkius.

„Jei Dievo nėra, tai viskas galima“ – ši XIX a. rusų rašytojo Fiodoro Dostojevskio tezė turbūt yra vienintelis tikras Rusijos indėlis į Vakarų kultūrą (mat rusų kultūra šiaip nėra vakarietiška). Jei nėra Dievo, nėra ir jo tarnų – vadinasi, nėra ne tik Bažnyčios, bet ir politinės valdžios teisių. Taip vadinamasis valstybės galios monopolis tampa niekuo nepagrįstas. Valdžia žudo tik todėl, kad ji stipri – tuomet kiekvienas, kas laiko save stipriu, gali žudyti. Žmogžudystė net gali būti įsivaizduota kaip galios įrodymas – jei nebaudžiamas žudai, esi stiprus. Pirmieji taip nusprendė šiuolaikinį terorizmą išradę anarchistai, o tik po jų – Friedrichas Nietzsche.

Į tokį iššūkį atsakyta dviem būdais. Vieni mąstytojai pratęsė humanistinę logiką skelbdami visuotinę žmonijos vertę ir teigdami, kad žmogaus protas apsaugos jį nuo blogio. Visi gali žudyti, bet niekas neturėtų – ekstremaliausia šio požiūrio išraiška tapo XIX a. anarchizmo antitezė – pacifizmas. Kitas atsakas į savivalės ir svaiginimosi maištu filosofiją buvo ideologija – geresnės žmonių ateities, teisingesnės visuomenės ar net visiško rojus jau šiame pasaulyje vizija. Dėl šių gėrybių ateityje šiuo momentu laikinai būtina valdžia gali imtis neišvengiamos prievartos, taip pat ir žudyti. Šis bendrasis principas sieja abi europietiškas ideologijas – liberalizmą ir socializmą, kurios su laiku įgijo vis daugiau atspalvių ir atmainų.

Nėra jokios abejonės, kad visa ši istorija veikia ir mūsų laikų politiką. Bet peržengus per XX a. net ir ideologijos lieka praeityje. Mes žinome, kad nei komunizmo, nei „atvirosios visuomenės“ nebus. Politinė valdžia nėra laikina (tiek, kiek nelaikinas pats mūsų pasaulis) ir išgalvotomis ateities vizijomis jos kruvinų darbų nepateisinsi. Mes pasiekėme galutinę politikos racionalizavimo ribą – bent mums taip atrodo.

Dėl šios priežasties valdžios pasirinkimas žudyti ar nežudyti dar niekada nebuvo toks sunkus, koks jis yra šiuolaikinėje Europoje³¹. Mus slegia ne tiek istoriškai užaugusios diskusijos turinys, kiek pats jos faktas ir

meto pasaulyje: Viduramžiais dominavusį teologinį mąstymą pakeitė teisinis (Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*, New York: Telos Press Publishing, 2006, p. 119–130). Iš tiesų XVI–XVII a. suklestėjo įvairios teisės šakos, ypač tarptautinė teisė. Dėl to pamaldumo ir „valdžios išminties“ reikalavusi mitinė teisė žudyti taip pat buvo vis gausiau susaistoma iš anksto numatytais faktinėmis aplinkybėmis ir procedūrinėmis įgyvendinimo taisyklėmis. Taip pradėjo formuotis klasikinė karo teisė ir kartu skleistis tik mūsų laikais išryškėsiantis specialiosios tarnybos vaizdinys. Bet visus šiuos dalykus mūsų tyrimas palieka „pakeliui“.

³¹ Čia reikia pažymėti, kad teisės žudyti požiūriu Bondas yra visų pirma Europos herojus. JAV ir kitos Vakarų valstybės, nors ir yra europietiškos kilmės, iki galo neišgyveno šios mąstymo ir politikos krizės.

vis akivaizdesnės išvados, nuo kurių niekaip nebegalime išsisukti. Mes per daug aiškiai suvokiame (aiškiau už visus kitus pasaulyje), kad politinė valdžia visa savo apimtimi yra žmogaus rankose. Jokie burtai ir antgamtinės jėgos mums negali padėti. Jei nusprendžiame žudyti, tai mes nusprendžiame ir mes patys tampame žudikais – su visomis pasekmėmis. O žudymo pasekmes mes taip pat per daug gerai pažįstame. Mes nenorime, kad visi turėtų teisę žudyti – todėl visuotinai pasmerkėme terorizmą ir per jį – anarchizmą. Bet mes negalime ir be dvejonų tvirtinti, kad politinė valdžia turi teisę žudyti, nes matėme per daug netikrų šios valdžios galios pateisinių ir jų katastrofiškų pasekmių. Taip vėl grįžtame į minčių grandinės pradžią.

Būtent šis intelektualinis užburtas ratas nulemia Europos valstybių neryžtingumą krizių akivaizdoje, kurį ir suvokiame, ir smerkiame, bet niekaip jo neįveikiame. Net Antrasis pasaulinis karas mums atrodo pavėluotas – per daug toli leista nueiti nacių Vokietijai. Bet šis karas bent jau baigėsi aiškiu sutarimu ir naujosios Europos pergale (kainavusia taip pat ir pusę Sovietų Sąjungai atitekusio žemyno). Europos reakcija į XX–XXI a. sandūros krizes buvo dar klampesnė ir sunkiau suprantama. Balkanų konfliktas buvo suvaldytas tik dėl aktyvių JAV veiksmų, tas pats „pasaulio policininkas“ sutelkė ir antiteroristinę koaliciją, kurios reikšmė Europai dabar jau tampa vis aiškesnė. Prasidėjus pilietiniam karui Libijoje, europietiškos diskusijos surakino politiką pakankamai, kad Vakarų veiksmai būtų nenuoseklūs ir atrodytų kontroversiški. O šiuo metu stebime vos bepavykstantį Rusijos sulaikymą ir konvulsinę kovą su netikra „Islamo valstybe“, į kurią tikros Europos valstybės nenori iki galo išivelti, kad nesukeltų krizių savo viduje.

Taip europietiška valstybė palengva nustoja būti politikos veikėja ir tampa politikos neveikėja. Jai niekaip nepavyksta nustoti tirti savęs ir aplinkos, įsitikinti savo teisumu, savo tapatybės integralumu ir, atitinkamai, savo veiksmų būtinumu. Akivaizdu: mes labiausiai norėtume, kad politinių krizių nebūtų ir kad apskritai niekam nereikėtų žudyti. Būtent šiuo požiūriu šiuolaikinė Europa tikrai yra humanistinės tradicijos tęsėja. Bet dabar, kai mus vis glaudžiau supa priešiškos jėgos, mes nebegalime užsimerkti prieš tai, kas baisiausia: nuolat atsakyti veikti ir žudyti reiškia žlugti. Žudymo kaip politikos būtinybės objektyvumas šiandien

taip pat nebepaneigiamas. Arba mes žudysime, prisimdami visas pasekmes ir tapdami žudikais, arba mūsų valstybių neliks. Nė vienas iš pasirinkimų mums neatrodo akivaizdžiai geras, todėl net ir šioje ekstremalioje situacijoje mes instinktyviai grįžtame prie dvejonės.

„Būti ar nebūti?“ – Europa savęs to klausia jau daugelį metų. Visai neatsitiktinai čia prisimename Williama Shakespeare'o herojaus Danijos princo Hamleto žodžius. Hamletas yra vienas problemos poliūs, vienas galimas mūsų tikrojo politinio pasirinkimo variantas. Ant kitos svarstyklių lėkštės yra Bondas.

Kuris yra mūsų herojus?

Iš gausaus Carlo Schmitto raštų palikimo *Hamleto* analizė turbūt yra keisčiausias ir mažiausiai žinomas kūrinys. Vis dėlto šis 1955 m. spalio 30 d. Diuseldorfo universitete skaitytos paskaitos pagrindu parengtas trumpas veikalas labai tiksliai ir ryškiai nušvietė Europos padėtį prieš pat pasirodant Bondui. Schmitto kūrinys yra ir mūsų tyrimo pirmtakas, ir jo šaltinis tuo pat metu.

Klausimas, kurį Schmittas kėlė Shaekspearo atžvil-

Monika Furmanavičiūtė. Lets skate chicas. 2014. Šilkas, aliejus, akrilas

giu, iš tikrųjų tėra atgarsis dar Antikoje prasidėjusios diskusijos apie poezijos prigimtį. Platonas atsargiai vertino poeziją, nes ji pagrįsta fantazija ir dėl to atitraukia žmogų nuo tikrosios tiesos paieškų. Aristotelis, priešingai, teigė, kad poezija meniškai atkuria ir pakartoja tikrovę, „ištraukdama“ iš jos amžinąsias tiesas³².

³² <http://plato.stanford.edu/entries/plato-aesthetics/#ImilnsBea>; <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle/#RheArt>.

Schmittas laikėsi veikiau aristoteliškos pozicijos tvirtindamas, kad tikros tragedijos neįmanoma išgalvoti. Ši prielaida skatino jį ieškoti už *Hamleto* slypinčios istorinės politinės tikrovės. Tokį *Hamleto* šaltinį, tikrąją tragediją Schmittas išvelgė Shakespeare'ui rašant dramą dar tik besiklosčiusioje Anglijos karaliaus Jokūbo I Stiuarto biografijoje. Jokūbo motina Marija Stiuart, kaip ir Hamleto motina, buvo įtartinėjama prisidėjusi prie savo antrojo vyro ir Jokūbo tėvo lordo Darnley'aus nužudymo 1567 m. Pats būsimasis Anglijos karalius nusikaltimo metu buvo dar kūdikis, bet ši ir kitos šeimos dramoms lemtingai įtakojo jo asmenybę. Shakespeare'ui kuriant *Hamletą*, Jokūbas kaip tik siekė Anglijos sosto, kurį būdamas katalikas turėjo paveldėti iš savo protestantės tautos garsiosios karalienės Elzbietos, nukirsdinusios Mariją Stiuart. Šios politiškai labai sudėtingos ir žmogiškai kraupios padėties atspindžiai, Schmitta nuomone, įsiliejo į *Hamleto* tragediją, suteikdami jai tą unikalumą, už kurį ją vertina visas šiuolaikinis Vakarų pasaulis³³.

Kaip ir daugelyje Schmitta veikalų, šioje *Hamleto* analizėje pasakoma daugiau. Katalikų mąstytojui Schmittui žymios katalikų dinastijos drama, žinoma, slėpė gausybę ženklų ir simbolių. Bet čia rūpi pirmiausia tai, kas nuveda mus nuo Hamleto prie Bondo.

Schmittas teigė, kad Hamletas – šiuolaikinis mitas, o tai, paties Schmitta vertinimu, esąs nepaprastai retas reiškinys³⁴. Iš jį supusios tikrovės išgriebę tragedijos esmę Shakespeare'as pajėgė ją paversti pasakojimu, pranokstančiu istorinį laiką ir erdvę ir net konkrečią politinę situaciją. Kaip tam tikrą patvirtinimą Schmittas kelis kartus pacitavo XIX a. vokiečių poeto Ferdinando Freiligratho eilėraštyje „Hamletas“, prasidedantį garsiu sūkiu „Vokietija yra Hamletas!“³⁵ Pats Schmittas savotiškai pratęsė Freiligratho palyginimą, pateikdamas tokį apibendrinimą:

Kaip žinome, nuo pat Renesanso pradžios Europos dvasia kratėsi mitų ir mitologijos. Nepaisant to, šiuolaikinėje europietiškoje literatūroje gimė trys didžiosios simbolinės figūros: Don Kichotas, Hamletas ir Faustas. Bent viena iš jų – Hamletas – tapo mitu. Keistas sutapimas, kad visi trys yra knygų skaitytojais – kitaip tariant, intelektualai. Visų jų gyvenimai

žlunga iš dalies dėl jų pačių pasaulėžiūros. Trumpai žvilgtelėkime į šių herojų kilmę: Don Kichotas yra ispanas katalikas, Faustas – vokiečių protestantas. Hamletas atsiduria kažkur tarp pirmųjų dviejų, pačioje Europos likimą nulėmusioje bedugnėje.³⁶

Visa kita gali pasakyti pats skaitytojas: šiuolaikinėje Europoje nesunku išskirti donkichotiškai ir nebeegzistuojantį pasaulį įsikibusius katalikus ir protestantų (vėliau – masonų) intelektualus, praradusius gyvenimo džiaugsmą ir dėl to pasiryžusius net tiesioginiams sandoriams su velniu. Tarp šių kraštutinumų iš tikrųjų tvyro bedugnė, gimdanti hamletus – žmones, kuriems taip sunku susivokti netikrą praeitį ir netikrą ateitį garbinančioje aplinkoje, kad jie nebegali kryptingai politiškai veikti tikroje dabartyje. Hamletų gimsta tiek daug, kad jau galime Freiligratho pavyzdžiu tvirtinti: Europa yra Hamletas – politinis neveikėjas.

Tokį tragišką Europos matymą ir šiandien lengva atpažinti, bet tai visų pirma XX a. antros pusės giliai mąstančių europiečių pasaulėžiūra. Labai simboliška ir nebūtinai atsitiktinumas tai, kad Schmittas šiuos apibendrinimus pasakė kaip tik tuo metu, kai Flemingas parašė pirmuosius romanus apie Bondą ir jau sulaukė pirmųjų sėkmių. Turime deramai įvertinti šį senojo filosofo ir naujojo poeto prasilenkimą – kaip tikrą epochų lūžį, kaip dar vienos „senosios“ Europos pabaigą ir kartu, tikėkime, dar vienos „naujosios“ Europos pradžią. Tik taip pamatę dalykus pajėgsime pastebėti, kad Bondas yra mitinis atsakas į Hamleto iššūkį.

Hamletas yra žmogus, kurį žlugdo jį supanti tikrovė ir jo paties politiškumas. Jis tarsi suvokia savo vaidmenį (kad privalo atkeršyti tėvo žudikui), bet savo vidiniame pasaulyje neranda pakankamų orientyrų tam vaidmeniui tinkamai atlikti. Todėl tikrovę Hamletas išgyvena kaip nuolatinį spaudimą (gal net biblinį „suspaudimą“), nuo kurio bando pabėgti į saugią intelektualių svarstymų užuovėją. Štai dėl ko jis pirmai progai pasitaikius leidžiasi, atrodytų, tuščiai filosofuoti, kai kada pasirodydamas tiesiog groteskiškai³⁷.

Šia prasme Bondas yra priešingas herojus. Tikrovė jam tampa konkrečia atrama, leidžiančia pasipriešinti nuolat augančiam europietišku intelektualiu ieškoji-

³³ Carl Schmitt, *Hamlet or Hecuba: The Intrusion of Time into Play*, translated by David Pan and Jennifer R. Rust, New York: Telos Press Publishing, 2009.

³⁴ *Ibid.*, p. 42.

³⁵ Ferdinand Freiligrath, „Hamlet“, in: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/ferdinand-freiligrath-gedichte-5009/13>.

³⁶ Carl Schmitt, *op. cit.*, p. 44–45.

³⁷ Čia reikia pabrėžti ir tragišką religijos vaidmenį Hamleto istorijoje. Tradiciškai vidinį netikrumą vertiname kaip sekularizacijos pasekmę – praradę religiją žmonės praranda ir vidinius orientyrus. Tačiau religinių karų epochos Hamletas problemą formuluoja daug giliau – atskleidamas tai, ką popiežius Benediktas XVI pavadino „religijos ambivalenci-

ja“. Jei nepasitiki kito žmogaus (savo priešo religiniame kare) religija, tai kaip žinosi, kad tavo paties įsitikinimai patikimi? Ir kaip atskirti tikrus ir pasivaidenusius, geruosius ir bloguosius dvasinio pasaulio reiškinius, jei aplink tave gausu vienas kitam prieštaraujančių tų pačių dalykų aiškinimų? Šiandien tokius klausimus jau sunku iki galo išgyventi, bet būtent jie glūdi pačioje *Hamleto* gelmėje. Schmittas labai tiksliai pastebėjo, kad iš tikrųjų Hamletą paralyžiuoja klausimas, ar jo matyta tėvo šmėkla kartais nėra demonų kerai, kuriais jį siekiama sugundyti baisiausiai nuodėmei – žmogžudystei. Šią problemą, pasak Schmitta, išgalvotas Danijos princas Hamletas svarsto labai panašiai, kaip ir tikrasis Anglijos karalius Jokūbas Stiuartas savo veikale *Demonologija* (Carl Schmitt, *op. cit.*, p. 25).

mų abstraktumui. Pats Flemingas buvo „knygų skaitytojas“, toks yra ir visokią literatūrą tinkamiausiuose kontekstuose laisvai cituojantis Bondas. Kaip rodo anksčiau nagrinėta Bondo diskusija su bendražygiu prancūzu Mathisu, slaptajam agentui gerai pažįstama sunki europiečio intelektualinė būklė ir našta. Tačiau į šį iššūkį Bondas reaguoja priešingai nei Hamletas: 007 atpažįsta pačiame filosofavime slypinčią rezignacijos pagundą ir nuo jos pabėga į tikrovę, kurioje svarbiausia – konkreti tuo metu vykdoma užduotis, konkretus pasirinktas „pakankamai juodas“ taikinys. Taip atsirėmęs į konkrečią realybę Bondas tampa veikėju, išpildo savo politiškumą ir net įgyja religinę prasmę. Prisimenant Schmitto bedugnės metaforą, galima būtų suformuluoti taip: kitaip nei Faustas, Bondas vien iš nuobodulio nešoka į bedugnę pats; kitaip nei Don Kichotas, Bondas nėra priverstas laikytis už lūžtančios šakos ir laukti neišvengiamos pražūties; Bondas įvykdo tai, kas atrodo neįmanoma – iššoka iš bedugnės ir atsistoja ant tvirto tikrovės pagrindo.

Žinoma, mes ir šiandien dar negalime tvirtinti, kad gyvename Europoje, kuri priklauso Bondui, o nebe Hamletui. Bondas buvo sukurtas kaip vilties herojus ir toks išlieka. Bet jis įkvėpė viltį daugybei europiečių³⁸. Todėl šiandien Bondo epas gali būti pamatytas ne vien kaip viltis, bet ir kaip galimybė. Jei pajėgsime aiškiai suvokti ir identifikuoti tai, kas skiria Bondą nuo Hamleto, mes galime tikėtis sukurti ant tvirto tikrovės pagrindo pastatytą, nors ir tiksliai neapibrėžtą, Europos politinę ateitį.

Grįždami prie klausimo apie teisę žudyti, dabar jau visiškai aiškiai pamatome, kad ši problema yra kertinė ir Bondo epe, ir Europos politikoje. Hamletas yra neveikėjas visų pirma dėl to, kad yra nežudikas. Jis nepajėgia tinkamai susidoroti su kraujo praliejimo reikalaujančia užduotimi³⁹. Tai nereiškia, kad kraujas tragedijoje nėra praliejamas. Priešingai, Hamletas leidžiasi įveliamas į tokį intrigu kamuolį, kuriame žūsta visa Danijos karališkoji šeima, įskaitant jį patį ir jo tėvo žudiką, kurį vienintelį derėjo iš tikrųjų nužudyti. Taip dar kartą įsitikiname: tam tikrose politinėse situacijose žudyti būtina. Kas nenužudo, tas ne tik žlunga ir žūsta pats, bet ir pražudo kitus.

Taigi Europos politinė ateitis priklauso nuo jos pajėgumo rasti tokią teisės žudyti versiją, tokią šio krikščioniško mito interpretaciją, kuri galėtų turėti prasmę ir

veikti ne vien tik krikščioniškoje aplinkoje. Atrodo, kad Bondo epas šį atsakymą pateikia. Dabar, kai jau išnagrinėjome nepaprastai platų šios problemos kontekstą, metas sudėti taškus ant *i*, parodant, kokia yra paties Bondo teisės žudyti reikšmė ir kilmė ir kokią perspektyvą ši teisės žudyti interpretacija atveria Europai.

Lemtingo momento teorija

Viename iš garsiausių savo interviu Flemingas yra pasakęs, kad siekė pavaizduoti Bondą kaip „buką instrumentą“ (*blunt instrument*)⁴⁰. Ši frazė vėliau daug kartų pakartota Bondo filmuose, paprastai ironiškai vertinant Bondo protinius ir kitokius sugebėjimus. Apžvelgus teisės žudyti istoriją nesunku pastebėti, kad iš tikrųjų Flemingas veikiausiai turėjo galvoje Augustino suformuluotą ir Liuterio pakartotą tezę apie „kalaviją jį valdančioje rankoje“. Taigi svarbu ne tai, kad Bondas bukas, o tai, kad jis instrumentas – žudikas, įgyvendinantis politinės valdžios išmintį.

Šis sumanymas – sukurti Bondą, kuris būtų „bukas instrumentas“, Flemingui taip smarkiai nepavyko, kad būtų galima įtartai interviu slypinti rašytojui būdingą ironiją. Bet tai gali būti ir apgaulingas išpuolis. Visai įmanoma, kad pastanga kurti „instrumentą“ ar „kalaviją“ buvo nuoširdi. Akivaizdu, kad Flemingas suvokė ar bent intuityviai nuspėjo Europos politinės problemos esmę. Jis žinojo, kad šiuolaikinei valdžiai būtini „kalavijai“ ar veikia „durklai“, kitaip ji neišliks. Bet kai rašytojas pradėjo iš tikrųjų kurti personažą, lipdyti jį iš tos medžiagos, kurią teikė tikrovė, išėjo ne „bukas instrumentas“, o mitinis herojus – slaptasis agentas Džeimsas Bondas.

Iš tikrųjų Bondo teisė žudyti paverčia jį veikiau pusdieviu negu instrumentu. Taip yra pirmiausia todėl, kad ši teisė epe nebepriklauso vien tik slaptuosius agentus nukreipiančiai politinei valdžiai. Tai tuo pat metu ir asmeninė Bondo teisė. Ši svarbi išvada atsiskleidžia keliais aspektais.

Visų pirma reikia pastebėti slaptojo agento sprendimų savarankiškumą. Bondas nėra budelis, kuris stovi ant ešafoto savo valstybės sostinėje, apsuptas ginkluotos sargybos ir šia prasme visiškai kontroliuojamas – tikras žmogus-instrumentas. Bondui tenka žudyti toli nuo savos politinės valdžios centro ir esant visiškai vienam. Tik jis pats gali įvertinti nuolat kintančią padėtį ir nuspręsti, ar tęsti savo misiją ir kaip ją tiksliai įvykdyti⁴¹.

³⁸ Kitaip negu daugelis JAV kompanijų finansuotų filmų, „Bondados“ epizodai visada atnešdavo daugiau pelno už JAV ribų esančiose rinkose (James Chapman, *License to Thrill: A Cultural History of the James Bond Films*, London: I. B. Tauris, 2007, p. 14). Net ir paviršutiniškai peržvelgus patikslinančius statistinius duomenis, nesunku pastebėti, kad Bondo atveju rinkos už JAV ribų pirmiausia reiškia Europą, ypač – „senąją“ Europą (pvz., <http://www.boxofficemojo.com/movies/?page=intl&id=bond23.htm>).

³⁹ Hamleto užduotį įprasta apibūdinti kaip kerštą. Tačiau tai labiau ne asmeninis, o politinis kerštas. Hamletas privalo nubausti tėvo žudi-

ką, kad apgintų savo ir tėvo karališkąją teisę – kaip pastebi Schmittas, karaliaus valdžia ir jos dieviška kilmė buvo išskirtinai reikšminga tema ir Hamletui, ir Jokūbui Stiuartui (Carl Schmitt, *op. cit.*, p. 25). Taigi neįvykdoma Hamleto užduotis yra politinė, ypač kad asmeniškai kerštas jam nekelia jokie pasitenkinimo.

⁴⁰ G. T. Hellman, „Bonds Creator“, in: *The New Yorker*, 1962-04-21.

⁴¹ Čia svarbu pabrėžti, kad Bondas visada veikia taikos sąlygomis. Todėl jo sprendimų priėmimas yra kitoks nei kario, veikiančio kad ir labai dinamiškame mūšio lauke. Karys iš principo žino, kad gali ir privalo nužudyti kuo daugiau priešų – ši prielaida savitai depolitizuoja karinius

Šis sprendimo savarankiškumo aspektas buvo ypač išryškintas filme *Spectre*, kai M taip palygino slaptąjį agentą su tikru žudymo instrumentu – bepiločiu orlaiviu: „Galima viską sužinoti apie žmogų, jį susekti, stebėti. Bet galiausiai reikia pažvelgti jam į akis. Jokios technologijos čia nepadės. Teisė žudyti kartu yra ir teisė *nežudyti*“⁴².

Tačiau net ši „teisė nežudyti“ dar ne visiškai nusako tikrąsias Bondo savarankiškumo ribas. Turime prisiminti laisvojo šaulio reikšmę slaptąjo agento mite – Bondas pats renkasi taikinius, jis sėkmingai įvykdo tik tas užduotis, kuriomis iš tikrųjų patiki. Net keliuose paties Flemingo kūriniuose ši Bondo laisvė yra tiesiogiai susijusi su teise žudyti.

Apsakyme „Visiškai slaptai“ Bondas sutinka nužudyti ir galiausiai nužudo nusikaltėlius, kurių negali pasiekti įprastos teisėsaugos tarnybos. M įsakymas atlikti šią užduotį yra net ne visai įsakymas – veikia prašymas. M asmeniškai suinteresuotas Bondo užduotimi, nes slaptąjo agento taikiniu virtę nusikaltėliai nužudė M draugus. Ko gero, būtų galima net sakyti, kad M duota užduotis šiuo atveju neteisėta (nors ir pateisinama – atkurianti teisingumą). Tačiau Bondas jos imasi, nes pats pritaria M ir jį supranta⁴³.

Tuo tarpu apsakyme „Gyvybės protarpiai“ („The Living Daylights“) susiklosto priešinga situacija. Bondui skiriama visiškai teisėta ir jo dvigubo nulio statusą atitinkanti užduotis. Jis turi nuvykti į Berlyną ir ten nušauti sovietų snajperį tuo metu, kai anas bandys nužudyti per Berlyno sieną bėgantį britų agentą. Bondas sunkiai priima užduotį, bet susitaiko su ja pripažindamas, kad yra tik instrumentas, net tapatindamasis su kulka. Vis dėlto paskutinę akimirką supratęs, kad sovietų snajperis yra moteris, Bondas jos nenušauna, tik sutrukdo jai nušauti bėglį⁴⁴.

Tačiau visiškai visas Bondo teisės žudyti spalvų ir atspalvių spektras išsiskleidžia paskutiniajame Flemingo romane *Žmogus su auksiniu pistoletu* (*The Man with the Golden Gun*, 1965). Stodamas prieš Skaramangą, prarastą pasitikėjimą atgauti siekiantis Bondas gauna labai griežtus nurodymus: likviduoti žudiką ir saugiai pasitraukti pirmai progai pasitaikius. Proga pasitaiko greitai, bet Bondas lieka ištikimas sau:

Džeimsas Bondas įsitaisė automobilyje už Skaramangos ir susimąstė, ar neturėtų jo tuoj pat nušauti į pa-

sprendimus. Tuo tarpu Bondo veikimo lauke visi sprendimai yra politiniai, jis konkrečiai nusprendžia nužudyti arba nežudyti atsižvelgdamas į netikėtą ir anksčiau neįvertintą politinę aplinkybę (pavyzdžiui, kad tikslą galima pasiekti ir nenužudant – kaip apsakyme „The Living Daylights“). Todėl galima sakyti, kad labai trumpu ir konkrečiu galutinio sprendimo priėmimo momentu Bondas pats yra politinė valdžia.

⁴² <http://www.imdb.com/title/tt2379713/quotes>.

⁴³ Ian Fleming, *For Your Eyes Only*, 1960.

⁴⁴ Ian Fleming, *Octopussy and the Living Daylights*, 1966. Apsakyme peršama mintis, kad viską lemia snajperės moteriškumas ir Bondo džentelmeniškumas. Bet galimas ir kitoks paaiškinimas – paskutinę aki-

kaušį – senąjį Gestapo ir KGB dūrio tašką. Susilaukyti privertė daugelis priežasčių: smalsumas, įgimtas pasibjaurėjimas šaltakraujiška žmogžudyste, nuojauta, kad lemtingas momentas dar neatėjo, ir tikimybė, kad tektų kartu nužudyti vairuotoją. Dėl viso to, o taip pat dėl to, kad naktis buvo švelni, iš grotuvo sklido geras jo mėgstamos dainos „After You’ve Gone“ įrašas ir „gyvybės medyje“ brantmedyje⁴⁵ čirpė cikas, jis pasakė sau „ne“. Tačiau automobiliui pajudėjus Meilės alėja link gyvsidabriu žaižaruojančios jūros, Džeimsas Bondas suprato, kad ne tik nepaklūsta įsakymui arba, geriausiu atveju, bando nuo jo išsisukti, bet ir yra visiškai kvailys.⁴⁶

Panašūs momentai romane dar pasikartoja, kol galiausiai susiklosto finalinė scena: po karšta Jamaikos saule guli smarkiai kraujuojantis Skaramanga, o priešais jį su pistoletu rankoje stovi ne ką geriau tesijaučiantis Bondas. Bet ir tai dar nėra tikro žudiko kančių pabaiga:

Bondas atsistojo. Už nugaros užkišta jo kairė ranka susigniauzė iš siaubo dėl to, ką teks padaryti. [...] Šis žmogus turbūt efektyviausias žudikas pasaulyje. Džeimsas Bondas įspraudė jį į kampa. Nurodyta jį likviduoti. Bondas turi jį likviduoti, sužeistą ir gulintį ar bet kurioje kitoje padėtyje. Bondas pabandė tapti nerūpestingu ir būti toks pat šaltas, kaip jo priešas.⁴⁷

Pasiekę šį momentą turime trumpam palikti Bondą stovėti priešais Skaramangą ir nušviesti vieną paties Flemingo biografijos epizodą, kurį galime įtarti slypint už šios scenos ir kuris, kaip galime suprasti, nedavė rašytojui ramybės visą gyvenimą. Tai dabar jau legenda tapęs pasakojimas apie jo patirtį specialiųjų agentų mokyklose, kuriuos Antrojo pasaulinio karo metu Kandoje organizavo Williamas Stephensonas. Labai gerai pasirodęs daugelyje treniruočių Flemingas palūžo tada, kai reikėjo išiveržti į viešbučio kambarį ir iššauti į gyvą žmogų – tariamą priešą agentą. Šis pratimas buvo labai realistiškas ir veikė kaip paskutinis agentų patikrinimas, įvertinant jų ryžtingumą kovinėse situacijose⁴⁸.

Pats Stephensonas vėliau teigė, kad Flemingas pasižymėjo per daug lakia vaizduote ir dėl to jam nepavyko. Kiti šios istorijos interpretatoriai pabrėžė kitą tarsi akivaizdžią išvadą: Flemingas davė Bondui tai, ko pats

mirką slaptasis agentas randa kitą būdą pasiekti tikslą ir todėl atmeta nužudymą, kuris visada privalo būti paskutinė priemonė. Kad ir kaip viskas būtų, Bondo sprendimas ir vėl yra visiškai laisvas, asmeniškasis ir kartu politinis, o ne vien taktinis.

⁴⁵ Brantmedis angliškai vadinamas *lignum vitae tree*, o lotyniškai *lignum vitae* reiškia „gyvybės medis“. Brantmedžiai taip pavadinti dėl gausybės gydomųjų savybių. Ispaniškai jie kartais vadinami *palo santo* – šventaisiais medžiais.

⁴⁶ Ian Fleming, *The Man with the Golden Gun*, 2012, p. 82–83.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 189.

⁴⁸ John Pearson, *The Life of Ian Fleming*, 1966.

neturėjo – teisę žudyti. Bet jei apmąstome nepavykusią Flemingo užduotį skaitydami konkrečius jo parašytus tekstus, tai atrandame kai ką kita.

Dėl savo lakios vaizduotės ir tikrovei jautraus proto Flemingas tikriausiai suprato, kad nužudymas visada yra konkretus ir nepakartojamas veiksmas. Šis veiks-

Monika Furmanavičiūtė. Mary's World. 2013.
Sintetinis kailis, gruntas, aliejus

mas pranoksta visus kitus galimus žmogaus veiksmus ir išsiskiria tuo, kad absoliučiai nepasiduoda abstrahavimui. Kitaip tariant, nužudymo neįmanoma aprašyti teoriškai ir iš esmės jam neįmanoma pasiruošti. Galima daug treniruotis ir kryptingai ugdyti savo asmenybę, bet galiausiai „lemtingas momentas“ pats ateina arba neateina.

Taigi tikrąjį žudiko Bondo pavidalą formuoja pati tikrovė. M gali įvertinti Bondo sugebėjimus ir suteikti jam dvigubo nulio statusą. Pats Bondas gali daug treniruotis ir būti viskam pasiruošęs. Bet galiausiai dar turi ateiti „lemtingas momentas“. Kairę ranką sugniaužusį ir niekaip neiššaunantį Bondą galiausiai išprovokuoja visai netikėtas paskutinis Skaramangos bandymas pasipriešinti⁴⁹. Tik tada Bondas padaro viską: iššauna,

⁴⁹ Čia, žinoma, pamatome galbūt vieną iš ankstyvesnių scenų su niekaip nepribaigiamu bloguoju herojumi. Šiais laikais tokių scenų esame matę labai daug ir jau įpratome jas išjuokti. Vis dėlto ši originalios Flemingo scenos analizė turėtų padėti mums pastebėti, kad gal-

nužudo, įvykdo gautą įsakymą – savo užduotį, atgauna prarastą vardą, apsaugo Britaniją ir sulaiko blogį.

Taip iš Bondo mito išplaukia ištisa „lemtingo momento teorija“ – visiškai nauja teisės žudyti interpretacija. Pagal ją nužudymas yra momentinis, nepakartojamas, iš dalies situacijos padiktuotas veiksmas. Teisė žudyti ir dvigubo nulio statusas nepaverčia Bondo „instrumentu“, o tik pripažįsta, kad jis pajėgus nužudyti – iš esmės dėl to, kad jau yra tai padaręs praeityje. Jokių garantijų dėl ateities nužudymų nėra ir negali būti – kiekvieną kartą viską konkrečiai nulemia ne tik Bondo vidinės savybės, bet ir unikaliai susiklosčiusi situacija.

Taigi „valdžios išmintis“, apie kurią kalbėjo šv. Augustinas, Bondo epe tampa konkretaus žmogaus (Bondo) išmintimi – jo praktiniu sugebėjimu teisingai apsispręsti ir veikti konkrečioje teoriškai nenumatomoje padėtyje. Maža to, institucinės politinės valdžios teisė žudyti tokiu atveju yra neatsiejamai susijusi su asmenine konkretaus žmogaus išmintimi. Bondo teisė žudyti yra priklausoma nuo jo statuso Slaptojoje tarnyboje ir šia prasme iš dalies yra tos tarnybos suteikta. Kita vertus, galutinis tarnybos užduočių įvykdymas ir kartu jos išlikimas priklauso nuo Bondo išminties konkrečiose situacijose, kurių netikras juridinis asmuo (Slaptoji tarnyba ar Britanija) tiesiog negali numatyti.

Kitai tariant, žmogus, kuris žudo ne valstybės vardu, žinoma, yra nusikaltėlis ir gal net sąmoningas blogio agentas – kaip Bondo priešai. Bet ne vien faktinė galia nulemia vakarietiškos valstybės teisę žudyti. Šia teise valstybė naudojasi žmogaus vardu – atstovaudama žmogui politikoje, kur žudyti yra objektyvi būtinybė, išlikimo sąlyga. Vakarietiška valstybė nužudo tada ir dėl to, kada ir dėl ko per amžius sukaupta vakariečių praktinė išmintis reikalauja nužudyti. O galiausiai tai iš tikrųjų padaro konkretūs vakariečiai, kurie paskutiniu momentu gali ir nenužudyti.

Taigi valstybės pagrindas, jos galios ir jos „kalavijo“ pateisinimas galiausiai yra ne abstraktūs religiniai (nežinomybės) ar ideologiniai (išgalvotos būsimos tikrovės) vaizdiniai, o konkreti praktinė žmogaus būtis dabartyje, jo siekis išgyventi ir išlikti. Šia prasme Bondo mito piešiamą valstybę galėtume pavadinti klasikine Vakarų valstybe, jei tik patikslintume, kad ji nebe pagoniška – atmetusi magiją. Tame „nebe“ prieš pagonybę telpa visi krikščionybės nuopelnai – tilptų, jei to panorėtume. Tokia valstybė neatsitiktinai teikia europiečiams viltį – tai galbūt tikrai yra mūsų vienintelis šansas. Viskas priklauso nuo to, kaip galiausiai pasielgsime: toliau svarstysime kaip Hamletas ar veiksime pagal aplinkybes – kaip Bondas. ❧

būt Vakarų kultūrai labai svarbu tikėti „lemtingais momentais“. Blogieji herojai pribaijami tada, kai ateina jų laikas, o ne tada, kai to panori gerieji herojai.

Žmonės ir imigrantai, bet ne tie

GUODA AZGURIDIENĖ

Noriu pakalbėti apie žmones, kurie gyvena Lietuvoje. Tiksliau – galėtų, bet dar negyvena. Apie imigrantus. Bet ne tuos, apie kuriuos visuotinai kalbama. Prie teiginio, kad jie čia dar negyvena, dedu prierašą: „o gaila“ – ir toliau pa-grįsiu, kodėl.

Pagrįsti reikia, nes, pirma, ne vienas sakys, kad ir gerai, jog negyvena, mums visko daugiau liks: vietos, darbo vietų, pašalpų, dėmesio ir pan. Tai yra naivus paklydimas, ir tiek. Antra, gali atsitikti taip, kad jie niekada čia ir neapsigyvens, nes bus klausomasi pirmųjų arba tiesiog dėl inercijos, baimės ar tingulio išlaikoma situacija *status quo*.

Taigi kodėl tų žmonių iš kitur reikia? Gana paprasta: kraštas gyvas tik tada, kai jame gyvena žmonės. Tas yra tiesa, kalbant apie atskirą namą (kiek gyvybės apleistame name?), kvartalą (pavyzdžiui, labai gerai saugomo senamiesčio), kaimą (kuriuos išnykusius ir benykstančius viešai apgaili kas antras lietuvis). Juolab tai yra tiesa kalbant apie valstybę. Galime tapti visi labai sąmoningi ir patriotai (kas, žinia, negresia), bet jei mūsų bus mažai, tai ir gyvybės krašte bus menkai. Pirmieji tai pastebi stambieji verslai ir, pasiremdami skaičiais, pradeda konstatuoti „darbo jėgos trūkumą“, kuris neleidžia plėtotis jokiems stambesniems projektams. Ne tik dėl to, kad nėra pakankamai darbuotojų, bet ir dėl to, kad nebus vartotojų. Arba aptarnaujančių verslų. Arba aktyvaus kultūrinio gyvenimo, dėl ko kvalifikuotiems darbuotojams gyventi čia bus nuobodu ir jie pabėgs, kur įdomiau, dinamiškiau – gal į Singapūrą, gal į Varšuvą ar Berlyną.

Po stambiųjų verslų apie žmonių

trūkumą ima signalizuoti stambieji valdiškieji kvaziverslai, apgailėdami uždaromas mokyklas, ligonines, socialines ir kultūros įstaigas. Sąmoningai rašau, kad tai yra kvaziverslai. Nes už tų nepriteklių, kuriuos patiria jų vartotojai, ramiai ir sočiai gyvena tie, per kurių rankas eina šių sferų finansų srautai. Nepamirškime, valdomi jie centralizuotai, ir pinigai susikau-pia labai nemaži. Jų valdytojams visai neįdomu, kad vartotojai nepatenkinti, nebent politikai iš viršaus liepia ką nors keisti. Gyventojų mažėjimas verčia juos priiminėti sprendimus, todėl sukelia nepasitenkinimą.

Tada bando kalbėti smulkusis verslas: kad jų išlaidos tik auga (minimali alga keliama, nuoma tik brangsta, paslaugos taip pat), o vartotojų mažėja. Visose srityse po truputį – kirpyklose, kavinėse, parduotuvėse. Bet jiems tas nedidelis sumažėjimas gali būti lemiamas. Paprasčiausiai nebeefektyvu išlaikyti verslo struktūrą tokiam mažam kiekiui vartotojų aptarnauti. Kaip gerai pastebėjo Raimondas Kuodis apie pasmerkta darbo neefektyvumą kaimo parduotuvėje, kur ateina tik vienas kitas pirkėjas. Bet mažėjant gyventojų ir mūsų miestai tampa kaimais, taigi efektyvumo dideleje dalyje veiklų (kur ir dirba daugiausia darbuotojų) tiesiog nėra kaip pakelti. Net jeigu atsitiktų stebuklas ir būtų pagerintas viešasis administravimas ar sumažinti mokesčiai.

Kultūros leidiniai ir renginiai, teatrai, būreliai ir kiti kūrėjai turi vis mažesnę auditoriją. Kalbos barjerą bent dalyje kultūros

bei edukacijos sričių tikrai nesunkiai galima sušvelninti, kad tik kokių vartotojų būtų.

Taigi turime konstatuoti faktą, kad Lietuvoje gyventojų mažėja ir natūralaus prieaugio tendencija krypties nepakeis. Nepaisant nei gerų pavyzdžių, nei pašalpų, nei propagandos. Juo labiau nepaisant įtartino dabartinio sveikatos ministro užmojo gauti gyventojų iš mėgintuvėlių. (Aš tik taip suprantu aktyvumą dėl dirbtinio apvaisinimo kompensavimo iš ligonių kasų. Nes jei kalbėtume apie ligonių kasų pinigų paskirstymo teisingumą skirtingoms ligoms, būtų kita diskusija.)

Pasižvalgius aplinkui, gyventojų mažėjimo tendencija neturėtų mūsų stebinti. Turakai ne atsitiktinai apgyvenę ištisus Vokietijos miestų kvartalus, daugybė kinų ir indų Didžiojoje Britanijoje ar išeivių iš Afrikos – Prancūzijoje yra jau seniai įvykęs faktas. Ir jie nebėgo nuo karo. Juos kvietė atvykti ir gyventi, nes Vakarų valstybėse trūko ir tebetruksta darbo jėgos. (Beje, nedarbas ir ten nebuvo ir nėra nulinis!) Būtų keista, jei gyventojų imtų ir netrūktų pas mus. Ypač kai galimybės emigruoti yra tokios palankios. Susilaikykime nuo vertinimų, kodėl žmonės emigruoja. Tam yra daugybė ir objektyvių, ir subjektyvių priežasčių. Net jei pas mus būtų labai protinga ir jautri valdžia, emigracija egzistuotų

ir darbo jėgos vis vien trūktų. Nebūtų taip skausminga, bet reikalo esmės nepakeistų.

Todėl man absoliučiai nuostabu, kodėl mes nedarome ir net nekalbame apie aktyvią imigracijos politiką? Tuo metu, kai emigra-

cijos klausimas yra gvildenamas skersai ir išilgai, oficialiai ir asmeniškai, moksliskai ir emociškai, ir dar visai kitaip. Maža to. Kaip tik šiuo metu aktyviai gvildenamas imigracijos klausimas pasaulyje. Mes net turime pasirinkimą, iš kur gauti imigrantų. Ir pasirinkimas nėra blogas. Tai, kad pas mus nesiveržia pašalpių medžiotojai, yra likimo dovana, o ne kažkoks mūsų antrarūšiškumo įrodymas. (Antrarūšiškumo įrodymų esti, bet jie ne pašalpiomis matuojami.)

Išskyrus pramonininkus, niekas to klausimo į oficialią darbotvarkę garsiai nesiūlo. Pramonininkų interesas aiškus ir visiškai legalus: juk visi nori, kad pramonė funkcionuotų, mokėtų gerus atlyginimus ir tvarkingai apskaitomus mokesčius. Juolab kad ir kontroliuoti juos lengva (čia ne turgaus prekeiviai ar ūkiai), ir mokesčių daug nubyra. Juk turėtų politikai pripažinti. Bet ne, apsimeta, kad negirdi.

Tada tą pačią bėdą formuluoja užsienio investuotojų medžiotojai. Jų argumentai taip pat aiškūs, legalūs ir visiems aktualūs. Investuotojams reikia darbo jėgos. Ir ne bet kokios, o įvairios, kad būtų iš ko rinktis. O rinktis nėra iš ko. Čia kaip kokioje pilietinio karo scenoje – kiekvienas, vos šautuvą ar lazda nulaikydamas, išėjo į frontą. Į karą būna, o va į darbą – ne. Nes galima gyventi ir (legaliai) nedirbant. Šešėlinę ekonomiką sugaudyti, tai ne žuveles tvenkinyje žvejoti. Nėra paprasta. Todėl negalioja pasiteisinimas, kad tuoj nelegalius sugaudysim ir bus darbuotojų verslams pasamdyti.

Apie smulkaus verslo balso girdėjimą nėra nekalbu. Nors jame dirba daugiausia žmonių, o populiariosios partijos orientuojasi į daugumą, nėra viena

dar nesiorientavo į smulkųjų verslą. Net ir fragmentiškai.

Faktas, kad gyventojų – darbuotojų, vartotojų, mokesčių mokėtojų, balsuotojų – yra daug mažiau, nei prikurtą infrastruktūros ir ypač valdininkų jiems varinėti ir kontroliuoti. Iš kur bus tas efektyvumas? Kitas faktas yra tas, kad atkakliai nenorima pirmojo fakto pripažinti. Nes: a) tingisi, b) nemąstoma, c) užsiimama kažkuo kitu, d) bijomasi, nes tada reikės kažką daryti, o ką daryti, nežinoma, e) ką daryti, žinoma, bet vis viena bijomasi. O gal nereikėtų bijoti? Kaip rašo Horstas Janoschas nemirtingoje knygelėje apie lapino baimę – „nes bijot negerai, jūs kiškiai piškiai“.

Taigi iš kur galėtumėm gauti naujų Lietuvos gyventojų, mažiausiai baisių imigrantų? Kaip jau išsiaiškinome, tie visus gašdinantieji iš dabartinės bangos mums nėra labai baisūs, nes mes jiems nepatrauklūs. Atsakymas: galime gauti iš labai arti – iš Ukrainos ir Baltarusijos. Argumentų daugiau nei pakanka. Pirmas, toks prašymas iš Ukrainos pusės buvo. Ir jis visiškai suprantamas ir logiškas: kai šalyje krizė ir skurdas, reikia, kad bent kas pradėtų uždirbti. Ne tik dėl pinigų, bet ir dėl įgūdžių, darbo kultūros, normalaus gyvenimo pojūčio. Ukrainiečiams darbas užsienyje reikalingas taip pat, kaip mums jis buvo reikalingas Nepriklausomybės pradžioje. (Baltarusiams tokia galimybė reikalinga tiesiog dėl geresnio gyvenimo.) Ar nebeatsimenam, su kokiomis simpatijomis kalbėjome apie britus, kad mus įleido dirbti? O dabar patys sėdim užsidarę kaip kokie pasipūtę vakariečiai. Juk visiems iš krizių ir skurdo lipantiems kraštams labiausiai reikia ne labdaros, o mainų, kad pirktime jų prekes ir priimtume žmones. Tai ekonomikos

kraujotaka. Ji leidžia nusilpusiam organizmui gauti naujo kraujo ir pačiam sustiprėti. Jei jau Lietuva taip remia Ukrainos valstybę ir užjaučia Baltarusijos žmones, tai ji visų pirma turėtų priimti iš ten atvykstančius žmones čia dirbti ir gyventi. Argumentų prieš rasti galima, kaip visada, bet jie arba apie tingėjimą, arba apie totalią gyvenimo baimę apskritai.

Trečia, ukrainiečiai ir baltarusiai Lietuvoje būtų labiausiai savi, lyginant su kitomis tautomis. Na, galėtų dar latviai ir lenkai, bet nė vieni nevažiuos, pas juos ir pačius yra ką veikti. Susikalbėjimo privalumas gal ir nėra toks didelis, nes jaunoji karta nei Lietuvoje, nei Ukrainoje nebekalba rusiškai. Ir gerai, kad nekalba, – galima apeiti šį nemalonų mus jungiantį „bendrumą“. Tokia perspektyva turėtų tikti ir žvelgiantiems į Lietuvos ateitį, ir į tradiciją. Vieniems – nauja ekonomiškai veržli Europos valstybė, kitiems – LDK nauju pavidalu.

Kaip visada tokiais atvejais belieka paklausti, kodėl niekas nevyksta? Ir net nekalbama. Mano galva, todėl, kad užsiimama visokiais niekais. Zulinėti pirmyn atgal ir mirtinai užzulinti darbo kodeksą, aiškintis kolegų etikas, imunitetus ir interesus. Kurpti programos, stabdančias tai, ką žmonės pasirenka veikti – daryti verslą arba emigruoti. Kad tik nereikėtų priimti kokio nors esminio sprendimo ir kad netyčia kas legaliai nepraturtėtų.

Bet vieną dieną atsibusime ir pirštais vieni kitiems rodysime pražiūrėtą problemą su ja atitinkančia skylė biudžete. Man biudžeto niekada negaila: kaip galima taip gailėti šitaip neefektyviai naudojamų pinigų? Bet žmonių gaila, kurie bus be reikalo neatvažiavę, o kiti – išvažiavę. ❧

Krikščioniškosios dailės kolekcija: įvaizdintos ir nutylėtos istorijos

TOJANA RAČIŪNAITĖ

Bažnytinio paveldo muziejuje šią vasarą (2016-05-31 – 09-24) veikė didelė ir turininga paroda *Ne vien Dangus: Religinės dailės kūriniai iš Rolando Valiūno ir advokatų kontoros „Valiunas Ellex“ kolekcijos* (kuratorės Dalia Vasiliūnienė, Skaidrė Urbonienė). Apie ją buvo rašyta ir kalbėta, džiaugtasi gausia ir vertinga kolekcija bei pačiu sumanymu visuomenei parodyti tam tikru būdu susistemintus krikščioniškos ir su krikščioniška tradicija susijusios dailės kūrinius.

Parodos pavadinimas rezonuoja su 2012 m. pirmosios šios kolekcijos paro-

dos *Ne vien grožis: Moters atvaizdas „Lawin“ kolekcijoje* idėja. Abi parodos sudarytos ikonografiniu principu, o pavadinimuose pirmaisiais žodelyčiais „ne vien“ apsidraudžiama: moteris – tai ne vien grožis, religinė dailė ar krikščioniški motyvai – ne vien dangus. Abu pavadinimai prasideda neiginiu, o pasibaigia nutylėjimu. Taip, konkrečiai neįvardydami, jie tarytum neigia tam tikrą baigtinį išivaizdavimą, kategorišką ikonografinės kūrinių grupės (moters vaizdavimo, religinės dailės) ir tam tikros savybės ar motyvo

(grožio, dangaus) sąsaja. Be to, teiginiu „ne vien“ tarsi žadama nustebinti, parodyti kažką dar.

Parodos apimtis (apie 150 eksponatų) pretenduoja į tam tikro reiškinio panoraminį pristatymą, tačiau tai tik nedidelė visos Rolando Valiūno ir advokatų kontoros „Valiunas Ellex“ kolekcijos dalis ir nedidelė bei fragmentiška Lietuvos krikščioniškosios dailės dalis. Tad pati paroda kaip visuma yra nulėmta konkrečios kolekcijos ir liuanistinės sakralinės dailės kontekstų. Nedrįsčiau šios parodos pagrindu vertinti pačios kolekcijos, jos kaupimo ir sisteminimo logikos, eksponatų vertės, unikalumo ir atrankos kriterijų. Ne mažiau sudėtinga apie parodą kalbėti ir liuanistinės sakralinės dailės kontekste, nes jis itin platus ir sudėtingas. Tai ne kontekstas, bet kontekstai, turintys savas, dažnai nesusisiekiančias istoriografines tradicijas, savus meno istorijos diskursus, savus žinovus ir mėgėjus. Tačiau parodos sumanymas parodyti krikščioniškos ikonografijos kūrinius atitinkamai sugrupuotus (tarsi vienišus eksponatus sutelkiant į jaukias draugijas) šį sudėtingą jų kontekstualumą – menamą priklausomumą kitoms prarastoms visumoms – ir siūlo svarstyti.

Paroda siekta žinomais ir nežinomais, garsiais ir pamirštais ar netikėtame kontekste pateikiamais dailės kūriniais dar kartą prabilti apie krikščioniškosios dailės raišką ir jos įvairovę. Eksponatai sugrupuoti į keturias dalis. Pirmoji dalis, pavadinta „Atvaizdas liturgijoje“, aprėpia įvairių laikotarpių ir stilių bažnyčioms kurtus kūrinius. Tai altoriniai paveikslai, skulptūros, vitražų eskizai. Antroji – „Atvaizdas tyloje“ pristato su privačiu pamaldumu susijusius artefaktus, „galėjusius kaboti vienuolynų celėse, dvasininkų ir kitų tikinčiųjų namuose“. Tai grafika, tapyba, nežinomam pranciškonų vienuolynui priklausęs nešiojamas altorėlis, grafikos darbeliai etc. Atskiroje

Bažnytinio paveldo muziejaus parodos *Ne vien Dangus: Religinės dailės kūriniai iš Rolando Valiūno ir advokatų kontoros „Valiunas Ellex“ kolekcijos* vaizdai. Evgenia Levin (Zeneka) nuotr.

muzejiaus salėje eksponuoti liaudies meno kūriniai. Ši parodos dalis pavadinata „Kaimo aplinkoje“. O ketvirtoji dalis „Tradicija ir interpretacija“ vienija XIX–XX a. tapybos, grafikos ir skulptūros darbus, kurie nebuvo skirti bažnyčioms, tačiau naudoja krikščioniškus motyvus.

Tad parodos struktūra nėra vienašalė. Viena vertus, ji nurodo buvusius eksponatų paskirtis (liturginę, asmeninį pamaldumo, estetinę), hipotetines jų vietas (bažnyčia, celė, kaimo koplytėlė, pakelė, dailininko dirbtuvė, namų ekspozicija). Kita vertus, nusako pačių kūrinių prigimtį ir pobūdį, priklausomybę visiškai skirtingoms meninėms aplinkoms ir paties meno sampratoms – nuo nežinomo profesionaliai tapančio italų vienuolio iki vietinio kaimo dievdirbio, nuo XIX a. klasicisto iki XX a. ekspresionisto. Tokia sudėtinga ir plačia parodos aprėptimi demonstruojamas krikščioniško motyvo gajumas ir transformatyvumas. Motyvo tapatumas, jo atpažįstamumas ir kaita, rodos, grindžia šios parodos dinamiką ir sudaro tam tikrą jos dramaturgiją. Keturios parodos dalys žymi ribas, tam tikrus paradigminius lūžius, tačiau atrodytų, kad parodoje sąmoningai leidžiama patirti tų ribų trapumą, jų punktyrinį pobūdį.

Galbūt taip, eksponatus grupuojant į atskiras dalis ar kartu rodant juos vienoje erdvėje, vienoje judėjimo ir stebėjimo zonoje (kai vos dvylika žingsnių skiria barokinį kilnojama altorėlį nuo ekspresionistinės Leopoldo Surgailio *Atgailaujantčios Magdalenos*), provokuojama maištinga abejonė bet kokių meno rūšiavimo pagal paskirtis ir aplinkas variantu? Tikriausiai nedrėtų pasiduoti šiai provokacijai ir imtis parodos „ardymo“, tačiau kažką panašaus atlieka kiekvienas parodą analizuoti bandantis žiūrovas: jis „judina“ ir „kilnoja“ eksponatus, tarsi ieškodamas jiems geresnės vietos, jis skaito eksponatų metrikas ir tikrina jų duomenis su savo atsimenama ar išivaizduojama informacija, jis tiesiog žiūri į kūrinių ir nori (ar nenori) jį susitikti vėl ar net turėti prieš akis nuolat.

Turbūt didžiausias šios parodos atradimas – XVI a. Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu atvaizdas, tapytas pagal flamandų tapytoją Adriaena Isenbrandtą, kaip nurodoma metrikijoje. Lietuvos XVI a. pirmos pusės bažnytinės dailės kūrinių beveik neišlikę, tad šis specifiniu rafinuotumu ir kiek sukaustyta, sulaikyta ekspresija pasižymintis gal net ir paties Isenbrandto paveikslas (vienas tų, kurių tikrai norėčiau turėti prieš akis nuolat) galėtų reikšmingai sumažinti Lietuvos renesansinio ir manieristinio paveldo stoką. Tačiau integravimui į mūsų meno ar kultūros istorijos diskursą reikėtų

bent kokių kūrinio ankstesnės priklausomybės nuorodų.

Taip pat nežinia, iš kurios vietovės ir bažnyčios į kolekciją atkeliavo unikali, profesionalios drožybos XVI a. datuojama Šv. evangelisto Morkaus statula – greičiausiai sakyklą puošusio keturių evangelistų skulptūrų ansamblio dalis. Turint bent menką faktinę užuominą, būtų galima bandyti nustatyti autentišką kūrinio buvimo vietą. Nemažai ir kitų, daugiausia liturginės ir su asmeniniu pamaldumu susijusių senosios (XVI–XVIII a.) dailės eksponatų reikalauja nors ir lakoniškų jų buvusios priklausomybės nuorodų.

Kitaip nei „smūtkelių“ drožyba ar žinomų Lietuvos dailininkų kūryba, šie paskiri bažnytinės dailės artefaktai nėra savaime akivaizdi lituanistinio paveldo dalis ir reikalauja argumentuoto, tyrimais grįsto jų įpaveldinimo. Pavyzdžiui, parodoje eksponuojamas kilnojamas suveriamas altorėlis galė-

jo puošti bet kurį Vakarų ir Vidurio Europos pranciškoniską vienuolyną ar privačius namus. Gera būtų žinoti, kur ir kieno užsakymu šis mielas ir subtilus daiktas buvo sukurtas ir kam priklausė. Šios pirminės (tenepyksta kolekcininkai) nuosavybės nuorodos suteikia kūriniui naują istorinę gy-

vybę, kaip ir jų vėlesnės kelionės iš vieno rinkinio į kitą, iš vienu rankų į kitas.

Šiame kontekste įdomu kai kuriuos parodos eksponatus atpažinti kaip buvusių Edmundo Armoškos kolekcijos kūrinius. Tai XVI a. paveikslas *Šv. Mergelė Marija su Kūdikiu Jėzumi, šv. Jonu Krikštytoju ir šv. Laurynu*, XVIII a. antros pusės *Šv. Bazilijus Didysis*, 1928 m. Liucijos Balzukevičiūtės tapytas *Šv. Stanislovas Kostka*, 1958 m. Pranciškaus Domšaičio *Nukryžiuotasis*. Kai pamačiau *Šv. Bazilijų*, prisiminiau, kad šį paveikslą žinojau kaip Armoškos dailės kolekcijos parodos kataloge publikuotą *Šv. Juozapo Kuncevičiaus* atvaizdą. Paklausus Dalios Vasiliūnienės, kodėl šis kūrinys įvardytas kitaip, sužinojau, kad dailėtyrininkė ne inertiškai perkėlė anksčiau skelbtus duomenis, bet atliko specialų tyrimą ir nustatė, kad paveiksle nutapytas būtent šv. Bazilijus.

Ne tik šio, bet ir daugelio kitų parodos kūrinių duomenys buvo tikslinami, ne vienas jų buvo restauruotas. Antai Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centre restauruojant *Miegančio Kūdikėlio Jėzaus* paveikslą (rest. Janina Bilotienė), ant nutapytos pagalvės kraštelio buvo atidengtas Juozapo Peškos autografas. Minkštai ir saldžiai miegantis kūdikis buvo nutapytas vienam gydytojui. XVI–XVII a. išpopuliarėjęs miegančio kūdikio motyvas – būsimos Išganymo kančios metafora – čia tarsi pasveikinimas ar palinkėjimas, tapybiška paslapties, o gal visos gyvenimo svajonės maskuotė. Tarsi antitezė šiam sentimentaliam šventybės įvaizdžiui – Eugenijaus Varkulevičiaus tapyba: ji ne maskuoja, bet atveria, ne tyli, bet šaukia... Jau buvau pamiršęs, kaip ji atrodo. Parodoje susitikome. Ačiū. ☞

Ką daryčiau, jei būčiau graferis?

Pastebėjimai po festivalio *Vilnius Street Art*

VIDAS POŠKUS

Pirmas dalykas, kurį norėčiau suformuluoti ar bent kažkiek patikslinti Gerbiamam Skaitytojui, – tai paties žmogaus, palikinėjančio vizualinius pėdsakus mieste, apibrėžimas. Sunku ir komplikuoja nusakyti gatvės menininko vardą: „grafčio dailininkas“ (ar menininkas) yra ir griozdiška, ir net šioks toks nonsensas (nė vienas gatvės dailininkas miesto tikrai nedailina), o „graferis“ ar „graforas“ (kaip kartais butiškai sakoma) turėtų skaudinti galvą kalbos puoselėtojam¹. Bet vis dėlto barbarizmų sferai priklausantys terminai, žinoma, (nes taip būna ypač dažnai) labiau atspindi realybę. Graferiai yra barbariški kaip ir pati juos apibūdinanti sąvoka. Kita vertus, čia esama ir šiokios tokios dviprasmybės, nes žodžio šaknis „graf-“ turi aliuzijų į grafą ar grafystę ir dvelkia menamu aristokratizmu. Tai ir nusako visą esmę – grafitis iš tiesų egzistuoja kažkur tarp barbarybės ir aristokratizmo, tarp vandalizmo ir meno.

Tad ką daryčiau, jei būčiau graferis?

Čia norėčiau patikslinti antrą dalyką – kelis kartus jau esu juo buvęs. Visais atvejais mano, kaip graferio, karjera (ar tiksliau – saviraiškos pliūpsnis) kilo iš kelių visiškai skirtingų emocijų būsenų. Kartą buvau apimtas euforijos, kitais dviem atvejais jaučiausi politiškai ir socialiai motyvuotas. Tas pirmasis (ekstatinis) būvis buvo susijęs su meile. Dar ža-

lios jaunystės laikais lydėjau mylimą merginą ir ant legendinės, bet jau apleistos „Rotondos“ Gedimino kalno papėdėje juodu spalvikliu nupiešiau dakotų vado Sėdinčio Jaučio profilį ir užrašiau šūkį: „Laisvę indėnams“. Tai neturėjo nieko bendra su Naujojo pasaulio čiabuvių problematika, tiesiog norėjau pasirodyti prieš ją – vienintelę ir nepakartojamą, pačią žaviausią ir stebuklingiausią.

Kitą kartą ant elektros pastotės priešais kinų restoranėlį užrašiau didelėmis raidėmis „FREE TIBET“. Kaip tik buvo minimas tibetiečių sukilimo prieš komunistinę Kiniją penkiasdešimtmasis jubiliejus, tad mano sąžinė neleido tiesiog šiaip – ramiai ir sočiai – praleisti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo šventės išvakarių (nes viskas vyko kovo 10-ąją).

Socialiai angažuotą užrašą ant savo kaimyno automobilio (tas mokesčius taupantis ar slepiantis skrudžas džipą buvo priregistravęs Estijoje) palikau visai neseniai. Šį pavasarįėjau kiemu ir pamačiau be proto ir be skonio prabangų visureigį. Manyje įsijungė kažkoks nenumaldomas teisybės ir lygybės ieškojimo balsas, tad ant geltonu žiedadulkių kilimėliu nukloto juodo kapoto pirštu išrašiau: „FUCK MONEY“. Buvo vakaras, tad po šio išsišokimo ramia sąžine nuėjau miegoti. Deja, įtarus kaimynas kažkur ant sienos buvo įmontavęs filmavimo kamerą ir kitą rytą („septynios nulis nulis“) buvau pažadintas raudono kaip burokas kaimynėlio, belaidančio keiksmus

ir grasinimus. Teko, pačiuopus kibirą ir skudurą, nuplauti to išsivaškuoti ir išsišveisti nesugebančio nelaimėlio susisiekiimo priemone.

Ką norėjau pasakyti šiomis pamokančiomis ir graudžiomis istorijomis? Tačiau, kad normalus gatvinis sienų menas gimsta iš meilės ir protesto, o dar dažniau – iš prabangos ir pertekliaus. Kartais sienų tapybą skatina imanentiniai virpesiai, vidinė būtinybė, kitais (ir vis dėlto dažnesniais) – „raskažius“, t. y. elementarus chuliganizmas ar netgi sąmoningas vandalizmas. Juk visuose mumyse tūno ir tamsiosios, destruktivosios jėgos.

Bet tikru graferiu niekuomet nebuvau, tad gerbiu atsakingus (perfrazuojant vieną užrašą ant apleisto Šnipiškių pastato) grafčius. Ir nekenčiu, atsiprašant, vaizdinio mėšlo, vizualinės taršos ir keiksmazodžių – visa tai gerokai nukonkuravę kokybišką, motyvuotą, aktualų ir kontekstualų gatvės meną.

Tarytum tuo viskas būtų ir pasakyta. Ir netgi labai aiškiai. Tačiau esama vieno „bet“. Šioje festivalių ir kitokių renginių epochoje, bandant institucionalizuoti bet kurį gatvės fenomeną, grafčiai (ar tiksliau – jų kūrėjai) taip pat neretai leidžiasi būti išspraudžiami į kokius nors proginius ar dar kitokius rėmus. Ir nors nesu graferis, tačiau tai man atrodo kaip šio žanro išdavystė, gal netgi mirtis ar bandymas užmušti grafčius – panašiai baltaveidžiai sunaikino laisvą indėnų dvasią, priverstinai uždarydami juos į rezervatus. Ir panašiai, kaip tariamai gero linkintys europiečiai buvo įsitikinę, kad toks apribojimas laisvai po prerijas klajojusioms gentims yra naudingas, taip ir „festivalininkai“ (o už jų slepiasi visokiausios įstaigos, institucijos ir organizacijos) turbūt yra įsitikinę, kad gatvės menininkų apribojimas – ne, ne suvaržymas, tiesiog „sušukavimas“ (buvusius protestuotojus paverčiant „meistrymo“ atstovais) – yra naudingas jiems, tuo labiau – likusiems miestiečiams ir Miestui (jo sienoms, komunalinėms tarnyboms, galop – savininkams).

¹ Kalbininkai siūlo vartoti „grafitininkas“, – red. past.

Tad būdamas graferiu, tikrai nedalyvaučiau jokiam gatvės meno festivalyje, nes tai laikyčiau esminių principų paniekimu, fundamentalios ir nekintamos tiesos pažeidimu. Tegul tai, sukuriant komforto zoną, ir lemia grafičių kokybę. Nes būkime atviri: legalizuoti grafičiai, žvelgiant formaliai ir ikonografiškai, taigi taikant visai kitus – profesionalumo kriterijus, yra kur kas išvaizdesni ir patrauklesni (bent jau statistinei akiai) nei tie – parazičiai, „vandalai“ – tiksliau tie, kurie nebuvo pakviesti į šventą festivalio orgiją, ir atkeršijo sava „kūryba“ ar tiesiog saviraiška.

Galbūt iš to ir kyla tam tikros konfliktinės situacijos – savotiškas pasmerktųjų maištas, kurio liudininkais Lietuvos sostinės gyventojai tapo per pirmąjį *Vilnius Street Art* festivalį 2013 m. Priminsiu, kad tuomet ant

buvusio „Lietuvos“ kino teatro Ernestas Zacharevičius sukūrė kompoziciją su gigantiškais plaštakomis, tarp jų ištemptomis virvėmis ir ant jų žaidžiančiais vaikais, o netrukus labai operatyviai sureagavo „marginalai“, „parazitai“, „vandalai“ – tiksliau tie, kurie nebuvo pakviesti į šventą festivalio orgiją, ir atkeršijo sava „kūryba“ ar tiesiog saviraiška.

Tad jei būčiau graferis, niekada nedalyvaučiau jokiam legalizuotame festivalyje. Nes juk lygiai taip pat kur kas didesnį malonumą kelia cigarečių rūkymas ar alkoholio vartojimas, kai valstybė ir jai atstovaujantys pilkieji kostiumai grūmoja pirštu: „Nu nu, negalima taip elgtis!“

Dar vienas dalykas, kurio tikrai nedaryčiau, jei būčiau graforas, – nesirinkčiau netinkamo objekto, ant kurio paišyčiau savo kompozicijas. Jei būčiau tas tikrasis, niekada neprisiliesčiau prie bažnyčios, tik ką nudažyto

pastato (kad ir kaip panižtų nagus) ar kokio paminklo. Geriausias (iš tiesų – siaubingiausias) pavyzdys būtų Vilniaus Vizitiečių (Švč. Jėzaus Širdies) bažnyčia. Jos apleistas (visomis prasmėmis – nes dabar ten nei šventykla, nei kalėjimo erdvė) interjeras su barokiniais lipdiniais ir freskomis yra išniekintas „tagais“ bei kitokiomis teplionėmis (šitų dalykų vien dėl jų autorių pozicijos nesiverčia liežuvis pavadinti menu). Arba prieš keletą metų gatvėse aktyviai veikusio menininko pseudonimu Minsk struktūros, sudėliotos iš linijiškai išpieštų žmogaus su gobtuvu figūrų. Šių artefaktų buvo ypač daug visame Vilniaus senamiestyje, todėl puikiai matėsi, kas yra blogas ir geras kontekstas, kur grafitis suauga su statiniu, o kur – kertasi su juo.

Žinoma, galima prieštarauti, kad tikram graferiui, švelniai tariant, nusišvilpti į jo kūrinio ir sienos san-

Liudas Parulskis. Išnykimo taškas – Vieta. 2016. Tautvydo Stuko nuotr.

tykį, tai aktualiau yra tiems – oficialiausiems, kurių artefaktai paprastai būna puikiai įtupdyti į aplinką. Ypač sėkmingu pavadinčiau 2015 m. *Vilnius Street Art* festivalio dalyvio italo Millo piešinį ant pastato, pažymėto 56 Pylimo gatvės numeriu, arba šių metų Liudo Parulskio kūrinį – 3-ojo ir 17-ojo maršrutų troleibusus (vienas dekoruotas Vilniaus langų ir durų fragmentais, kitas tiesiogiai veidrodinių paviršių dėka susitapatina su aplinka).

Kita vertus, maštant apie grafičių (nesvarbu, kurių ir kokių) ir architektūrinės aplinkos santykį, nekyla net menkiausių abejonių, kad Senamiestis tam yra be galo dėkingas. Panašiai kaip įvairiausi meno reiškiniai (nuo tradicinių parodų iki performansų ir hepeningų) ypač gerai atsiskleidžia gotikinių ir barokinių statinių interjeruose ar fone, taip ir gatviniai piešiniai iš anksto yra nulemti sėkmei. Tad man pačiam visuomet labiau imponuoja tie grafičiai, kurie atsiranda sudėtingesnėje, komplikutesnėje (paprastai – „sumautoje“) architektūrinėje erdvėje.

2016 m. Vilniaus gatvės meno festivalio atveju tai būtų ryškiaspalvės „Asylum“ dėmės ant silikatinių plytų pastato šalia Energetikos muziejaus siaurojo fasado arba Igno Lukausko „Juozapavičiaus krioklys“ visai netoliese. Tai du visiškai skirtingų estetikų ir ideologijų kūriniai (asmeniškai pirmenybę atiduočiau ne tokiam pretenzingam pirmajam), tačiau būdami kitokie, jie atlieka tam tikrą vizualinę miesto gerinimo funkciją. Architektūrinio ir urbanistinio aspektu kairysis Neries krantas Vilniuje yra kuo tikriausias nesėkmių išsikūnijimas, tad grafičiai jame yra vienas iš gelbėjimo šiaudų (apskritai Šnipiškėse esama nemažai chrestomatinių šio žanro pavyzdžių, kad ir minėtasis užrašas „Graffiti – vartokime atsakingai“).

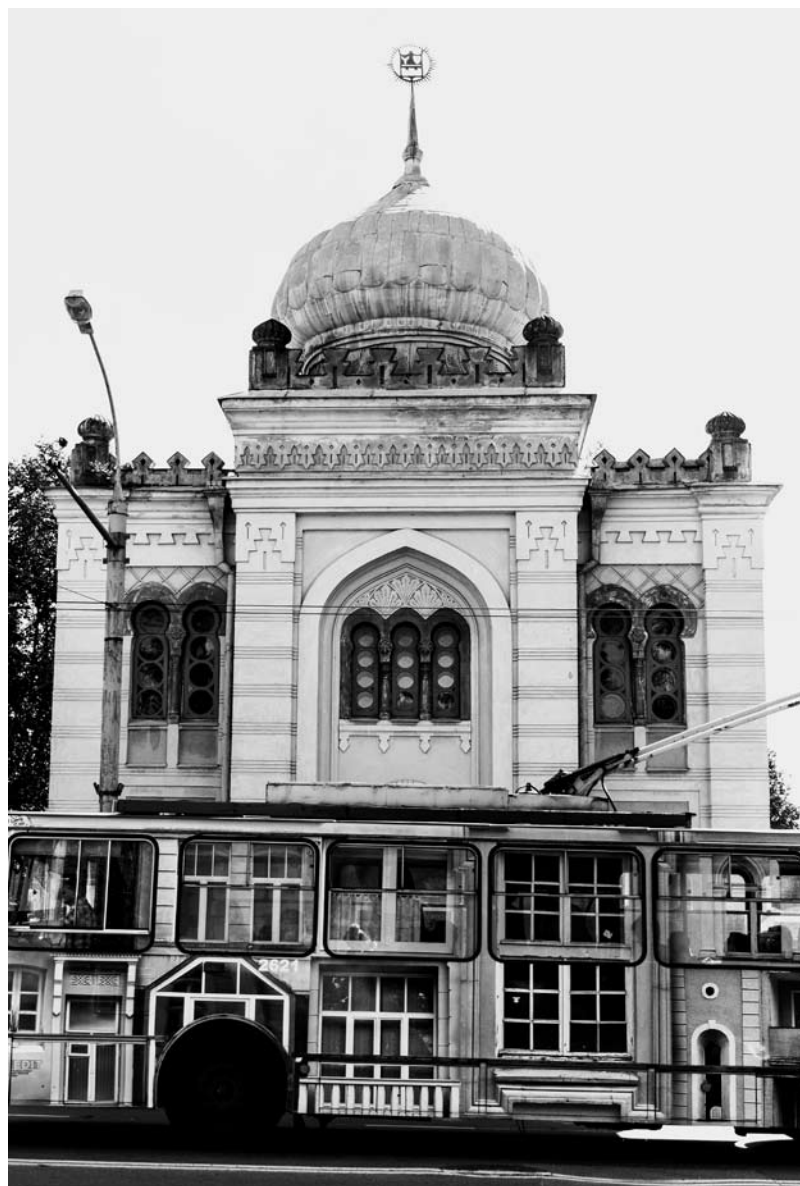
Tad vertinu būtent tokius grafičius ir dėl to gerbiu *Vilnius Street Art* festivalį – tegul jis ir prieštarautų mano, kaip potencialaus graferio, įsitikinimams. Mieste meno niekuomet nebūna per daug. Gatvės menas, o ir jį

puoselėjantys renginiai iš tiesų tai dar kartą patvirtina.

„Politiniu“ požiūriu dar būtina pabrėžti (bent jau kalbant apie gatvės meno festivalius) ir tarptautinį globalų grafičių pobūdį. Vis dėlto vertybė, kai net ir mūsų miestelyje (neįsivaizduokite dėl epatažo) atsiranda menininkų iš Brazilijos ar kad ir tos pačios Lenkijos kūriniai. Iki šiol naiviai tikiu šviečiamąja, auklėjamąja meno funkcija. Tai turbūt nesumažins nacionalinės klaustrofobijos (oficialūs, legalizuotas grafitis turi daug sąsajų su pramoga ir linksminimu), bet galbūt (to labai

tikiuosi) estetiškai prūsins ne tik praeivius, bet ir aerolinių dažų balionėliais protestuojančius paauglius.

Baigdamas pastebėsiu, kad grafičiais niekuomet nebuvo ir, deja, nebūsiu, – dėl įgimto tingėjimo, nenoro turėti reikalų su dideliais (fizinė prasme) meno projektais ir, svarbiausia, dar didesnės atsakomybės, nes tai yra menas, skirtas viešosioms erdvėms, masiniam matymui ir žiūrėjimui. O atsakomybę tegul prisiima drąsūs, stiprūs ir vikrūs. Tokie juk yra tikrieji graferiai, graforai, grafičių meistrai, gatvės menininkai...

Liudas Parulskis. Vilniaus langų ir durų gidas. 2016. Tautvydo Stuko nuotr.

Ar Lietuvoje egzistuoja tiriamoji žurnalistika?

DOVYDAS PANCEROVAS

Dirbdamas naujienų portalo *15min.lt* tiriamosios žurnalistikos skyriuje, dažnai sulaukiu dviejų klausimų. Pirmasis skamba maždaug taip: o tai pas jus galima užsakyti straipsnį? Ne, negalima. O antrasis klausimas: Lietuvoje vis dar egzistuoja tiriamoji žurnalistika? Tai verta platesnio aptarimo.

Dar prieš kelerius metus Lietuvos žiniasklaida tiriamaisiais darbais vadindavo straipsnius ir siužetus, kuriuose informuoti šaltiniai papasakoja ką nors išskirtinio. Tarkime, anoniminis teisėsaugos pareigūnas atskleidavo rezonansinės bylos detales, kurios visuomenei anksčiau nebuvo žinomos. Dienraštis *Lietuvos rytas* net leisdavo knygas, kuriose sudėdavo geriausių metų straipsnius. Ten būdavo puikių darbų, kuriais žurnalistai kažką tikrai iškapstydavo ir atskleidavo, tačiau dauguma į leidinių patekdavusių straipsnių buvo būtent šaltinių atskleista informacija. Tokios publikacijos turi vertę, nes informuoti šaltiniai yra gero žurnalisto bruožas, tačiau tokių darbų negalima vadinti tyrimais. Tiriamojoje žurnalistikoje pats reporteris turi atlikti tyrimą. Tai jis, o ne informuotas šaltinis, išsikelia tikslus ir ieško pėdsakų, kurie vestų atsakymų link. Žinoma, šaltinių pateikta medžiaga naudojama, greičiausiai tai yra neišvengiama, tačiau svarbu, kad istoriją po detalę rinktų pats reporteris.

Tiriamąją žurnalistiką pradėjau domėtis karjeros pradžioje, 2006 m., kai perskaičiau britų žurnalisto ir redaktoriaus Davido Randallo knygą *The Universal Journalist*. Autorius

iškėlė idėją, kuri man paliko gilų įspūdį: kiečiausi šio amato atstovai yra tiriantys reporteriai (angl. *investigative reporters*). Kaip viename skyriuje rašė Randallas, jeigu matai šimtus išeinančių ir vieną įeinantį, žinok, kad tai reporteris. Nuo to laiko svajojau būti tokiu kietu vyruku. Įsivaizduodavau, kad vilkėsiu odinę striukę ir rūkysiu savo kabinete, rausdamasis šūsnysse dokumentų ir nuotraukų su įtariamųjų veidais. Pradėjau reguliariai rašyti laiškus portalo *lytas.lt* vyriausiajam redaktoriui Rimvydui Valatka, kuris man buvo didžiausias žurnalistikos autoritetas. Su paauglio nuoširdumu keverzodavau, kad svajoju sukurti tiriamosios žurnalistikos skyrių, kuris pakeistų Lietuvą. Aišku, Valatka į mano laiškus neatsakinėjo ir, ačiū Dievui, neprisiminė jų, kai galiausiai tapome kolegomis.

Praėjo dešimt metų, ir štai dirbu tiriamosios žurnalistikos skyriuje. Deja, niekas neleidžia pešti cigarečių mūsų kabinete, o ir rūkyti mečiau prieš keletus metus. Tačiau darbo stalas ištis užverstas krūva dokumentų, kompiuteryje kaupiu įvairaus plauko veikėjų biografijas, todėl kasdienis darbas atrodo romantiškai kaip tose svajonėse.

Tai kuo Lietuvoje užsiima tiriamosios žurnalistikos skyrius? Jei lygintume su aktualijų reporteriais, mes turime kur kas daugiau laiko straipsniams parengti, todėl iš mūsų reikalaujama gylio. Kartais mes kapstomės po Lietuvos aktualijas, ieškodami nepaviešintos informacijos, kartais po siūlą painiojame istorijas, apie kurias visuomenė nieko nežino.

Štai vienas naujas pavyzdys. Kai kilo skandalas, kad Lietuvos kariuomenė didesnėmis nei rinkos kainomis įsigijo virtuvės įrangos, mūsų skyriaus užduotis buvo rasti papildomos informacijos apie bendrovę *Nota Bene* ir tą konkretų viešąjį pirkimą. Su kolega Šarūnu Černiausku pradėjome nuo įprastos procedūros – Registrų centro duomenų bazėje patikrinome visus su įmone susijusius dokumentus ir finansines ataskaitas, taip pat išnagrinėjome viešuosius pirkimus, kuriuose dalyvavo bendrovė. Lygiai taip pat patikrinome visus *Nota Bene* buvusius ir esamus akcininkus, jų valdomus kitus verslus. Per kelias dienas vien iš viešai prieinamų duomenų supratome, kad *Nota Bene* akcininkams priklausančios įmonės taip pat dalyvaudavo Lietuvos kariuomenės ir Krašto apsaugos ministerijos skelbtuose pirkimuose. Kai susistemino surinktą informaciją, paaiškėjo, kad kartais *Nota Bene* akcininkų verslai konkuruodavo tarpusavyje dėl valstybinių užsakymų. Mūsų straipsnis buvo publikuotas praėjus kelioms dienoms nuo skandalo pradžios, tačiau istorijoje atsirado platesnis kontekstas. Tokia ir buvo mūsų užduotis.

Kartais istorijos atsiranda, regis, iš nieko. Šių metų rugsėjo 11 d. Kijevo priemiestyje trys vyrai pagrobė ukrainiečius sutuoktinius. Miesto vaizdo kameros užfiksavo, kad nusikaltėliai paspruko automobiliu su lietuviškais registracijos numeriais. Pabandžiau išplėsti šią žinutę ir pasikalbėjau su keliais pažįstamais pareigūnais, kurie dirba Ukrainoje. Jie atsakė, kad Kijevo policija neturi jokių papildomų duomenų. Be to, lietuviški automobilių numeriai yra įprastas dalykas Ukrainoje.

Gera valanda pašniukštinėjęs *Google*, suradau nuotrauką, darytą 2016 m. rugpjūčio viduryje Kijeve. Kažkoks ukrainietis nufotografavo tą patį automobilį ir parašė, kad dažnai šalia savo namų mato mašiną su lietuviškais numeriais. Taip pat sužinojau, kad automobilis „Toyota Camry“ priklauso Vilniuje registruotai mažajai

bendrijai *FLP CTP Hydraulics*. Viešai prieinamos informacijos buvo nedaug, tačiau nuvažiuavęs į jos biurą, patekau beveik į surrealistinę situaciją. Mažoji bendrija įsikūrusi sukriošusiam Vilniaus verslo centre. Kaip ir tikėjausi, neradau nei iškabos, nei savininkų. Tačiau visiškai atsitiktinai koridoriuje sutikau vyriškį, kuris pasiteiravo, ko ieškau. Po akimirkos paaiškėjo, kad jis konfliktuoja su įmonės *FLP CTP Hydraulics* savininku ukrainiečiu Serhijumi, nes pastarasis verslo centro kiemą nuolat užgriozdina automobiliais. Vyras pakvietė mane kavos į savo kabinetą.

Per gerą pusvalandį nepažįstamas gavo to Serhijaus mobilaus telefono numerį, sužinojo, kad ukrainietis kaip tik ruošiasi išvykti į Ukrainą, kur pardavinėja automobilius. Maža to, vyriškis gavo *FLP CTP Hydraulics* kreditingumo informaciją, kuri buvo labai naudinga. Iš šio dokumento sužinojau, kad nė vieno darbuotojo neturinčiai ukrainiečio įmonei priklauso 537 automobiliai, tris kartus daugiau nei milžinei *Maxima*. Iš Valstybinės mokesčių inspekcijos ir kitų institucijų sužinojau, kad ukrainietis Lietuvai nesumokėjo nė vieno euro mokesčių, neteikia finansinių ataskaitų. Galiausiai paskambino ir pats Serhijus, kuris atlapaširdiškai paaiškino, kad užsiima „nemokama nuoma“ – Ukrainoje parduoda automobilius su lietuviškais numeriais, bet sandorį iformina kaip nuomą, todėl jo klientai gali nemokėti maito mokesčio. Dar daugiau, Serhijus papasakojo, kad tą nelemtąją „Toyota“ pardavė Kijevo banditams, kurie užsiima skolų išmušinėjimu, o ta pagrobta pora kaip tik ir buvo skolininkai.

Aktualijos yra tik vienas iš būdų, kaip prasideda mūsų tyrimai. Kartais kabliuku tampa anoniminiai komentarai po straipsniais, skaitytojų laišakai, į redakciją užsukantys skaitytojai, šaltiniai valstybės institucijose, net nuobodūs pranešimai spaudai. Tačiau daugiausia adrenalino ir pasitenkinimo savimi suteikia pavykę tyrimai, kurie prasideda nuo išsikelto tikslo.

2014 m. Valstybės saugumo depar-

tamentas ataskaitoje paskelbė, kad Lietuvos moksleiviai yra vežami į Rusijos organizuojamas sukarintas stovyklas. Mes su vienu kolega nutarėme sužinoti daugiau detalių, nes atrodė intriguojanti tema. Per *Google* suradome Rusijos gynybos ministerijos ir panašių struktūrų organizuojamų stovyklų sąrašą. Jų buvo kelios, visos turėjo savo internetinius puslapius, kuriuos detaliai išnarstėme. Stovyklos *Sojuz 2014* tinklalapyje radome netgi dalyvių sąrašą, kuriame užkliuvo kelios kirilica parašytos pavardės, primenančios lietuviškas. Pradėjome naršyti tų jaunuolių profilius socialiniuose tinkluose *Facebook* ir *Vkontakte*. Per kelias valandas supratome, kad visi jie mokosi Vilniaus Sofijos Kovalevskajos vidurinėje mokykloje. Kai kurie moksleiviai viešai skelbė nuotraukas iš stovyklos *Sojuz 2014*. Padarėme ir atvirkštinę paiešką – socialiniuose tinkluose ieškojome moksleivių iš Sofijos Kovalevskajos vidurinės mokyklos. Tada išsiaiškinome, kad vienas buvęs mokinys studijuoja Rusijos Riazanės desantininkų karo akademijoje.

Po šio straipsnio Lietuvoje kilo skandalas dėl moksleivių vežimo į Rusijos sukarintas stovyklas, o aš labai džiaugiausi, kad pavyko įgyvendinti išsikel-

tą uždavinį. Tokios profesinės pergalės yra didžiausia motyvacija.

Kartais skaitytojai mus palepina sakydami, kad *15min.lt* atgaivino tiriamąją žurnalistiką Lietuvoje, tačiau tai yra netiesa. Lietuvoje visuomet buvo ir bus tiriamosios žurnalistikos, buvo ir bus puikių reporterių. Tuo užsiima žurnalistas Rytas Staselis, LRT televizijos laida „Specialusis tyrimas“, naujienų portalas *delfi.lt* žurnalistai. Man didelę įtaką padarė nuostabus Gražinos Sviderskytės ir Arvydo Anušausko pasakojimų ciklas *XX amžiaus slaptieji archyvai*. Nors tai nebuvo demaskuojantys reportažai, tačiau tai – pati tikriausia tiriamoji žurnalistika.

Kodėl žiniasklaidos vartotojams susiformavo įspūdis, kad Lietuvoje neegzistuoja tiriamoji žurnalistika? Man atrodo, kad tai lemia kelios priežastys. Visų pirma, interneto ir socialinių tinklų eroje kiekvienas vartotojas susidaro savo informacinį lauką. Tai reiškia, kad žmogus pats turi ieškoti rimtų ir sudėtingų tekstų, kurie dažnai paskęsta tarp ryškių pramoginių naujienų. Tiesa, naujienų portalai vis dažniau stengiasi išskirti kokybišką turinį atskirose rubrikose ir, kaip rodo statistika, tai veikia. Antra, tiriamosios žurnalistikos vardą ilgai kompromitavo veikė-

15min.lt tyrimų skyriaus komanda. Iš kairės: Dovydas Pancerovas, Šarūnas Černiauskas ir Skirmantas Malinauskas su vienuaragiu

jai, kurie pažeisdami profesinę etiką pūsdavo tuščius burbulus arba vykdavo verslo ir politikų užsakymus. Tokių asmenybių žiniasklaidoje yra iki šiol, tačiau jų įtaka blėsta, auditorijos pasitikėjimas senka, nes šalia atsiranda rimtų tiriamųjų darbų. Trečia priežastis ta, kad iki šiol nebuvo ilgalaiškių sėkmingų tiriamosios žurnalistikos padalinių. Kažkada tokius skyrius kūrė dienraščiai *Respublika* ir *Lietuvos rytas*, tačiau jie išnyko ir, mano galva, nėra verti platesnio aptarimo.

Ar *15min.lt* tyrimų skyrius yra ilgalaikis sėkmingas projektas? Apie tai bus galima svarstyti po kokių penkerių metų, nes kol kas mes žengiamo pirmuosius žingsnius. Vis dėlto manau, kad per pusantros egzistavimo metų šis *15min.lt* skyrius įnešė savo indėlį į lietuvišką tiriamąją žurnalistiką. Tai – kaip niekada plati informacijos rinkimo geografija.

Černiausko dėka mums pavyko užmegzti tvirtą ryšį su vienu didžiausių pasaulyje tiriamosios žurnalistikos centrų OCCRP. Taip pat nuolat bendradarbiaujame su Baltijos šalyse veikiančia organizacija *Re:Baltica*, bulgarais *Bivol.bg*, estais *Aripaev*. Tai svarbu, nes Lietuvos žurnalistai gavo prieigas prie tarptautinių duomenų bazių, kuriose sukaupia tonas informacijos apie pasaulio įmones, ofšorus, organizuotus nusikaltėlius, tarptautinius teisės saugos tyrimus. Šiuolaikiniai šešėliniai veikėjai savo veiklą išsklaido po skirtingas šalis, todėl nebeįmanoma vien iš lietuviškų duomenų surinkti detalios istorijos. Tik su tarptautinių partnerių pagalba pavyko rasti nuslėptus politikų Kęstučio Daukšio ir Šarūno Biručio turtus Bulgarijoje, išsiaiškinti, kokias lietuviškas organizacijas finansuoja Kremlius įstaiga *Pravfond*, surasti Lietuvoje ieškomo nusikaltėlio Dovydo Našlėno pėdsaką Sofijoje. Per OCCRP mūsų žurnalistai gavo tiesioginę prieigą prie *Panama Papers* duomenų bazės ir vieni pirmųjų Europoje pranešė apie ten besislepiančias istorijas.

15min.lt tyrimų skyrius ir mūsų kolegos iš *delfi.lt* bei *brytas.lt* kelerius metus yra kviečiami į Rygoje vykstančią tiriamosios žurnalistikos konferenciją, kurią rengia Stokholmo ekonomikos mokykla. Tai didelis renginys, kuriame žurnalistai iš viso pasaulio pristato savo tiriamuosius darbus. Pernai ir šiemet tarp tokių žiniasklaidos žvaigždžių kaip Masha Gessen (*The New Yorker*), Simonas Ostrovsky (*Vice News*) ir Romanas Aninas (*Novaja Gazeta*) pranešimus skaitė ir Černiauskas. Šių metų rugpjūtį vykusioje konferencijoje jis pristatė *Novaja Gazeta* ir *15min.lt* atliktą tyrimą, kuriuo išsiaiškinta, kad Rusijos violončelininkas Sergejus Rolduginas turi sukaupęs milijardus dolerių, kurie priklauso Vladimirui Putinui.

Pats dalyvavimas tokiose konferencijose turi neįkainojamą vertę Lietuvos žurnalistams, nes per tokius renginius užmezgami svarbūs ryšiai. Pavyzdžiui, pernai susipažinome su norvegu žurnalistu Kristofferiu Egebergu. 2015 m. jis skaitė pranešimą, kad Norvegijos karališkasis laivynas aukcione pardavė kelis pasenusius karo laivus. Egebergas norėjo papildyti šią žinutę ir parašyti kelis papildomus sakinius apie Londono bendrovę, kuri išgijo pirkinius, tačiau internete rado labai nedaug informacijos. Į *Google Maps* įvedęs tos įmonės adresą, jis sužinojo, kad karo laivus išgijusi bendrovė registruota Londono priekabų aikštelėje. Tada norvegas išmoko naudotis programa, kuria galima sekti laivų judėjimą pasaulio vandenynais. Taip jis išsiaiškino, kad karo laivai keliauja į Nigerijos piratų kontroliuojamą uostą. Be to, atlikdamas šį tyrimą, norvegas Švedijos vandenyse aptiko Rusijos karinį povandeninį laivą ir sukėlė tarptautinį skandalą.

Mes iki šiol bendraujame su Egebergu, kai prireikia norvegiškų duomenų. Taip pat palaikome ryšius su kitais Rygos konferencijos dalyviais: Rusijos troljų tinklą išnarsčiusia suome Jessika Aro, Serbijos vyriausybės ryšius su

banditais atskleidusiu Stevanu Dojčinovičiumi, taip pat minėtu Aninu iš *Novaja Gazeta*.

Lietuviška tiriamoji žurnalistika niekada nebuvo išnykusi, tačiau pastaruoju metu žiniasklaidos bendrovės pradeda tam skirti daugiau laiko ir lėšų. Auditorija keičiasi, naujienų vartotojais tampa jauni žmonės, kurie puikiai supranta anglų kalbą. Jie nemokamai gali rinktis bet kurią pasaulio žiniasklaidos priemonę, todėl visiškai natūralu, kad tokie vartotojai ieško kokybės. Tiksliau, jie ieško kokybiškai papasakotų istorijų. Lietuvos žiniasklaidos rinka išlieka maža, tačiau bendrovių savininkai po truputį yra verčiami spręsti strateginę dilemą: kol kas jie gali nieko nekeisti ir toliau orientotis į informacijos masiškumą, nors ir rizikuodami vėliau prarasti dalį auditorijos, arba gali investuoti į kokybę ir siekti tokio turinio, kuris bent iš dalies prilygtų senųjų demokratijų žurnalistikai. Turbūt šiame versle nėra vieno teisingo kelio. Žiūrint iš mano, kaip žurnalisto, perspektyvos, tai yra tikėjimo klausimas. Aš tikiu, kad Lietuvoje yra žurnalistų, kurie gali pasakoti istorijas taip kokybiškai ir įdomiai, kaip tai daro JAV, Vokietijos, Didžiosios Britanijos, Švedijos ir kitų šalių kolegos. Taip pat aš tikiu, kad Lietuvos žiniasklaidos vartotojai rinksis lietuvišką produktą, jeigu jis atitiks vakarietišką kokybės kartelę. Mano tikėjimą iš dalies pagrindžia faktas, kad dauguma *15min.lt* tyrimų skyriaus publikuotų straipsnių patenka tarp skaitomiausių naujienų. Žinoma, tobulėti tikrai yra kur. Mūsų naujienų gylys kartais būna sekclus. Pasitaiko, kad Vakarų tiriamosios žurnalistikos centrai, publikuojantys mūsų darbus, paprašo surinkti daugiau duomenų, daugiau detalių, daugiau dokumentų. Ir mes stengiamės tai daryti. Ne dėl atlygio, bet dėl profesinio azarto. O gal ir todėl, kad rečiau girdėtume klausimą: tai Lietuvoje vis dar egzistuoja tiriamoji žurnalistika? ❧

Muzika ir filosofija: apie pasimetusią muzikos esmę

MARIJA PAŠKEVIČIŪTĖ

Rugpjūčio 31 – rugsėjo 3 d. Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje vyko tarptautinė muzikos ir filosofijos konferencija *Apie esmę ir kontekstą*. Muzikos ir filosofijos konferencijos paprastai vyksta JAV ir Jungtinėje Karalystėje, o Lietuvoje tokio pobūdžio renginys organizuojamas pirmą kartą, todėl tai buvo puiki proga susipažinti su aktualiaisiais šių sričių klausimais. Pranešimus skaitė žymiausi filosofijos ir muzikologijos autoritetai: Richardas Taruskinas, Paulas Boghossianas, Jerroldas Levinsonas, Tamara Levitz ir kiti, taip pat vyko muzikologės Vitos Gruodytės diskusija su Vytautu Landsbergiu.

Bene svarbiausias konferencijos klausimas – ar muzika turi esmę (angl. *essence*), kurią įmanoma įvardyti, nepaisant skirtingų stilių ir žanrų, o gal jos esmė neatsiejama nuo socialinio ir kultūrinio konteksto, kuriame ji skamba? Ar įmanoma suderinti šias skirtingas muzikos sampratas? Į šiuos klausimus buvo bandoma atsakyti nagrinėjant muzikos ir etikos, abso-
liučiosios muzikos, muzikos teorijos filosofijos, religijos ir muzikinio dvasin-
gumo, muzikos formalizmo, atlikimo ir kitas sritis.

Vienas kertinių konferencijos pranešimų – Boghossiano „Muzika ir prasmė“ (angl. „Music and Meaning“). Jame buvo nagrinėjama, ar muzika turi prasmę, peržengiančią jos pačios ribas (angl. *extra-musical*), t. y. ar kūrinys be jokio teksto ar programos gali ką nors išreikšti arba reprezentuoti, o jeigu taip – ar tai yra svarbu klausymosi patirčiai. Boghossianas

kaip *extra-musical* įvardijo panašias prasmes, kurias galima išreikšti kalba ar veiksmais. Jis citavo kompozitorių Leonardą Bernsteina, esą „muzika nėra *apie* kažką“, ji nieko nereiškia ir neišreiškia. Pavyzdžiui, išgirdę žodžius „nusišveičiau pirštą“, iškart supranta, ką norima pasakyti šiais žodžiais, tačiau Frédéricio Chopino noktiurnas jokių idėjų išreikšti negali: garsai yra tiesiog garsai. Be abejo, tai nereiškia, kad muzika nesukelia emocijų: klausytojas gali girdėti muziką kaip išreiškiančią tam tikrus jausmus, tačiau tai bus tik jo paties asociacijos, o ne pačiame kūrinyje glūdinti prasmė.

Čia būtų galima prisiminti kino muziką: kurdami garso takelius, kompozitoriai dažnai žaidžia su kultūriniais ir socialiniais kontekstais. Tarkime, Wolfgango Amadeuso Mozarto kūrinio

panaudojimas kine gali būti efektingas ne tiek dėl pačios muzikos skambesio, kiek dėl asociacijų, kurias jis žiūrovui neišvengiamai sukelia. Kai muzika kuriama specialiai filmui, joje vis vien naudojami žiūrovui pažįstami skambesiai: pavyzdžiui, atonali muzika jau seniai naudojama įtampai ar neįtikėjamumui sukelti. Tačiau ar atonalūs kūriniai savaime yra neįtikėjamai? Manau, kad ne: tai tėra asociacijos, kylančios mums, užaugusiems Vakarų kultūroje ir nuo mažumės girdėjusiems muziką, kuriai priskiriamos tam tikros nusišveičiusios reikšmės.

Apie tai Piotras Podlipniakas kalbėjo pranešimo „Biologiniai muzikinės struktūros apribojimai kaip muzikinės esmės pagrindai“ („The Biological Constraints on Musical Structure as the Foundations of Musical Essence“) metu. Podlipniakas teigė, kad tai, ką žmogus interpretuoja kaip muziką, yra nulemta jo smegenyse vykstančių procesų. Jis remiasi tyrimais, kurių metu tiriant kūdikių smegenų veiklą paaiškėjo, kad kūdikiams girdint tonalią melodiją, jie priima ją kaip muziką, o iškraipytų ir struktūriškai sudėtingesnių melodijų kaip muzikos neatpažįsta. Tad būtų galima teigti, kad žmonės tam tikrus garsus kaip muziką interpretuoja nuo pat gimimo, ir nors muzikos savybės varijuoja pri-

Tarptautinės muzikos ir filosofijos konferencijos *Apie esmę ir kontekstą* Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje akimirka. Vilnius, 2016-08-31 – 09-03. http://music-essence.lmta.lt/wp-content/uploads/2016/03/IMG_6283.jpg

klausomai nuo kultūros, jos visos turi bendrą vardiklį, atskiriantį muziką nuo paprasčiausio triukšmo. Tai prieštarautų mano anksčiau išsakytam teiginiui, kad atonali muzika savaimė nėra neįdomi. Maža to, jei pritarume Podlipniakui, nemaža dalis šiuolaikinės muzikos apskritai negalėtų būti vadinama muzika. Tačiau vargu ar kūdikiai įvertintų Jameso Joyce'o tekstų arba Pierre'o Soulages'o tapybos meistriškumą, tad tai, kaip kūdikis supranta meną, neturėtų būti svarbiausias kriterijus formuojant jo apibrėžimus.

Be to, šią vasarą buvo publikuotas Masačusetso technologijos instituto (MIT) tyrimas, kurio metu Amazonės genties žmonės, niekada nesusidūrę su Vakarų muzika, turėjo įvertinti, ko jiems klausytis maloniau: konsonansų ar disonansų. Jiems taip pat teko sugrupuoti sąskambius į dvi grupes, kad paaiškėtų, ar dalyviai apskritai skiria tonalią muziką nuo atonalios. Jie sugebėjo tai padaryti, tačiau ir konsonansai, ir disonansai jiems pasirodė vienodai malonūs klausytis. Tuo tarpu tyrimo dalyviai JAV aiškiai teikė pirmenybę tonaliai muzikai. Tad šio tyrimo rezultatai prieštarauja Podlipniako pranešimo metu išsakytiems teiginiais. Tikėtina, kad būtent kultūra formuoja tai, kaip suvokiame muziką, ir jos „esmė“ nėra paaiškinama tik biologiniais muzikinės struktūros apribojimais.

Ronaldas Hünnelemanas ir Davidas Lamainas kalbėjo apie tai, kaip medijos formuoja mūsų muzikos prasmę sampratą („Taking Notes. How Media Shape Our Conception of Musical Essences“). Johanno Sebastiano Bacho laikais kompozitorius buvo ir atlikėjas, tuo tarpu Ludwigo van Beethoveno laikais stipriai patobulėjus muzikos notacijai, meistriškai grojančio atlikėjo interpretacija galėjo būti labai artima tam, kaip ją girdėti norėtų pats kompozitorius. Muzika tapo apibrėžtu esiniu (angl. *a fixed entity*). Tačiau klausantis pranešimo kilo abejonių, ar tikrai muzikos notacija visiškai išreiškia kompozitoriaus intencijas. Kartais pats kompozitorius atlieka kūrinį gerokai kitaip, žymiai laisviau, nei yra jį už-

rašęs, ir jo atliekamas kūrinys skamba kitaip, nei atlikėjo, nenutolstančio nuo to, kas užrašyta partitūroje. Ką tuomet tektų laikyti apibrėžtu esiniu: partitūrą ar kompozitoriaus atliekamą kūrinį, kurio partitūra atrodytų kitaip nei ta, kurią jis pateikė?

Kaip priešpriešą notaciją turinčiai muzikai Hünnelemanas ir Lamainas pateikė šiuolaikinę šokių muziką. Ji neturi tradicinės notacijos (natų), todėl yra dinamiška, neapibrėžta. Tačiau taip yra anaipol ne visada: tai labai priklauso nuo jos stiliaus. Grojant nemažą šokių muzikos dalį ištis bėna improvizuojama, tačiau dalis elektroninės muzikos yra apibrėžta daug griežčiau nei klasikinė natomis užrašyta muzika. Atliekant pastarąją, visada liks erdvės konkrečiau atlikėjo interpretacijai. Tuo tarpu yra daug elektroninės muzikos kūrinių, kurių kiekvienas garsas ir efektas yra fiksuotas būtent ten ir toks, kaip to norėjo kūrėjas. Tokiu atveju kompozitorius turi visišką kūrybinę laisvę ir yra nepriklausomas nuo atlikėjo. Toks yra, pavyzdžiui, britas TJ Hertzgas, pasivadinęs *Objekt*, kuris Oksfordo universitete studijavo garso inžineriją. Jis prie vieno kūrinio dirba kelis mėnesius, o paskui niekada jų negroja gyvai, nes kūrinių struktūra yra labai griežtai apibrėžta.

Davidas Trippetto pranešimas buvo skirtas žmogaus pojūčių ribų analizei („Jacob von Uexküll, a Third Ear, and the Limits of Sensation“). Yra kompozicijų, kuriose girdimi dažniai peržengia žmogaus klausos ribas, todėl kūrinio visuma mums yra neprieinama. Kas turėtų būti tokių kūrinių klausytojai? Biologas Jacobas von Uexküllas teigė, kad žmogaus kūno ir jutimų ribotumas sukuria jo suvokiamos aplinkos ribas. Tuo tarpu performansų atlikėjas Stelarcas ant rankos „užsiaugino“ dirbtinę ausį, kurią jam sukūrė MIT ir Harvardo universiteto mokslininkai. Jis šia ausimi negirdi, tačiau ketina prie jos prijungti mikrofoną ir tai, ką „išgirs“, transliuoti internete. Stelarcas teigia, kad ateityje kūno ribos nebeapibrėš to, ką reiškia būti žmogumi, – tai labiau lems technologijos, būsiančios žmo-

gaus kūne. Jam pritarė ir Trippettas: jis teigė, kad dabar žmogui negirdimi dažniai ateityje gali būti prieinami dėl išsivysčiusių technologijų. Tačiau kyla klausimas, kaip tai paveiktų žmogaus identiteto suvokimą.

Trippetto pranešimas buvo vienas iš nedaugelio, kuriame žvelgta į priekį, o ne atgal. Šioje apžvalgoje paminėjau kelis pranešimus, kurie yra glaudžiai susiję su konferencijos tema ir padeda ją pamatyti iš skirtingų perspektyvų, tačiau tai tik nedidelė pranešimų dalis. Šiuolaikinei muzikai buvo skiriama mažai dėmesio, o apie neakademinę muziką beveik išvis nebuvo kalbama. Skaitydamas pranešimą apie muzikos žanrus ir remdamasis roku, Brandonas Polite'as ironiškai tarė: „Prieš tai kalbėjome apie Mozartą ir Beethovoną, o dabar apie *Deep Purple*. Liūdna“. Snobizmas akademikų pranešimus apie neakademinę muziką dažnai padaro sausus ir atitrūkusius nuo tos kultūros, apie kurią kalbama, be to, taip prarandama galimybė pastebėti netikėtas skirtingo pobūdžio muzikos jungtis ir sąveikas, kurios praturtintų ir akademinės muzikos suvokimą.

Daliai pranešimų pritrūko aktualumo: į muzikos kūrinius buvo žvelgiama tik iš istorinės perspektyvos, nesusiejant jų su tuo, kas vyksta šiuolaikinėje muzikoje, nepriartėjant prie konferencijos metu nagrinėjamos muzikos esmės ir kontekstų. Tai neišvengiama daugumoje konferencijų, tačiau atsižvelgdama į tai, kiek daug autoritetingų muzikologų ir filosofų šįkart dalyvavo, tikėjaisi, kad tokių pranešimų bus daug mažiau.

Vitos Gruodytės ir Vytauto Landsbergio diskusija apie *Fluxus* ir jo patirtį gilinantis į muzikologiją pajūvairino konferencijos programą. Landsbergis išsakė svarbią mintį: „Muzikologai apsimeta, kad natos arba žinios apie natas yra muzika“. Analizuoti muziką yra įdomu, tačiau kartais tai tampa savitiksliu užsiėmimu, kai analizė nėra naudinga nei kompozitoriams, nei atlikėjams, nei klausytojams. Bėlieka tikėtis, kad ateityje tokios savitikslių analizės bus mažiau. ☞

Genezės

Demokratijos persisotinimo deficitas

EGIDIJUS VAREIKIS

Amerikiečiai yra išties labai keista tauta. Būdami turtingi, galingi, protingi ir turintys dar daug kitų gerų savybių, savo kasdieniame gyvenime valgo bene patį prasčiausią maistą. Gerai žino, kad valgo nevykusiai, bet vis tiek valgo. Jie viešai deklaruoja, kad lėtas ceremoningas valgymas – tai tiesiog laiko gaišimas, kurio padorus amerikietis negali sau leisti. Po to kenčia, gydos, skundžiasi, tačiau ir toliau pasiduoda kažkokiai mistikai, teigiančiai, kad amerikietis be makdonaldinės kultūros tiesiog negali. Jei kas ir norėtų kitaip, nedrįsta, nes galingiausia pasaulio demokratija mano taip...

Kadaise rusai sakydavo, kad valgyti reiškia tiesiog – „prinimatj pyščiu“. Juos suprasdavau, nes maistas nebuvo skanus ir nebuvo iš ko rinktis, bet amerikiečiai juk savo noru „priiminėja“ blogiausią iš blogų... geresnį rinksis gal rytoj, nes šiandien reikia kažkur skubėti. Rytojumi pasirūpins kiti.

Britai nusprendė palikti ES, nes šiandien, čia ir dabar, kažkas yra negerai. Ilgalaikės pasekmės piliečiams neįdomios, juk tai kieno nors kito reikalas. Nedideliame Lietuvos mieste su bendruomene visą vakarą aptarinėjome globalias ateities problemas. Kai pokalbiui baigiantis paklausia, ką galiausiai reikia daryti žmonijai, kad nekiltų visuotinis chaosas, išgirdau tik vieną pasiūlymą: reikia pakeisti vietas seniūną, ir jei jau globaliau, įteisinti tiesioginius seniūnų rinkimus. Tai tiek globalizacijos.

Tirdami daugelio politikos nesėkmių genezę, ekspertai vis dažniau vartoja „demokratijos deficito“ sąvoką. Jei tik

kas nors ne taip ir reikia rasti kaltąjį, štai jums ir jis, demokratijos deficitas. Tai jis kaltas, kad rinkėjui per trumpas partijų sąrašas, kad britai nesuprato, už ką balsuoja, kad amerikiečiai myli Donaldą Trumpą... Demokratijos deficitas – labai klatingas terminas. Formaliai jis reiškia tam tikrą valdžios institucijų savivalę, t. y. būdą priimti sprendimus nepasitarus su liaudimi, kuri, kaip žinia, yra mūsų visų valstybių ir valdžių suverenai. Kita vertus, atstovaujamoji demokratija yra sukurta tam, kad suverenai patiktų sprendimus ne miniai, o protingų ir atsakingų žmonių galvoms bei širdims. Demokratijos deficitu noriai prisidenginėja ir ta pati atstovaujamoji valdžia, bet kuriuo momentu sakanti, kad jos klaidos kyla iš to, jog geriems darbams trūksta protingos liaudies valios „instrukcijų“.

Šiuolaikinė demokratija, kuri anaip tol nėra ilgaamžis reiškinys, remiasi aksioma, kad žmogus yra protingas, atsakingas ir žino, ko nori. Mūsų planetoje gyvena daugiau kaip septyni milijardai protingų būtybių. Nepaisant išpūdingo pasaulinio proto, dauguma skundžiasi, kad gyvenimas pradeda priminti sunkiai valdomą balaganą, kuriame jau nebesusigaudome, kas už ką atsakingas, kas dėl ko kaltas. Tačiau kai išklausu skundų, kad jaunimas gyvena kažkaip ne taip, o valdžia tvarkosi blogai, noriu paklausti, argi ne patys esame kalti, ar ne patys sukūrėme tai, ko troškome, nesėkmingą produktą pavadinę demokratijos deficitu.

Ką su juo daryti: naikinti ar pakeisti visą politinį mąstymą?

Demokratijos deficito naikinimo šalininkai teigia, kad arba liaudies „atsiklausti“ reikia dažniau, arba reikia geresnio tos pačios liaudies atstovavimo. Viena iš priemonių deficitui įveikti galėtų būti perėjimas nuo atstovaujamosios demokratijos prie tiesioginės. Ach, kodėl negalime, kaip Šveicarijoje, organizuoti daug referendumų, kuriuose niekada neklystantys rinkėjai teisingai nuspręs, kaip politikams elgtis? Rinkėjai, tiesa, gali būti priešų klaidinami, bet galiausiai juk neklysta.

Nors nesunku įrodyti, kad Šveicarijos kaip valstybės raidos sėkmės (jei ją taip galima vadinti) priežastis nėra referendumai, teiginys, kad valdžia nenori „šveicariškų“ referendumų, nes nenori teisingų sprendimų, yra šios politinės srovės „arkliukas“. Net ir vidutinių gabumų politologas įrodys, kad „liaudies sprendimai“ yra dažniausiai sunkiai įgyvendinami geri norai, o per dažna jų raiška veda arba į anarchiją, arba į administracijos bejėgiškumą. Tačiau vis dar taip malonu juos reikšti.

Kitas demokratijos deficito „naikintojų“ teiginys neva įrodo, kad valdžia rūpinasi savo gerove, o ne visų gyvenimo gerėjimu. Kodėl valdžia neleidžia šiandien mums gyventi, pavyzdžiui, kaip Švedijoje, nors visi juk to norėtume?

Galima formaliai atšauti, kad iš tiesų niekas nedraudžia atskiriems piliečiams nuo šios minutės gyventi, kaip gyvena skandinavai, tačiau jie atsikirs, kad iš pradžių valdžia turi duoti (nežinia, kodėl?) švediškus atlyginimus, o visa kita (švediška atsakomybė ir drausmė) neva jau atsiras savaime.

Patirtis su pabėgėliais ir migrantais, kuriems sudaromos pradinės sąlygos integruotis, rodo, kad užsieniečiai taip lengvai nei švedais, nei prancūzais nepasidaro, o dar dažniau tampa tik problema. Tad ne demokratijos deficitas čia kaltas – demokratijos pasauliui nestinga. Tačiau apie atsakomybę to nepasakysi.

XXI a. pradžia rodo, kad minėtoji aksioma – jog balsuojantis žmogus yra

protingas, atsakingas ir žino, ko nori – nebegalioja. Žmogus, įsitikinęs, kad jau seniai nusipelnė gyventi geriau, vis dažniau savo norą gyventi geriau išreiškia balsuodamas neatsakingai ir dėl vienadienės naudos. Gyvenam naujų „duonos ir pramogų“ amžiuje. Balsuojantis žmogus nėra teisus todėl, kad jis tiesiog kažko nori, tačiau nepriima atsakomybės suprasti, kad daugelio jo norų įgyvendinti tiesiog neįmanoma. Politikai klausia rinkėjų, kokius sprendimus daryti, o rinkėjai pasako, apie ką svajoja. Tad ir vieni, ir kiti lieka nusivylę.

Nedogmatiški politologai jau seniai sako, kad jokio demokratijos deficito nėra. Demokratija, labai gerai veikusi Apšvietos ir racionalios Modernybės laikais, postmodernybėje „apsivelia“ išlygomis, kurios daro ją vis mažiau veiksminga. Šios išlygos (beje, visiems gerai žinomos) didžiąja dalimi ir sukelia demokratijos deficito iliuziją.

Pirma postmoderni išlyga – nuomonė svarbiau nei tiesa. Viduramžiais, Naujaisiais amžiais svarbiausias gyvenimo švyturys ir moralės atspara buvo įsitikinimas. Mokslui neteiktas joks moralinis autoritetas, kylantis aukščiau to, kas priimama ir be įrodymo. Tikra tiesa – tai tikėjimo tiesa, o abejoti ja reiškė mažiausiai kvailybę. Apšvietos amžius įsitikinimų kriterijų pakeitė žinojimo kriterijumi. „Mokslas nustatė“ tapo kur kas svarbiau nei „Dievas davė“. Tikėjimas be įrodymų tapo tamsios praeities simboliu, gyvenimas pasidarė mažiau dvasiškas, tačiau labiau „žemiškas“, racionalus, jame ėmė dominuoti ne meilės ir pasitikėjimo, o teisės ir tvarkos kategorijos. Modernybė tapo gražiausiu epochos žodžiu – kuo daugiau modernybės, tuo tobulesnė bendruomenė. Pasaulis, taip pat ir politinis, yra pažinus, ištiriamas ir racionaliai sutvarkomas. Pasaulis, kuriam vadovauja protas, yra pažan-

gus. Žmonėms racionaliai sutariant, galima kurti tobulesnę ir visiems priimtina socialinę tvarką pagal iš anksto numatytą modelį. Techninės galimybės, o ne įsitikinimai yra pažangos variklis. Politines pažiūras teko skirstyti į kairę ir dešinę, liberalią ar konservatyvią. Pasulyje turi būti tik pripažintų valstybės su pripažintais vadovais. Politika „be emocijų“ tapo teisingos politikos sinonimu. Aišku, kad tuomet demokratija yra ne kas kita kaip priemonė priimti geriausią ir teisingiausią sprendimą.

Šiandien teisę ir tvarką keičia interpretacija ir iracionali tikrovės samprata. Tiesos kriterijų keičia atskiros nuomonės primatas. Nebesvarbu, kas yra tiesa, kas ne, svarbu – ką aš apie tai manau. Tad postmodernus pasaulis – svajonių pasaulis. Politikams tai reiškia, kad gali nebegaliojoti ne tik teisė, bet ir apskritai jokia tvarka, o „visuotinės“ deklaracijos tėra tiek visuotinės, kiek tam ar kitam priimtinos. Pasaulio tvarka gali netikėtai virsti Pasaulio betvarke. Nėra aiškių politinių konceptų „grynojo“ liberalizmo ar konservatizmo – viskas atsitiktina, netikėta, neplanuota. Metafizikus pakeičia ironikai, filosofus – sociologai, psichanalitikai ir vienadieniai ekspertai, moralę – pragmatinis pasirinkimas, mat pačios sąvokos „gera/bloga“ tampa beprasmės, jomis nebegalima remtis ginant savo tiesą. Turime apsieiti demokratijos, tačiau ji neveikia ir todėl jaučiame... jos deficitą.

Antra išlyga – specifika svarbiau nei universalumas. Modernybės epochoje geriausia buvo būti normaliam ir fiziškai ar ekonomiškai pranašesniai. Tai reiškia, kad pažanga suvokiama primityviai technokratiškai. Euroatlantinė civilizacija iki neseniai progresavo sparčiausiai, nes sukūrė daugiausia ne tik fizinio, bet ir intelektualinio produkto. Dabar gi išryškėja kitokie pa-

saulio „centrai“, ir mes niekaip negalėsime to ignoruoti. Pripažįstame, kad ir netechnologizuotos civilizacijos yra vertingos, ir joms reikia „vietos po saule“. Pelnytos ar nepelnytos – ne taip svarbu. Bet reikia. Visi ambicingi norai sukurti tobulą pasaulį ima bliūkšti: apibendrinant Vakarų mąstymo tradiciją neretai pabrėžiama, kad daugelis dogmomis iki tol laikytų jos ypatybių nebegalioja, susidūrus su postmoderniuoju posūkiu.

Trečia išlyga – politikos estetika svarbiau nei etika ar logika. Politinę tikrovę vis dažniau keičia įvaizdis, politinė emocija svarbesnė už politinį veiksma. Žodžiai vertinami ne pagal tiesioginę, o pagal perkeltinę prasmę, hierarchijos žinojime ir teisėje nebuvimas suponuoja chaosą, kuriame gimsta (ar yra išsvajojami) atsitiktiniai – geri ar blogi – sprendimai. Tiesa nereikalinga, nes verčia prisirišti prie jos kaip dogmos. Politiką „daro“ ne teisininkai ir technokratai, jos imasi viešųjų ryšių iliuzionistai. O jei viešojo nuomonė mobilizuota, iki karo ar spalvotos revoliucijos – vienas žingsnis. Ir jokia čia demokratija nepadės. Liks tik jos deficito įvaizdis.

Taigi pabaigai... Ne deficito trūksta, o lyderių ir pavyzdžių, kurie, mūsų nuomone, mus išgelbėtų. Modernioji technokratiška lyderystė seniai virto biurokratija, ir visi mokymai, kaip tapti apsukriam, protingam ir tuo pat metu sėkmingam, nebetenka prasmės.

Priėjome savitą tiesos, meilės ir pasitikėjimo deficitą, dar kartą įrodantį, kad mūsų pastangos gyventi racionaliai ir protingai buvo klystkėlis. Politikoje yra ir gali būti daug nuomonių. Bet kas nors turi pasakyti tiesą. Tiesą apie amerikiečių maistą, britų europietiškumą ar lietuvių meilę referendumams. Ne nuomonės, o tiesos juk labiau reikia. ☒

Čepauskaitė, Daiva, *Aš tave užmiršau: Pjesės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2016, 188 p., 300 egz.

Trijų poezijos knygų autorė Daiva Čepauskaitė yra labai gera poetė. Esu tikras, kad pastarųjų trijų žodžių įrodinėti nereikia. Tačiau perskaitę trijų jos pjesių knygą *Aš tave užmiršau*, įsitikinsime ir tuo, kad Čepauskaitė yra labai gera dramaturgė. Aktoriai ir režisieriai taip kalba seniai. Dabar, pasirodžius pirmajam jos pjesių rinkiniui, tai galės ištarti ir skaitytojai. Nedažnas atvejais, kai lietuviška dramaturgija – ir kaip savarankiška literatūra, ir kaip profesionali medžiaga scenai – parašyta taip, kad būtų įmanoma pastatyti. Kad norėtusi žiūrėti. Kad neužmirštumėm ilgiau nei trunka suskaičiuoti iki trijų.

Mindaugas Nastaravičius

Grimalauskaitė, Dalia, Eduardas Remecas, *Pinigai Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, 588 p., 1000 egz.

Knyga solidi kaip kauniškis Lietuvos banko pastatas: didelė, tvirtai pagaminta, sviri ir ori. Tai ir dera mūsų pinigų istorijai nuo Algirdo ir Kęstučio pinigėlių iki eurų. Parašyta gal geriausių specialistų, ji pristato naujausių tyrimų rezultatus. Paminėtina, kad reikiamas dėmesys skiriamas ne tik saviesiems pinigų ženklams ir jų funkciovimui bei vertei, bet ir svetimųjų valdžių įvestiesiems. Šiuo būdu knyga tampa nelyg savitu kampu parašyta Lietuvos istorija. Abejonių kelia iliustracijų pateikimas (mastelis, spalvos, aprašai ir kt.), bet jų gausa atperka pateikimo trūkumus. Specialistai tegu ginčija ar tikslina detales, o paprasti skaitytojai tuo metu pasisems esminių žinių ir patirs estetinį malonumą.

Vytautas Ališauskas

Kazlauskaitė, Giedrė, *Singers-traum: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2016, 112 p., 800 egz.

Jau antruoju savo rinkiniu *Meninos* Giedrė Kazlauskaitė tvirtai įsirašė į įdomiausių poetų gretas. Išskirtinai solidi poetinė sintaksė, nenudregotos detalės, bendrame fone savita poezija bei pozicija – visa tai randame ir šiame rinkinyje. Eilėse skleidžiasi subjektės santykis su praėjusiu laiku ir kasdienybe – gal lengvai apatiškas, bet nestokojantis nei stiliumi elegancijos, nei lengvos ironijos, nei asmeninio atvirumo. Apskritai Kazlauskaitė bene rimčiausiai iš šiandienos poetų reflektuoja kultūros erdvę. Problema tik tokia – trečias rinkinys kokybiškai nepranoksta antrojo, jame nelengva išskirti konkrečius eilėraščius. Nepaisant to, vis vien jautiesi tarsi perkandęs neblogą eseistikos knygą.

Mantas Tamošaitis

Kępiński, Piotr, Herkus Kunčius, *Lietuvio ir lenko pokalbis*, iš lenkų kalbos vertė Vaiva Grigaitienė, Vilnius: Versus aureus, 2016, 176 p., 500 egz.

Herkaus Kunčiaus ir Piotro Kępińskio dialogą paprasčiausiai apibūdinti kaip dviejų bičiulių pašnekesį, kuriame analizuojant asmenines patirtis ir savąjį laiką, nevengiant autoironijos ir sarkazmo, bandoma ieškoti to, kas šiandien vienija ir skiria lietuvius ir lenkus. Pokalbiai dėliojami iš smulkių detalių: apie tarnybą kariuomenėje, sovietinę muziką ir kiną, kultūrinių kolaboravimą ir pasipriešinimą, Bažnyčios vaidmenį, dolerines ir peveksus, pertvarkos laikus ir šiandienos geopolitines grėsmes. Ką nori pasakyti ši knyga? Kad lietuviai ir lenkai ir toliau gyvena įtampoje, nesutivarkydami su praeities vaiduokliais ir dabarties

iššūkais? O gal vis dėlto ši knyga yra bandymas parodyti, kad mus skiria abejingumo siena, kurią dialogu bandoma peržengti? Knygos įvade Adamas Michnikas rašo, kad „pokalbis padeda žmonėms geriau suprasti vienas kitą, suvokti vertybių sistemą, atskleidžia kompleksus ir svajones“. Puiku, tačiau skaitant knygą neapleido mintis, kad labai lengva megzti dialogą tarp draugų. Taip lietuviai ir lenkai šnekasi jau senokai. Dera pastebėti, kad šiaip įdomiai besirutuliojantį pokalbį labai trikdo grubios vertimo klaidos, kai Šerlokas Holmsas staiga apsigyvena Barkerio gatvėje, slavai kažkodėl virsta slovėnais ir pan. Tarsi klausytumeisi geros muzikos ne pačios geriausios kokybės dzeržgiančiame įrašė.

Donatas Pusklys

Loiko, Sergei, *Oro uostas: Knyga apie karą, kurio neturėjo būti, ir apie didvyrius, kurie norėjo gyventi, bet turėjo mirti*, iš rusų kalbos vertė Vytautas Leščinskas, Vilnius: Briedis, 2016, 324 p.

Tai ne Jüngeris, bet ir ne Remarque'as. Vargu ar ši knyga yra literatūros šedevras (kai kas ją net pavadintų patetiška ar stilistiškai nykia), tačiau jos tikslas visai kitoks. Rusijos karinė agresija prieš Ukrainą masinėje sąmonėje tapo savaime suprantama banalybe, vos girdimu fonu, nors karas, žuvusieji ir sužeistieji, kova už savo valstybę ir laisvę niekur nedingo. Ši knyga primena visa tai, be to, dar papasakoja (ir gana realistiškai – jeigu šią sąvoką galima vartoti nebuvus tikrame kare!) apie vieną keisčiausių ir herojiškiausių karinių įvykių ne tik Ukrainos, bet ir turbūt šiuolaikinės Europos istorijoje – Ukrainos karių kovą dėl Donecko oro uosto. Ši knyga – tai galimybė bent vaizduotėje priartėti prie tos specifinės karo tikrovės. Vien dėl to ją verta skaityti.

Laurynas Peluritis

Macintyre, Ben. *Šnipas tarp draugų: Kimas Filbis ir didžioji išdavystė*, iš anglų kalbos vertė Antanas Šernius, Vilnius: Briedis, 2016, 316 p.

Beno Macintyre'o knyga buvo turbūt smagiausias literatūrinis atradimas šią vasarą. Pasakojimas apie garsiausią Šaltojo karo dvigubą agentą Haroldą Kimą Philby nepretenduoja būti moksliniu istoriniu veiklu, siužeto vingiai ir spalvingi veikėjai čia svarbiau nei kokia nors metodologinė precizika, istorijos profesionalai, ko gero, burbėtų vien dėl to, kad autorius gausiai ir pakankamai nekritiškai remiasi pačių šnipų atsiminimais. Tačiau istorikas Macintyre'as surinko daug įdomių detalių, smulkmenų, anksčiau įslaptintų duomenų, todėl jam pavyko sukurti turtingą ir įtraukiantį Šaltojo karo šnipų pasaulį – nuo šnipinėjimo kitai valstybei iki audringų vakarėlių. Šnipų pasaulis gal ir atsiskleidžia kaip tipiškas filmų ir knygų suformuotas vaizdinys, tačiau nuo to – ne mažiau įdomus ir įtraukiantis. O mums belieka pavydėti, kaip anglosaksiškoji tradicija sugeba pateikti tikras istorijas.

Dovydas Pancerovas

MacLeod, Alistair. *Menka bėda, jeigu...: Romanas*, iš anglų kalbos vertė Violeta Tauragienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015, 280 p., 1500 egz.

Kažkas iš lietuvių kritikų pastebėjo, kad ši knyga pasmerkta likti nepastebėta. Nepaisant to, kad Kanadoje, Airijoje ir kitose šalyse ji sulaukė pripažinimo. Net knygos pavadinimas toks neįsimintinas (Lietuvos skaitytojams), kad ką tik teko vėl pasižiūrėti, kaip ji vadinasi. Tačiau autorius sugeba pasiimti viską, kas geriausia, iš moderniosios literatūros ir suderinti tai su tokiomis „nemoderniomis“ mintimis, kad kelia šurpą: pasako-

jime apie iš Škotijos į Kanadą kadu kadaise atkeliavusią raudonplaukių giminę, kurios palikuonys iki šiol gali susišnekėti senąja gėlų kalba, labiausiai – kaip genties ritualas – pabrėžiama giminystė, brolystė, pareiga, meilė, rūpestis ir ištikimybė šeimai, visa tai, ką apibūdina šiuolaikiniame pasaulyje kone uždrausti žodžiai „kraujo ryšys“, visa tai, kas šiuolaikinėje literatūroje dažniausiai tampa dekonstravimo ir demonizavimo objektu. Rašytojo ir vertėjos talentai ši pasakojimą pavertė ramiu, solidžiu ir ilgesingu, lyg plauktum nurimusi vandenynu iš Škotijos į Kanadą.

Tomas Vaiseta

Navakas, Mindaugas. *Šlovė buvo ranka pasiekama / Glory Was at the Finger Tips*, sudarytoja Elona Lubytė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2015, 223 p., 700 egz.

Tai daugiau nei pasibaigusios Nacionalinės dailės galerijos parodos katalogas. Jį būtų galima pavadinti iš renginio kylančia kontekstualia Navako kūrybos apžvalga ir nuoseklia darbų bei skulptoriaus minties dokumentacija, kurios ėmėsi keturi skirtingų kartų dailės ekspertai. Nors tokių tekstų retrospektyvoje buvo specialiai atsisakyta, knygoje jie išties padeda apčiuopti skulptoriaus mastą ir svorį. Tai puikus leidinys, prie kurio sukūrimo iliustracijomis ir, spėju, maketo sumanymu prisidėjo ir pats Navakas. Tad už 10 eurų galite įsigyti ne tik parodos tęsinį, bet rankose laikyti ir Navako skulptūrą: iš paradoksu ir įvairių fragmentų sukonstruotą darnią, meistrystės sklidiną visumą.

Juozapas Paškauskas

Šlepikas, Alvydas. *Lietaus dievas ir kiti: Novelės*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2016, 152 p., 2000 egz.

Alvydo Šlepiko vaizduojama provincija primena Romualdo Granausko, Juozo Apučio nykstantį kaimą. Autorius pratęsia tai, kas buvo rašoma, perteikdamas vis dar gajas problemas, kurios ryškios ir jau minėtų autorių prozoje – alkoholizmas, giminių susvetimėjimas, smurtas. Dažnos novelės centre – vidinis vaiko pasaulis, papildytas naivumo ir fantazijos žaismo. Vaikai stebi pasaulį, kuriame tragiški įvykiai sukrečia, bet nesužlugdo nuširdaus tikėjimo ir vilties. Apskritai veikėjai, težinant jų poelgius, atrodytų blogi, bet autorius sugeba atskleisti jų žmogiškumą, taip tarsi išteisindamas juos. Verta paminėti, kad autorius turi savitą braižą ir jo neįmanoma sumaišyti su pirmtakais, o siužetai, gudriai sudėlioti taip, kad išlaikytų įtampą, palieka įspūdį.

Laura Juozaponytė

Viliūnas, Dalius, Vygandas Aleksandravičius. *Jeanas Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, 296 p.

Įmantrios sandaros knyga, tarsi dviejų šiandienių idėjų istorikų ir XVIII a. mąstytojų (Rousseau ir jo gerbėjo Mauricijaus Pranciškaus Karpio iš LDK) polilogas. Svarbiausias tekstas čia Rousseau „Pastabos Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai“ (1770–1771) – politinių sapnų žanro kūrinys, parašytas Apšvietos veikėjams būdingu visažinio tonu. Karpio pasisakymai, žinant Gegužės 3-iosios konstitucijos likimą, irgi atrodo kaip tuščia spekuliacija, tačiau tiek vieno, tiek kito mąstytojo garbei galima pasakyti nenuginčijamą banalybę: idėjos turi reikšmę nepriklausomai nuo jų įgyvendinimo.

Jonas Naujokas

NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI

RELIGIJOS, KULTŪROS IR VISUOMENĖS GYVENIMO ŽURNALAS

Dvidešimt penkti metai. 2016, Nr. 6 (286)
Išeina aštuonis kartus per metus.

VšĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“

Pilies g. 8, 01123 Vilnius, Lietuva / Lithuania
Įmonės kodas 124626686, PVM kodas LT246266811
A/S LT60 7044 0600 0131 0361, AB SEB BANKAS
Direktorius LAURYNAS PELURITIS
Mob. tel.: +370 686 80735
El. paštas: nzidyns@nzidyns.lt
<http://www.nzidyns.lt>
<http://www.knygnas.nzidyns.lt>

REDAKCIJA

Tomas VAISETA (vyriausiasis redaktorius)
Mikas VAICEKAUSKAS (atsakomasis redaktorius)
Nerijus ŠEPETYS (specialusis redaktorius)
Rūta CHLOMAUSKAITĖ (ikonografė)
Violeta BOSKAITĖ (maketuotoja)

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA

Mantas ADOMĖNAS
Vytautas ALIŠAUSKAS
Guoda AZGURIDIENĖ
Alfredas BUMBLAUSKAS
Antanas GAILIUS
Kęstutis K. GIRNIUS
Giedrė JANKEVIČIŪTĖ
Petras KIMBRYŠ
Paulius SUBAČIUS
Arūnas STREIKUS (pirmininkas)
Lionginas VIRBALAS SJ

BENDRADARBIAI

Ieva ASTROMSKAITĖ, Vilius BARTNINKAS,
Virginija CIBARAUSKĖ, Tomas DAUGIRDAS,
Marija DRĖMAITĖ, Bernardas GAILIUS,
Liudas JOVAIŠA, Mingailė JURKUTĖ,
Monika KARENIAUSKAITĖ,
Katarzyna KORZENIEWSKA, Vladas LIEPUONIUS,

Jonas MALINAUSKAS, Živilė NEDZINSKAITĖ,
Mindaugas PAKNYS, Juozapas PAŠKAUSKAS,
Vidas POŠKUS, Eligijus RAILA,
Kęstutis SKRUPSKELIS, Gražina SVIDERSKYTĖ,
Kęstutis ŠAPOKA, Aurimas ŠVEDAS,
Giedrius TAMAŠEVIČIUS, Egidijus VAREIKIS,
Manfredas ŽVIRGŽDAS

PARTNERIAI, RĖMĖJAI IR GLOBĖJAI

ATEITININKŲ FEDERACIJA,
www.bernardinai.lt, GAILIŲ klanas,
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA,
Katalikų radijo „MAŽOJI STUDIJA“, žurnalas „ARTUMA“,
Emilis DAMBAUSKAS, Nerija PUTINAITĖ

ŠIO ŽURNALO NUMERIO RENGIMĄ IR SPAUSDINIMĄ REMIA

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

remia rubrikas ĮŽVALGOS,
PASTABOS, ISTORIJA, FILOSOFIJA,
AKADEMYBĖ, NUSTEBIMAI ir
TOJANOS RAČIŪNAITĖS, VIDO
POŠKAUS, DOVYDO PANCEROVO ir
EGIDIJAUS VAREIKIO publikacijas

LIETUVOS MOKSLO TARYBA REMIA

VYTAUTO VOLUNGEVIČIAUS, ŠARŪNĖS SEDEREVIČIŪTĖS,
BERNADETOS BAUBLINSKAITĖS ir MARIJOS PAŠKEVIČIŪTĖS
publikacijas

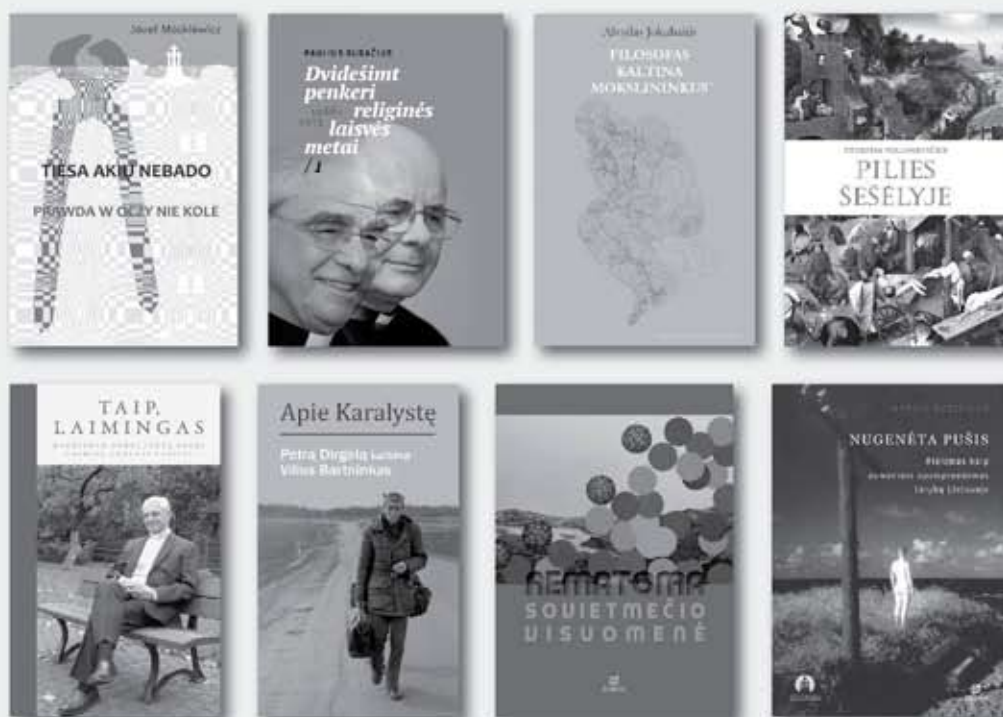
Projektas „Lituanistikos tyrimų sklaida žurnaluose „Naujas
Židyns-Aidai“ ir „Knygų aidai““, finansuojamas Lietuvos mokslo
tarybos pagal Valstybinės lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016-2024
metų programą. Sutarties Nr. LIP-041/2016

Spausdina UAB „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25 C, 03153 Vilnius
Tiražas 800 egz. Kaina 3,00 €
SL Nr. 366. Indeksas 5063. ISSN 1392-6845
Redakcijos ir autorių nuomonės nebūtinai sutampa
Nė vienas straipsnis nelaikomas nediskusiniu
Mokslo straipsniai recenzuojami redakcijos nustatyta tvarka
Už reklamos turinį ir kalbą redakcija neatsako
© Maketas – „Naujas Židyns-Aidai“, M. Gedminas, 2000

Naujausių leidyklos išleistų knygų ieškokite

NŽ-A internetinio knygyno puslapyje

<http://www.knygynas.nzidiny.lt>

INDEKSAS 5063

KAINA 3,00 €

Naujasis ŽIDINYS
AIDAI

PILIES G. 8, LT-01123 VILNIUS
LIETUVA / LITHUANIA, EUROPE

www.nzidiny.lt

